

Володимир Каленич

***УКРАЇНСЬКА МОВА
В ЗАСОБАХ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ***

Частина I

Навчальний посібник

Вінниця
2024

*Рекомендовано вченою радою
факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського
(протокол № 2 від 11 вересня 2024 р.)*

Рецензенти:

Завальнюк І.Я., доктор філологічних наук, професор, декан факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського;

Навальна М.І., доктор філологічних наук, професор, професор кафедри журналістики та мовної комунікації Національного університету біоресурсів і природокористування України.

Каленич В.

Українська мова в засобах масової інформації. Частина І: Навчальний посібник. Вінниця: ФОП Корзун Д.Ю., 2024. 186 с.

У навчальному посібнику подано першу частину дисципліни «Українська мова в ЗМІ». Програмний матеріал розділів: «Вступ», «Фонетика і фонологія», «Орфоенія», «Графіка», «Орфографія», «Лексикологія», «Фразеологія», «Лексикографія» структуровано в 4 тематичні блоки, кожен із яких містить теоретичну частину (теми і плани лекцій, тлумачення опорних понять), практичну частину (питання для самоконтролю і завдання для практичних занять, самостійної та індивідуальної роботи), тестові завдання, списки рекомендованої літератури.

Для викладачів і студентів І курсу спеціальності 061 Журналістика ступеня вищої освіти бакалавра.

Передмова

Мовна компетентність і культура мовлення сучасних мас-медійників визначають їхню журналістську майстерність. Навчальна дисципліна «Українська мова в ЗМІ» є однією з вагомих у системі фахової підготовки бакалаврів за спеціальністю 061 Журналістика в закладах вищої освіти. Мета цього курсу – дати студентам систематизовані відомості про теоретичні й функційні параметри сучасної української літературної мови, допомогти оволодіти її літературними нормами, сформувати вміння і навички практичного використання знань з української мови в засобах масової інформації, удосконалити культуру усного й писемного мовлення майбутніх журналістів.

«Українська мова в ЗМІ» пов'язана з іншими навчальними дисциплінами, передбаченими навчальним планом означеної спеціальності: «Українська мова (за професійним спрямуванням)», «Практична стилістика», «Техніка мовлення», «Теорія тексту і твору», «Методика журналістської творчості» й ін.

Вивчення української мови в засобах масової інформації розпочинається на I курсі з розділів: «Вступ», «Фонетика і фонологія», «Орфоєпія», «Графіка», «Орфографія», «Лексикологія», «Фразеологія», «Лексикографія» і спрямоване на засвоєння студентами **теоретичних знань**: 1) системи і структури української мови в її довершеній, поліфункціональній формі; 2) основних понять і категорій науки про мову, літературних норм сучасної української мови; 3) основних тенденцій становлення і розвитку сучасної української літературної мови, її функціонування в суспільстві й у медіа зокрема; 4) специфічних ознак і функційних особливостей у мовній системі одиниць фонетичного, лексичного й фразеологічного рівнів, їхній взаємозв'язок і взаємовідношення між собою та з іншими мовними рівнями; та формування в них **практичних умінь**: 1) володіти мовними і стилістичними нормами літературного мовлення; 2) аналізувати функційні параметри фонетичних, лексичних, фразеологічних одиниць у сфері засобів масової інформації; 3) дотримуватися сучасних орфоєпічних та орфографічних норм; 4) послуговуватися інформаційним ресурсом лексикографічних джерел й ін.

Пропонований посібник підготовлений з урахуванням вимог кредитно-трансферної системи організації освітнього процесу в закладах вищої освіти. У ньому подано програмний матеріал вказаних розділів, визначено тематичне планування курсу (тематику розділів, лекцій, практичних занять). Навчальний матеріал структуровано відповідно до навчальної програми у 4 розділи, кожен із яких містить теоретичну частину (теми і плани лекцій, опорні поняття) та практичну частину (питання для самоконтролю і завдання для практичних занять, самостійної та індивідуальної роботи), тестові завдання, списки рекомендованої літератури. Ілюстративний матеріал посібника, який передає сучасні тенденції розвитку мови ЗМІ, дібраний із загальноукраїнських і регіональних видань, зокрема: «Україна молода» (УМ), «Країна» (К), «День» (Д), «Високий замок» (ВЗ), «Вінниччина» (В), «Вінницька газета» (ВГ), та телеканалів «1+1», ICTV, «Вінниччина».

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ОБСЯГ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

«Українська мова в ЗМІ»

I курс

ВСТУП

Предмет, мета і завдання навчальної дисципліни «Українська мова в ЗМІ», його структура і зв'язок з іншими дисциплінами в системі журналістської освіти. Значення курсу для високопрофесійної підготовки журналістських кадрів, майстерного володіння словом, підвищення рівня загальномовної культури майбутніх фахівців. Медіалінгвістика як міжгалузева дисципліна про функціонування мови в ЗМІ: основні поняття, аспекти. Роль медіа в динаміці мовних процесів.

Українська мова – національна мова українського народу, одна із форм його національної культури. Походження, історичний розвиток української мови, її місце серед мов світу та слов'янських мов. Діалектна основа сучасної української літературної мови.

Поняття «літературна мова», «національна мова», «загальнонародна мова», «мовна норма», «культура мовлення». Ознаки літературної мови. Писемна та усна форми літературної мови. Функціональні стилі сучасної української літературної мови: науковий, офіційно-діловий, публіцистичний, художній, розмовний. Закономірності функціонування української мови в засобах масової інформації. Медіастиль. Медіатекст і медіадискурс.

Мова і суспільство. Функції мови (комунікативна, мислетворча, гносеологічна, експресивна, імпресивна, номінативна, естетична, емотивна, ідентифікаційна, культурологічна й ін.). Мова і мовлення. Мова і мислення. Масова комунікація і медіа.

Державний статус української мови. Мовна політика та мовна ситуація в Україні. Поняття рідної мови й державної мови. Конституція України та законодавство про державну мову та мови національних меншин. Роль української мови у процесах державотворення. Законодавче регулювання мови медіа. Закони України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», «Про медіа».

Культура української мови та її порушення в медіа. Культура мови – загальноскладова культури людини. Ознаки культури мови. Мовно-культурна ситуація в Україні. Двомовність і суржик як лінгвістичне явище. Мовна культура сучасної української журналістики. Значення культури усного й писемного мовлення для професійної підготовки журналіста.

Поняття мовної норми. Критерії встановлення мовних норм. Мовна норма та її соціальне значення; типи норм української літературної мови. Порушення мовних норм у ЗМІ: причини та шляхи їх подолання.

ФОНЕТИКА. ФОНОЛОГІЯ

Фонетика як розділ мовознавства, її предмет та завдання, зв'язок з іншими мовознавчими розділами. Значення вивчення фонетики для формування культури усного мовлення журналіста.

Основні одиниці фонетики. Фонетичне членування мовного потоку. Фраза. Такт. Фонетичне слово. Склад. Звук. Закономірності виділення складів в українській мові. Роль фонетики та її одиниць у техніці журналістського мовлення.

Поняття про звуковий склад сучасної української літературної мови. Аспекти вивчення мовних звуків: акустичний, фізіолого-артикуляційний, лінгвістичний. Мовний апарат людини. Фонетичний і фонологічний аспекти вивчення звукового складу української літературної мови.

Поділ звуків на голосні та приголосні. Голосні звуки. Артикуляційна класифікація голосних звуків. Приголосні звуки та їхня класифікація.

Зміни звуків у потоці мовлення. Модифікації голосних і приголосних. Поняття асиміляції. Асиміляція за характером виявлення (повна та часткова), за напрямом (прогресивна та регресивна), за розміщенням звуків (суміжна і на відстані). Регресивна асиміляція за участю голосу і шуму, за місцем і способом творення, за акустичним сприйманням, за твердістю-м'якістю. Дисиміляція приголосних. Спрощення в групах приголосних.

Поняття фонетичної транскрипції. Вимоги до фонетичної транскрипції. Функції фонетичної транскрипції. Використання буквених, надрядкових і підрядкових знаків.

Фонологія як розділ мовознавства. Поняття про фонему та її функції. Фонема та варіанти фонем. Головний вияв фонем (інваріант). Позиційні та комбінаторні варіанти фонем. Фонематична транскрипція. Відмінність між фонетичною та фонематичною транскрипцією.

Поняття про чергування фонем і його різновиди. Найдавніші чергування голосних фонем. Чергування /o/, /e/ з нулем фонем. Чергування /o/, /e/ з /i/. Чергування /e/, /o/ після шиплячих та /й/. Звукосполучення /ри/, /ли/ – /ро/, /ло/. Чергування приголосних фонем. Чергування /г/, /к/, /х/ – /ж/, /ч/, /ш/ – /з'/, /ц'/, /с'/ . Чергування твердих і м'яких передньоязикових відповідників. Чергування приголосних передньоязикових зубних і шиплячих. Зміни приголосних при словотворенні, позначення їх на письмі.

Чергування і з й, у з в.

Наголос в українській мові. Роль наголосу в розрізненні слів та їхніх форм. Головний і побічний наголоси. Слова з рухомим і нерухомим наголосом. Динамічний (силовий), різномісний (вільний, незакріплений, рухливий) наголос. Смисловий та фразовий наголос. Основні закономірності наголошування слів у сучасній українській літературній мові.

Інтонація: мелодика, паузи, фразовий наголос, темп, тембр. Інтонаційна структура речень і фраз. Роль інтонації в техніці журналістського мовлення.

ОРФОЕПІЯ

Поняття орфоепії. Орфоепічні норми сучасної української літературної мови та їхнє суспільне значення. Норми вимови голосних звуків. Норми вимови приголосних звуків. Вимова звукосполучень приголосних. Евфонічні чергування голосних і приголосних. Особливості вимови слів іншомовного походження. Словесний наголос. Логічний та емоційно-експресивний наголоси. Норми наголошення слів.

Фонетика та орфоепія і культура усного мовлення в ЗМІ. Важливість орфоепічних норм у журналістській практиці. Порушення орфоепічних норм у мовленні на радіо й телебаченні: причини, тенденції та шляхи подолання. Орфоепічні словники.

ГРАФІКА

Графіка та орфографія як важливі чинники нормативності, культури писемного мовлення. Графіка української мови. Звуки і букви. Принципи української графіки: фонематичний і складовий. Український алфавіт. Позначення на письмі голосних і приголосних звуків. Інші знаки, що використовуються в українському письмі: апостроф, знак наголосу, пунктуаційні знаки. Співвідношення між буквами українського алфавіту та фонемами української літературної мови. Позначення м'якості приголосних на письмі.

Короткі відомості з історії української графіки. Розвиток форм письма як засобу передачі інформації. Етапи розвитку письма: мнемонічні засоби, малюнкове письмо (пиктографія), ідеографічне письмо, ієрогліфи, буквене письмо.

ОРФОГРАФІЯ

Орфографія української мови. Співвідношення орфографії з графікою та орфоєпією. Принципи українського правопису: фонетичний (фонематичний), морфологічний, історичний (традиційний) та смисловий (семантично-диференційний). Роль і місце кожного з принципів в українській орфографії. Короткі відомості з історії української орфографії. Поняття орфограми. Різновиди орфограм. Орфографічна норма. Значення орфографічних норм для формування культури писемного мовлення журналіста. Дотримання правописних норм у періодичних виданнях.

Історія українського правопису. Сучасний український правопис, його загальна характеристика. Зміни в українському правописі.

Уживання м'якого знака. Апостроф.

Правопис префіксів. Префікси *пре-, при-, прі-*. Префікси, що закінчуються приголосним звуком (*роз-, без-, від-, під-, між-, пред-, перед-, з- (с-)* та ін.). Префікси *не-, ні-* та частки *не, ні*. Інші префікси, вживані в українській мові. Правопис суфіксів. Іменникові суфікси. Прикметникові суфікси. Дієслівні суфікси.

Подовження та подвоєння приголосних. Подвоєння при збігові двох однакових приголосних. Подвоєння у прикметниках із суфіксами *-анн(ий), -яnn(ий), -енн(ий)*. Подовження приголосних *д, т, з, с, л, н, ж, ш, ц, ч*. Випадки, коли подовження не відбувається.

Уживання великої букви на синтаксичній та семантичній основі. Власні назви в медіатекстах.

Правопис складних слів. Складні іменники. Прикладка. Правопис складних прикметників. Складні числівники та займенники. Правопис прислівників. Правопис прийменників, сполучників, часток.

Вимова та правопис слів іншомовного походження. Правопис прізвищ і географічних назв іншомовного походження. Правопис складних географічних назв.

Скорочення слів і словосполук. Види скорочень. Основні правила скорочень. Лексичні (ініціальні, складові, часткові, відсікання, телескопічні скорочення та змішаного типу), графічні скорочення.

Правила перенесення частини слова з одного рядка в інший. Фонетичні та морфологічні основи правил переносу слів. Орфографічні та технічні правила переносу.

ЛЕКСИКОЛОГІЯ

Предмет і завдання лексикології, її зв'язок з іншими мовознавчими розділами. Слово як мовна одиниця. Ознаки слова та його функції. Значення слова і поняття. Лексема. Повнозначні і неповнозначні слова. Однозначні та багатозначні слова. Типи лексичних значень слів. Прямі, переносні та конотативно зумовлені лексичні значення слів. Основні типи переносних уживань слів; використання в медіатекстах метафори, метонімії, синекдохи. Робота над словом у журналістській творчості.

Омоніми. Причини виникнення омонімів. Лексичні омоніми. Повні лексичні омоніми та неповні лексичні омоніми (омофони, омографи, омоформи). Різниця між омонімією та багатозначністю. Міжмовні омоніми.

Пароніми. Синонімічні пароніми. Антонімічні пароніми. Семантично близькі пароніми. Семантично різні пароніми. Однокореневі та різнокореневі пароніми. Причини семантичних помилок у вживанні паронімів.

Синоніми. Джерела синонімії. Синоніміка. Синонімічний ряд. Домінанта в синонімічному ряді. Загальномовні і контекстуальні синоніми. Різновиди синонімів: абсолютні, семантичні, стилістичні,

семантико-стилістичні. Зв'язок синоніміки з багатозначністю. Евфемізми. Перифрази.

Антоніми. Антонімічні пари. Значення антонімічних пар. Загальнономовні і контекстуальні антоніми. Різнокореневі (власне лексичні) антоніми та однокореневі (лексико-граматичні): антонімія префіксальних і суфіксальних морфем, антонімія компонентів складних слів. Зв'язок антонімії з полісемією. Антонімія в основі художньо-зображальних прийомів: антитеза (проста і складна), епітет-оксиморон, антонімічна іронія.

Експресивні функції омонімів, паронімів, синонімів, антонімів у мові медіа. Антитеза й епітет-оксиморон у медійних заголовках. Евфемізми і перифрази в медіатекстах. Уживання стилістичних синонімів з метою уникнення одноманітності мови, повторення слів. Лексико-семантичні помилки, що трапляються в мові ЗМІ: на ґрунті полісемії, омонімії, паронімії.

Склад лексики сучасної української літературної мови з погляду її походження. Групи лексики за походженням. Споконвічна українська лексика (індоєвропейський, спільнослов'янський та власне український лексичний фонд).

Іншомовні слова в українській мові: джерела та способи засвоєння. Запозичена лексика. Групи запозиченої лексики за ступенем адаптації: засвоєння, власне запозичення, словотвірні запозичення, семантичні запозичення, кальки. Запозичення зі слов'янських мов. Старослов'янізми та їхні ознаки. Запозичення із неслов'янських мов (грецизми, латинізми, тюркізми). Запозичення із західноєвропейських мов. Інтернаціоналізми. Екзотизми. Варваризми.

Особливості вживання запозичень у ЗМІ. Позамовні чинники, що сприяють появі запозичень. Запозичення-англіцизми та основна їхня тематика (суспільно-політична, економічна, комп'ютерна, культурно-мистецька, спортивна, побутова й ін.). Тематичні класи запозичень (з німецької, французької, італійської, арабської, тюркських й ін. мов). Невиправдані запозичення. Наслідки зловживання запозиченою лексикою на сторінках преси, у мовленні радіо та телебачення.

Лексика сучасної української літературної мови з погляду вживання. Зміни у словниковому складі мови (зміна лексичного значення вживаних у мові слів, поява нових слів, зникнення слів). Роз-

ширення лексичного значення слова. Звуження лексичного значення слова. Переосмислення одного зі значень слова. Активна та пасивна лексика. Неологізми (загальномовні, лексичні, семантичні, індивідуально-авторські). Застаріла лексика (архаїзми та історизми).

Лексика української мови з погляду сфер уживання. Загально-уживана лексика. Спеціальна лексика. Термінологічна і професійна лексика. Журналістські терміни. Діалектизми (лексичні, етнографічні, семантичні). Соціальні діалекти (жаргонізми, арготизми, сленгізми).

Лексика української мови зі стилістичного погляду. Міжстильова (стилістично нейтральна) і стилістично забарвлена лексика. Особливості лексики різних функціональних стилів мови. Книжна лексика. Розмовно-побутова лексика. Еспресивно-емоційна лексика. Визначення експресивної функції різних груп лексики в медіатекстах.

Роль соціолінгвістичних чинників у розвитку лексичної системи української літературної мови. Мовотворча діяльність журналістів, її значення у збагаченні словникового складу української мови. Образне багатство, пов'язане з індивідуально-авторським використанням лексем у медіадискурсі, та його вплив на підвищення загально-освітнього рівня читачів.

Етимологія української мови. Поняття про етимологію та її зв'язок з іншими розділами мовознавства. Внутрішня форма слова. Етимон. Етимологічний аналіз слова. Народна (побутова) етимологія.

ФРАЗЕОЛОГІЯ

Фразеологія як розділ мовознавства. Поняття про фразеологічну одиницю та її основні ознаки. Різні підходи до класифікації фразеологізмів. Типи фразеологізмів: фразеологічні зрощення, фразеологічні єдності, фразеологічні сполучення. Прислів'я. Приказки. Крилаті вислови.

Співвідношення між лексичними значеннями слова та значенням фразеологізму. Тематичні групи фразеологізмів.

Лексико-граматичні зміни фразеологічних одиниць: скорочення лексичного складу, заміна одного компонента іншим, розширення та звуження обсягу значень, зміна ступеня семантичної єдності

компонентів, контамінація фразем. Багатозначність фразеологізмів. Явища синонімії та антонімії у фразеології. Структурно-граматичні типи фразеологічних одиниць. Співвідношення фразеологізмів із частинами мови. Особливості перекладу фразеологічних одиниць.

Джерела фразеології української мови. Використання фразеологізмів у різних стилях мови. Роль фразеологічних одиниць у ЗМІ. Трансформація фразеологізмів у журналістських текстах. Фразеологізми як засоби емоційного впливу в медіа.

ЛЕКСИКОГРАФІЯ

Предмет і завдання лексикографії. Поняття про словник, словникову статтю. Принципи укладання словників. Основні типи словників української мови: енциклопедичні й лінгвістичні. Тлумачні та перекладні словники, спеціальні словники та словники-довідники української мови.

Основні аспектні (спеціальні) словники української мови: термінологічні, етимологічні, орфографічні, орфоепічні, словники наголосів, іншомовних слів, фразеологічні, синонімічні, ономастичні та ін. Довідники з культури української мови. Енциклопедичні словники.

Історія розвитку української лексикографії.

Лексикографія і творча праця журналіста. Значення енциклопедій та словників для піднесення загальної і мовної культури.

ТЕМАТИЧНЕ ПЛАНУВАННЯ

(I семестр)

Розділ 1

Вступ. Фонетика. Фонологія

Лекція 1. Вступ.

Лекція 2. Культура української мови та її порушення в ЗМІ.

Лекція 3-4. Фонетика. Фонологія.

Практичне заняття №1. Походження, розвиток і функціонування української мови.

Практичне заняття №2. Природа, будова та функції української мови.

Практичне заняття №3. Культура мовлення в медіа.

Практичне заняття №4. Фонетика сучасної української мови. Фонетичне членування мовного потоку.

Практичне заняття №5. Класифікація голосних і приголосних звуків.

Практичне заняття №6-7. Зміни звуків у потоці мовлення.

Практичне заняття №8. Фонема. Фонематична і фонетична транскрипція.

Практичне заняття №9. Чергування голосних фонем та його різновиди.

Практичне заняття №10. Чергування приголосних фонем.

Самостійна робота.

Розділ 2

Орфоепія. Графіка та орфографія

Лекція 5. Орфоепія української мови.

Лекція 6. Графіка та орфографія української мови.

Практичне заняття №11. Орфоепія. Орфоепічні норми в журналістській практиці.

Практичне заняття №12. Орфографія. Принципи українського правопису.

Практичне заняття №13. Уживання м'якого знака. Апостроф.

Практичне заняття №14. Правопис префіксів і суфіксів. Подовження та подвоєння приголосних.

Практичне заняття №15. Уживання великої букви.

Практичне заняття №16. Правопис складних слів.

Практичне заняття №17. Правопис іноземних слів.

Індивідуальна робота.

Розділ 1

ВСТУП. ФОНЕТИКА. ФОНОЛОГІЯ

ТЕОРЕТИЧНА ЧАСТИНА

Лекція 1. Вступ

1. Предмет, мета і завдання дисципліни «Українська мова в ЗМІ», її значення для підготовки журналістів.
2. Українська мова – національна мова українського народу.
3. Мова ЗМІ як предмет наукового вивчення. Медіалінгвістика.
4. Поняття літературної норми.
5. Мова і суспільство. Функції мови.
6. Закономірності функціонування української мови в медіа.

Опорні поняття

Мовознавство, або **лінгвістика**, – наука про природну людську мову загалом і мови світу як її представників.

Медіалінгвістика – міжгалузева дисципліна, яка вивчає функціонування мови в засобах масової інформації та їхню роль у динаміці мовних процесів.

Мова – система одиниць спілкування і правил їх функціонування.

Мовлення – конкретно застосована мова, засоби спілкування в їх реалізації.

Функції мови – роль мови, її призначення, використання в суспільстві:

комунікативна (від лат. *communicatio* – спілкування) – функція спілкування: мова – найважливіший засіб людського спілкування та інформаційного зв'язку в суспільстві;

мислетворча – функція формування й формулювання думки;

гносеологічна (від гр. *γνώσις* – пізнання), або *когнітивна* (від лат. *cognitus* – пізнання), – функція пізнання навколишнього світу;

експресивна (від лат. *expressio* – вираження) – функція самовираження, створення образу мовця, автора;

імпресивна (від франц. *impressif* – такий, що справляє враження), або *апелятивна* (від лат. *appellatio* – звернення), функція полягає у дії мовлення на адресата незалежно від того, як адресат її сприймає;

номінативна (від лат. *nominatio* – назва) – функція позначення об'єктів дійсності, їхніх властивостей та відношень між ними;

естетична (від гр. *αισθητικός* – чуттєво сприйманий) – функція вираження прекрасного, виховання естетичного смаку;

емотивна (від лат. *emoveo* – хвилювати, збужувати) – функція вираження почуттів, емоцій, переживань тощо;

волюнтативна (від лат. *voluntas* – воля) – функція волевиявлення;

ідентифікаційна (від лат. *identicus* – тотожний) – ототожнення мовців у межах певної спільноти;

культурологічна – функція відображення культури народу-мовотворця.

Мовна політика – заходи держави щодо розв'язання питань розвитку мови (мов) у соціумі, країні.

Мовна ситуація – сукупність умов, що характеризують визначені законом і насправді реалізовані правила мовної поведінки громадян; використання державної мови у сфері державного управління, освіти та виховання, у силових структурах, у сфері науки, культури, засобів масової інформації та ін.

Національна мова – засіб спілкування нації та засіб її самоідентифікації серед інших націй.

Загальнонародна мова – єдина мова для усіх носіїв, у якій вирізняються соціофункціональні її види.

Рідна мова – перша мова, якою почала розмовляти дитина (мова батьків), або мова, з якою індивід увійшов у культуру в період свого свідомого життя.

Державна мова – офіційна мова державних установ, мова освіти, науки, культури тощо.

Літературна мова – унормована, стандартна, правильна з погляду усталених, кодифікованих норм форма національної мови, що обслуговує культурно-освітні потреби суспільства, виконує консолідуючу функцію через використання у сферах державного управління, засобів масової інформації, науки, культури та літератури.

Літературна норма – вироблені в писемно-літературній практиці правила використання мовних одиниць та кодифікація цих правил у словниках і граматиках. Літературні норми історично змінні, свідомо регульовані, вони забезпечують існування мовних традицій, єдність літературної мови, її консолідуючу роль у національній культурі.

Мова ЗМІ – система комунікативних одиниць і категорій, які функціонують у медіасфері.

Лекція 2. Культура української мови та її порушення в ЗМІ

1. Культура мови – загальноскладова культури людини. Ознаки культури мови.
2. Культура української мови та її значення для професійної підготовки журналістів.
3. Поняття мовної норми. Різновиди мовних норм.
4. Порушення мовних норм у медіа: причини та шляхи їх подолання.
5. Стили літературної мови. Медіастиль.

Опорні поняття

Культура мови (мовлення) – 1) свідоме й критичне використання мовних засобів, володіння нормами усної та писемної літературної мови в різних сферах суспільної комунікації відповідно до мети й змісту висловлювання; 2) розділ мовознавства, що вивчає нормування і кодифікування норм літературної мови, встановлює критерії нормативності й стабілізаційні процеси в літературній мові, пропагує зразки досконалої мови, а також поширює лінгвістичні знання серед носіїв мови.

Ознаки культури мови: правильність, точність, логічність, багатство (різноманітність), чистота, доречність.

Мовна норма – сукупність мовних засобів, що відповідають системі мови й сприймаються її носіями як зразок суспільного спілкування в певний період розвитку мови і суспільства. Розрізняють

єдиноможливі, обов'язкові мовні норми, які відбивають характерні ознаки системи мови, і норми літературної мови.

Різновиди мовних норм: орфоепічні, орфографічні, лексичні, фразеологічні, словотвірні, граматичні, пунктуаційні, стилістичні.

Стиль – функціональний різновид літературної мови, який обслуговує певну сферу суспільної діяльності; сукупність мовних засобів, зумовлених змістом, метою і функцією висловлювання. Основні стилі: науковий, офіційно-діловий, публіцистичний, художній, розмовний.

Суржик – публіцистична назва суміші двох чи кількох мов, коли чергуються, плутаються українські і російські, українські і польські слова та звороти, викликаючи ефект неграмотної з погляду літературної норми мови.

Лекція 3-4. Фонетика. Фонологія

1. Фонетика як розділ мовознавства, зв'язок з іншими розділами науки про мову.
2. Фонетичне членування мовного потоку.
3. Звук. Аспекти вивчення мовних звуків.
4. Звуковий склад української літературної мови. Класифікація голосних і приголосних звуків.
5. Зміни звуків у потоці мовлення.
6. Фонетична транскрипція.
7. Поняття про фонему та її варіанти. Функції фонем.
8. Поняття про чергування фонем та його різновиди.
9. Склад. Основні правила складоподілу.
10. Наголос. Особливості наголосу в українській мові.

Опорні поняття

Фонетика (від гр. φωνητικός – звуковий) – розділ мовознавства, що вивчає звукову систему мови та різноманітні звукові зміни, що виникають у мовленні при сполученні звукових елементів між собою.

Фонологія – розділ мовознавства, що вивчає звуки мови як засіб розрізнення наділених значенням частини слова, окремих слів та їхніх форм.

Описова фонетика – мовознавча галузь, яка займається вивченням звукової системи мови на певному етапі її розвитку.

Історична фонетика – мовознавча галузь, яка досліджує розвиток звукового боку мови протягом епох, зокрема, встановлює еволюцію певних звукових явищ і процес становлення сучасної фонетичної системи певної мови.

Лінійні (сегментні) звукові одиниці – звуки й склади, що слідують один за одним, сегмент за сегментом, у мовному потоці.

Нелінійні (суперсегментні, надсегментні) звукові одиниці – наголос та інтонація, характеризуються тим, що їх не можна вимовити ізольовано, як звуки або склади, вони ніби нашаровуються на звукові послідовності.

Фраза – найбільша фонетична одиниця, що має смислову цілісність та інтонаційне звукове оформлення, відділяється в мовному потоці паузами і членується на такти (синтагми).

Такт – частина фрази, яка виділена ритмоінтонаційними засобами (об'єднана одним наголосом) і не має смислової завершеності.

Фонетичне слово – це поєднання повнозначного і службового слів, які внаслідок внутрішньої підпорядкованості одному наголосу зливаються в єдине ціле, наприклад: *без тебе, як же, просив би*.

Склад – відрізок мовлення, що становить один звук, або таке поєднання звуків, що вимовляються одним поштовхом видихуваного повітря. Відкритий склад закінчується на голосний, закритий склад – на приголосний. Прикритий склад починається на приголосний, неприкритий склад – на голосний.

Складоподіл – реальна чи потенційна межа між складами.

Звук – найкоротша виокремлювана одиниця усної мови, яка утворюється мовними органами за один момент вимовляння.

Аспекти вивчення мовних звуків: акустичний, фізіолого-артикуляційний, лінгвістичний.

Акустичний аспект вивчення мовних звуків стосується фізико-акустичної природи звуків, їхньої сили, висоти тону, довготи, тембру.

Фізіолого-артикуляційний аспект вивчення мовних звуків пов'язаний з особливостями творення звуків мовними органами людини.

Лінгвістичний аспект вивчення мовних звуків спрямований на функціональну сторону звуків у процесі мовлення як специфічних лінгвістичних одиниць, що виражається в розрізненні за їх допомогою значення слова або його граматичної форми.

Артикуляція – робота мовних органів під час творення звуків.

Голосні звуки – це звуки мови, в основі яких лежить музикальний тон, утворюваний при розкритому мовному каналі внаслідок коливань голосових зв'язок і дальшої модифікації цих коливань у надгортанних порожнинах. В українській мові є 6 голосних звуків: *[a], [o], [y], [e], [u], [i]*.

Класифікація голосних:

За місцем артикуляції (рухом язика в горизонтальному напрямку відносно піднебіння) голосні поділяються на: 1) голосні **переднього ряду** – *[i], [u], [e]* та 2) голосні **заднього ряду** – *[y], [o], [a]*.

За ступенем підняття язика (рухом його у вертикальному напрямку) голосні діляться на: 1) голосні **високого підняття** – *[i], [y]*; 2) голосні **високо-середнього підняття** – *[u]*; 3) голосні **середнього підняття** – *[e], [o]*; 4) **низького підняття** – *[a]*.

За участю губ у творенні звуків голосні поділяються на: 1) **огублені** (лабіалізовані) голосні – *[o], [y]* та 2) **неогублені** (нелабіалізовані) голосні – *[a], [e], [u], [i]*.

Приголосні звуки – це звуки мови, в основі яких лежить шум з більшою чи меншою домішкою музикального тону, утворюваний у надгортанних порожнинах при подоланні експіраторним струменем повітря повної чи часткової перепони мовних органів. В українській мові 32 приголосних звуки: *[б], [н], [в], [м], [ф], [д], [д'], [т], [т'], [з], [з'], [с], [с'], [ж], [ш], [ч], [дж], [дз], [дз'], [ц], [ц'], [л], [л'], [н], [н'], [р], [р'], [й], [г], [к], [г], [х]*.

Класифікація приголосних:

За участю голосу і шуму (тобто за роботою голосових зв'язок):

- 1) сонорні: *в, м, н, н', л, л', р, р', й*;
- 2) шумні: а) дзвінкі – *б, г, ґ, д, д', ж, дж, з, з', дз, дз'*;
б) глухі – *п, х, к, т, т', ш, ч, с, с', ц, ц', ф*.

За місцем творення звуку (дія активних і пасивних мовних органів):

- 1) губні: *б, п, в, м, ф*;
- 2) передньоязикові: *д, д', т, т', з, з', с, с', дз, дз', ц, ц', ж, ш, дж, ч, л, л', н, н', р, р'*;
- 3) середньоязиковий: *й*;
- 4) задньоязикові: *г, к, х*;
- 5) глотковий, або фарингальний: *г*.

За способом творення шуму (враховується характер перепони, що утворюється між активними й пасивними мовними органами):

- 1) проривні: *б, п, д, д', т, т', г, к*;
- 2) щілинні (фрикативні): *з, з', с, с', в, ф, ж, ш, г, х, й*;
- 3) африкати (злиті): *дз, дз', дж, ц, ц', ч*;
- 4) зімкнено-прохідні: *м, н, н'* (носові); *л, л'* (бокові, або плавні);
- 5) дрижачі (вібранти): *р, р'*.

За твердістю-м'якістю (палаталізація виникає внаслідок додаткового підняття середньої спинки язика в напрямку до твердого піднебіння):

- 1) тверді: *б, п, в, м, ф, д, т, з, с, дз, ц, л, н, р, ж, ш, дж, ч, г, к, г, х*;
- 2) м'який (палатальний): *й*;
- 3) пом'якшені (палаталізовані): *д', т', з', с', дз', ц', л', н', р'*;
- 4) напівпом'якшені (напівпалаталізовані): *б', п', в', м', ф', ж', ч', ш', дж', г', к', г', х'*.

За акустичним враженням виокремлюються:

- 1) свистячі: *з, з', с, с', дз, дз', ц, ц'*;
- 2) шиплячі: *ж, ш, дж, ч*.

Зміни звуків у потоці мовлення відбуваються внаслідок їхньої взаємодії та взаємовпливу один на одного.

Модифікації – це видозміни, пов'язані з частковими змінами звука в мовному потоці, внаслідок чого він набуває того чи іншого відтінку, проте не втрачає своєї фонематичної приналежності.

Редукція голосних – це якісні зміни голосних, які виникають у ненаголошеній позиції у зв'язку з ослабленням загальної артикуляційної напруженості (*e^u, i^e, o^y*): *нов[и^e]на, ч[о^y]му*.

Акомодація (від лат. *accomodatio* – пристосування) – це зміни, що відбуваються між голосними й приголосними звуками внаслідок їхньої взаємодії.

Акомодація приголосних – це пристосування приголосних до сусідніх голосних: 1) *напівном'якшена вимова* губних, шиплячих, задньоязикових і глоткового перед наступним голосним *і* (*б', ш', к', г'*); 2) *лабіалізація* приголосних перед наступними голосними *о* та *у* (*ð°, н°, р°*): [*ɛ'ɪn°óte°za*], [*ɓ°ur°ó*].

Модифікації як наслідок асиміляції – це виникнення призвуча *ч'* у приголосному *т'* під впливом попереднього свистячого *с'*: [*то́чн'іс'т'ч'*], [*с'т'ч'іна́*], [*ш'іс'т'ч'*].

Позиційні модифікації приголосних – це зміни, що залежать від позиції *в* та *й* щодо місця в слові і складі; модифікація *в*→*ў*, *й*→*ї* відбувається: 1) на початку слова перед приголосним (*йти, вперед*); 2) у кінці слова після голосного (*край, знав*); 3) у середині слова після голосного перед приголосним (*прийти, автор*).

Асиміляція (від лат. *assimilatio* – уподібнення) – уподібнення одного звуку іншому.

Асиміляція за дзвінкістю-глухістю – це уподібнення за участю голосу у творенні приголосних: глухі перед дзвінкими уподібнюються дзвінким: *вокзал* – [*вогзál*], рідше дзвінкі приголосні перед глухими уподібнюються глухим: *легко* – [*лэхко*].

Асиміляція приголосних за місцем і способом творення полягає в тому, що свистячі перед шиплячими завжди уподібнюються шиплячим, шиплячі перед свистячими завжди уподібнюються свистячим, а також *д//дж, т//ч, ɖ//ɗз, т//ɕ*: *стараєшся* – [*старáйес':a*], *вирісиш* – [*ві́ріш:и*], *митці* – [*ми́ɕ':і*].

Асиміляція за твердістю-м'якістю полягає в тому, що передньоязикові приголосні *д, т, л, н, з, с, ɖз, ɕ* перед іншими м'якими приголосними цієї ж групи звичайно пом'якшуються: *пісня, сонця* – [*п'іс'н'a*], [*со́н'ɕ'a*].

Дисиміляція (від лат. *dissimilatio* – розподібнення) – це розподібнення двох звуків, однакових за способом творення: *лицар* (← *рицар*), *рушник* (← *ручний*).

Спрощення – втрата одного зі звуків при збігу кількох приголосних у слові: *щасливий* – від *щастя* (*сл* ← *стл*), *обласний* – від *область* (*сн* ← *стн*).

Транскрипція (лат. *transcriptio* – переписування) – це спосіб фіксації на письмі звукових характеристик відрізків мовлення.

Фонетична транскрипція – це такий спосіб запису усного мовлення, при якому з можливою точністю передається кожен звук з усіма його відтінками: [ʏ́йédн°ос'т^чі́ нáш'ї́ сї́ла де"ржáви / а_д°обр°о́ і_ми_л°осéрд'а / це_два кри_ла́ / на_йа́кіх три_ма́йец'а́ л'удзств°о] (В. 2024. №4. С.8).

Фонематична транскрипція – такий спосіб запису усного мовлення, при якому передаються тільки фонем мови без урахування тих відтінків, що неістотні у фонологічному відношенні: /в_йédнос'т'і́ нáшї́й сї́ла дер_жави / а_добр°о́ і_ми_лосéрд'а / це_два кри_ла́ / на_йа́кіх три_ма́йец'а́ л'удзств°о/ (В. 2024. №4. С.8).

Фонема – найменша одиниця звукової системи мови, за допомогою якої розпізнаються наділені значенням частини слова, окремі слова та їхні граматичні форми.

Функції фонем: конститутивна (входить до складу вищих мовних одиниць – морфем і слів), розрізнявальна (розрізнення морфем і слів), розпізнавальна (ототожнювальна).

Характерні ознаки фонем – 1) потенційно пов'язана зі значенням; 2) це автономна лінгвістична одиниця; 3) мінімальна, лінійно неподільна одиниця; 4) це абстрактне поняття, втілення діалектичної єдності конкретного й абстрактного.

Алофон фонем – це варіант фонем як її конкретний вияв у мовному потоці.

Позиційні алофони – це алофони, пов'язані з місцем у слові (початок, кінець), положенням щодо наголосу ($e - e''$, $v - \ddot{y}$).

Комбінаторні алофони – алофони, зумовлені характером сусідніх фонем ($ж - ж'$, $с - с°$).

Основний алофон (інваріант) – головний вияв фонем, незалежний алофон фонем, який називаємо, представляючи фонему в цілому.

Факультативні варіанти – це випадки закономірної варіативності алофонів деяких фонем, що виникають у результаті різних стилів вимови, впливу діалектного оточення тощо.

Фонологічний статус напівпом'якшених приголосних: губних $б'$, $п'$, $в'$, $м'$, $ф'$, шиплячих $ж'$, $ч'$, $ш'$, $дж'$, задньоязикових $г'$, $к'$, $х'$ та фарингального $г'$ – це комбінаторні алофони відповідних твердих фонем.

Фонологічна природа подовжених звуків – це завжди реалізація двох однакових фонем – [н:] = /н/ + /н/.

Чергування фонем – це зміни фонем, які відбуваються при словозміні чи словотворенні: *нести* – *носити*, *ходити* – *ходжу*, *вік* – *вічний*.

Історичні чергування голосних фонем відбуваються в коренях і суфіксах слів:

найдавніші чергування голосних фонем (e//o, i//a, e//i, o//a та ін.): *везти* – *в^озити*, *лізти* – *л^азити*, *летіти* – *лі^ітати*, *ломити* – *ла^амати*;

чергування /o/, /e/ з нулем фонем: *де^ень* – *дня*, *с^отня* – *сто*, *са^адок* – *садка*;

чергування (національне) /o/, /e/ з /i/: *во^оля* – *ві^ільний*, *сх^оду* – *сх^ід*, *кор^ені* – *кор^інь*, *се^еми* – *сі^ім*;

чергування /e/, /o/ після шиплячих та /й/: *ше^ести* – *шо^остий*, *че^ернетка* – *чо^орний*;

чергування /и/ з /о/ у звукосполученнях /ри/, /ли/ – /ро/, /ло/: *кри^илавий* – *кро^ов*, *гли^итати* – *гло^отка*.

Чергування приголосних фонем:

чергування /г/, /к/, /х/ – /ж/, /ч/, /ш/: *дру^гз* – *дру^жжити*, *ві^к* – *ві^чний*, *запа^х* – *запа^шний*;

чергування /г/, /к/, /х/ – /з'/, /ц'/, /с'/: *доро^га* – *доро^зі*, *ру^ка* – *ру^ці*, *ву^хо* – *у ву^сі*;

чергування передньоязикових зубних і шиплячих /д/ – /дж/, /т/ – /ч/, /з/ – /ж/, /с/ – /ш/, /зд/ – /ждж/, /ст/ – /шч/: *ле^тіти* – *ле^чу*, *во^зити* – *во^жу*;

чергування губних – на сполуку «губний + вставний л'»: /б/ – /бл'/, /п/ – /пл'/, /в/ – /вл'/, /м/ – /мл'/, /ф/ – /фл'/ *лю^бити* – *лю^{бл}ю*, *сп^лати* – *сп^лять*.

чергування твердих і м'яких передньоязикових відповідників /л/, /р/, /н/ – /л'/, /р'/, /н'/: *ко^лоти* – *ко^лю*, *гов^рити* – *гов^рю*, *замі^нити* – *замі^ню*.

Наголос – це виділення одного складу слова за допомогою артикуляційних засобів, властивих певній мові, – м'язової напруженості мовного апарата, збільшення сили видиху, зростання тривалості.

Вільний наголос (різномісцевий) – наголос, який може падати на будь-який склад слова.

Рухомий наголос – наголос, який при зміні слова може змінювати своє місце.

Побічний наголос виникає додатково у складних словах, де багато складів, і вирізняється слабшою силою наголошування, ніж головний наголос: *га́зозабезпéчення, до́вготривáлий*.

Інтонація – це сукупність кількох фонетичних засобів (фразового наголосу, пауз, мелодики, тембру, темпу), завдяки яким передається смисловий, емоційно-експресивний і модальний характер висловлення, стилістичне забарвлення тексту.

ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА

Практичне заняття №1

Походження, розвиток і функціонування української мови

Питання для самоконтролю

1. З'ясуйте особливості походження української мови та її місце серед інших слов'янських мов.
2. Схарактеризуйте умови, у яких розвивалася українська мова до ХХІ ст.
3. Визначте особливості функціонування української мови з кінця ХХ ст. дотепер в Україні.
4. Схарактеризуйте поширення української мови у світі.
5. Які функції виконує державна мова?
6. Якими заходами з боку держави підтримується державний статус мови?
7. Назвіть законодавчі документи, які стосуються мови та її функціонування.
8. Прокоментуйте конституційно-правовий статус державної мови і мов національних меншин в Україні.

Завдання

1. Запропонуйте кілька проблемних питань для дискусії на ток-шоу на одну з тем:

Українська мова на теренах епох.

Українська мова як джерело духовності українського суспільства.

Мовна політика і мовна ситуація в Україні.

Мовна дійсність в Україні.

2. Прочитайте вислови про мову та прокоментуйте їх. Самостійно доберіть такого типу висловлювання письменників, митців, суспільно-політичних діячів. Які ви знаєте поезії, пісні про мову?

Мова – то цілюще народне джерело, і хто не припадає до нього вустами, той сам висихає від спраги (В. Сухомлинський).

Найбільше і найдорожче добро в кожного народу – це його мова, ота жива схованка людського духу, його багата скарбниця, в яку народ складає і своє давнє життя, і свої сподівання, розум, досвід, почування (Панас Мирний).

*Рідне слово... Ні, вітер огуди
Не затулить нам злякано рот.
Ми без нього такі собі – люди,
А із ним – український народ (В. Крищенко).*

*Як прислів'я чудове,
йде від роду до роду,
що народ – зодчий мови,
мова – зодчий народу (Д. Білоус).*

3. Доберіть зі ЗМІ публікації, які стосуються «мовного питання», мовної політики та мовної ситуації в Україні, і проаналізуйте їх.

4. Опрацюйте наукові статті, прокоментуйте основні тези:

Гриценко П. Українська мова: державна і державотворча // Український інформаційний простір. 2018. Число 1. С. 32–43.

Михальчук О. Мовно-інформаційний простір у контексті українського законодавства: соціолінгвістичні аспекти // Мовознавство. 2024. № 1. С. 18–29.

5. Опрацюйте Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (№ 2704-VIII від 25.04.2019 р.), визначте положення щодо мови медіа.

Практичне заняття №2 **Природа, будова та функції української мови**

Питання для самоконтролю

1. Поясніть нерозривну єдність мови і суспільства.
2. Назвіть і прокоментуйте функції мови.

3. Обґрунтуйте співвідношення мови і мовлення, мови і мислення.
4. Визначте особливості літературної мови та загальнонародної мови, соціальних і територіальних різновидів української мови.
5. Дайте загальну характеристику функціональних стилів української літературної мови (науковий, офіційно-діловий, публіцистичний, художній, розмовний).
6. З'ясуйте поняття літературної норми та її типи.
7. Схарактеризуйте сучасну українську літературну мову як цілісну систему. Які підсистеми формують її?

Завдання

1. Прокоментуйте й обговоріть думки публіцистки Ярини Винницької про мову.

Мова – це архів, це Big Data, яка містить усю інформацію про свого носія. З мови, як зі стовбурових клітин, можна відновити весь організм. Це материнська плата нації. Полетить плата – зникне нація. Мова – це специфічна модель функціонування психіки, яка формує унікальну картину світу свого носія. Засновники лінгвістики Вільгельм фон Гумбольдт та Олександр Потебня вважали, що мова й дух народу є поняттями тотожними, а тому, втрачаючи мову, ми втрачаємо вирішальний чинник власної самобутності – свій дух. Ми вижили як нація тільки тому, що всупереч валуєвським циркулярам та іншим геноцидальним практикам зберегли свою мову (К. 2024. №1. С.30).

2. Прочитайте міркування митців про мову. Поясніть, на яких функціях мови вони акцентують.

Мова – це форма нашого життя, життя культурного й національного, це форма нашого організовування. Мова – душа кожної національності, її святощі, її найцінніший скарб (І. Огієнко).

Слово – то мудрості промінь, слово – то думка людська (Олена Пчілка).

Мова – гостра ідейна зброя, і це слід завжди пам'ятати. Мовою можна отруїти свідомість – і піднести її, прояснити, оздоровити (М. Рильський).

Мова – це всі глибинні пласти духовного життя народу, його історична пам'ять, найцінніше надбання віків, мова – це ще й музика, мелодика, фарби, буття, сучасна, художня, інтелектуальна і мисленнєва діяльність народу (О. Гончар).

3. Прочитайте фрагменти текстів з мови ЗМІ. З'ясуйте, до якого стилю вони належать, визначте їхні стильові особливості.

Михайло Коцюбинський не раз приїжджав до Криворівні, відпочивав, вивчав побут гуцулів, записував слова, звичаї, назви рослин. Письменник казав, повертаючись сюди знову і знову: «Хочу набутися»... 1911 року написав повість «Тіні забутих предків», яку через п'ятдесят років загорівся перекласти мовою кіно Сергій Параджанов.

Як тільки не називали радянські критики фільм «Тіні забутих предків» – нецікавим, «хуторянським», при цьому він отримав 28 міжнародних нагород, 24 гран-прі міжнародних фестивалів, а за кількістю призів увійшов до Книги рекордів Гіннеса, став знаковим і символічним для України. Ця легендарна картина Сергія Параджанова увійшла до двадцятки найкращих фільмів світу за всю історію кінематографа! (ВЗ. 2024. №21. С.8).

У висновку з оцінки впливу на довкілля уповноважений орган, виходячи з оцінки впливу на довкілля планованої діяльності, визначає допустимість чи обґрунтовує недопустимість провадження планованої діяльності та визначає екологічні умови її провадження. Забороняється розпочинати провадження планованої діяльності без оцінки впливу на довкілля та отримання рішення про провадження планованої діяльності.

Процедура оцінки впливу на довкілля передбачає право і можливості громадськості для участі у такій процедурі, зокрема на стадії обговорення обсягу досліджень та рівня деталізації інформації, що підлягає включенню до звіту з оцінки впливу на довкілля, а також на стадії розгляду уповноваженим органом поданого

суб'єктом господарювання звіту з оцінки впливу на довкілля (В. 2024. №7. С.15).

4. Доберіть зразки текстів різних стилів. Прокоментуйте їхні особливості й мовні засоби.

Практичне заняття №3 *Культура мовлення в медіа*

Питання для самоконтролю

1. Поясніть поняття культури мови, норми та їхнє значення для професійної підготовки журналістів.
2. З'ясуйте причини зниження рівня мовленнєвої культури й відхилень від мовних норм.
3. Прокоментуйте двомовність (білінгвізм) і суржик як лінгвістичні явища, характерні ознаки суржику та причини його виникнення.
4. Визначте поняття «мовна норма», властивості та різновиди мовних норм української мови.
5. Назвіть сучасні тенденції функціонування української мови в ЗМІ, причини порушення мовних норм і шляхи їх подолання.
6. З'ясуйте роль медіа в динаміці мовних процесів, особливості медіастилю.

Завдання

1. Знайдіть у каталозі бібліотеки статті про культуру мови. Укладіть список публікацій, законспектуйте тези кількох із них.

2. Підготуйте доповідь на тему: «Сучасна мовно-культурна ситуація в Україні».

3. Опрацюйте статтю, прокоментуйте основні тези:

Соколова С. Засоби масової комунікації в мовному бутті держави // Культура слова. 2016. 1(84). С.143–151.

4. Сформулюйте 10 «мовних заповідей» для журналіста.
5. Підготуйте соціальну рекламу про українську мову або культуру мовлення (буклет, відеоролик, аудіоподкаст).

Практичне заняття № 4
Фонетика сучасної української мови.
Фонетичне членування мовного потоку

Питання для самоконтролю

1. Що вивчає фонетика? Які завдання вирішує фонетика, а які – фонологія?
2. Назвіть основні одиниці фонетики.
3. Як пов'язана фонетика з іншими мовознавчими розділами?
4. Яке значення вивчення розділу для формування культури усного мовлення журналіста?
5. Назвіть і схарактеризуйте одиниці фонетичного членування мовного потоку.
6. Визначте акустичні властивості звуків.
7. З'ясуйте артикуляційні особливості мовних звуків.
8. Схарактеризуйте склад як фонетичну одиницю та закономірності українського складоподілу.
9. Сформулюйте конкретні правила складоподілу в українській мові.
10. Проаналізуйте правила переносу частин слів із рядка в рядок. У чому полягає відмінність між фонетичним і орфографічним поділом слів?

Завдання

1. Прочитайте текст. Виокреміть фрази, такти, склади, характеризуючи їх.

Уважно і неупереджено стали оцінювати творчість Степан Руданського, його згорьований життєпис лише за незалежної Ук-

раїнської держави. І щораз більше і глибше проступав образ цього поета як вірного сина України, великого шанувальника українського слова, правдивої рідної історії, видатних історичних наших діячів.

Навчаючись у Кам'янець-Подільській духовній семінарії, а потім – у Санкт-Петербурзькій медико-хірургічній академії, працюючи згодом міським лікарем у Ялті (Крим), молодий подолянин свідомо і повсюдно послуговувався рідною українською мовою, писав нею свої вірші, перекладав твори давніх грецьких, римських письменників українською мовою, аби наблизити їх до розуміння зацікавлених представників української тодішньої інтелігенції (В. 2024. №12. С.11).

2. Прочитайте текст. Поділіть слова на склади, визначте їхню будову.

Здатність і готовність до критичного мислення, коли будь-яке твердження сприймається не як «бетонна догма», яку піддавати перевірці або тим більше сумніву є непростимим гріхом, що межує навіть зі зрадою, а як теорема, що потребує доказів фактами, реальним життям, історичними подіями, глибокими думками великих людей минулого – ось що необхідне й сьогодні багатьом і багатьом українцям (Д. 27.05.2024).

3. Розбийте слова на склади, схарактеризуйте їх (відкриті, закриті, прикриті, неприкриті).

Альманах, анкета, кордони, верстка, солодкий, засновник, доброта, океан, усмішка, єдиний, листопад, яблуня, смужка, поїзд, місто, дійсний, жасмин, шипшина, духмяний, кореспонденція, розштовхувати, майдан, аудиторія, співучасник, спецодяг, підростати, мудрець, анонс, майструвати, мандрівка, перегляд, радіостанція.

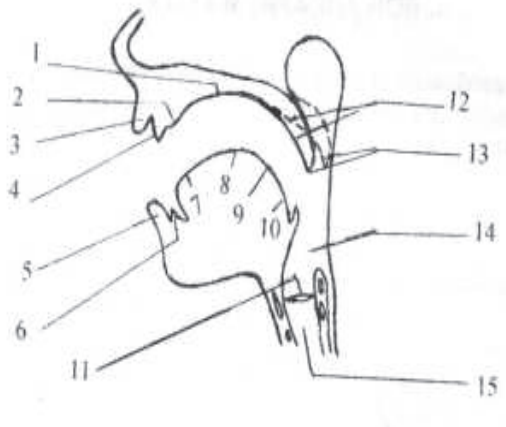
4. Поділіть слова на склади, поставивши над усіма словами індекс гучності. З'ясуйте закономірності українського складоподілу.

Анилаг, абстрактність, дикція, портрет, солом'яний, неспокійно, здійснить, тісто, ім'я, байдуже, характеристика, приклад, апартаменти, європейський, сільський, дружба, острів, щодня, відданий, памфлет, навоколишній, обшук, кампанія, автограф, досє.

5. У поданих словах покажіть орфографічний і фонетичний поділ.

Медіапростір, адресант, буклет, щедрий, чесний, портфель, розклад, актор, сумка, хитрий, послати, яблунька, гречка, їдальня, дівчинка, нести, зарплата, сузір'я, апостроф, етюд, публіцистика, юнак, якість.

6. Розгляньте схему мовного апарату, з'ясуйте особливості його будови, роботи мовних органів.

1 – тверде небо; 2 – альвеоли; 3 – верхня губа; 4 – верхні зуби; 5 – нижня губа; 6 – нижні зуби; 7 – передня частина язика; 8 – середня частина язика; 9 – задня частина язика; 10 – корінь язика; 11 – голосові зв'язки; 12 – м'яке небо; 13 – язичок; 14 – гортань; 15 – трахея.

Практичне заняття №5

Класифікація голосних і приголосних звуків

Питання для самоконтролю

1. Схарактеризуйте звук як мовне явище.
2. Які критерії покладено в основу поділу звуків на голосні і приголосні?
3. Визначте артикуляційні відмінності між голосними і приголосними.

4. Назвіть і схарактеризуйте голосні звуки та особливості їх творення.
5. Скластифікуйте голосні звуки української мови.
6. Які звуки називаються приголосними?
7. За якими артикуляційними ознаками класифікують в українській мові приголосні?
8. Схарактеризуйте сонорні і шумні звуки. Яке джерело звука в них?
9. Які особливості артикуляції приголосних звуків враховані при розподілі їх за місцем творення? Скластифікуйте звуки за цим параметром.
10. Схарактеризуйте приголосні звуки за способом творення шуму.
11. Розмежуйте приголосні звуки за твердістю / м'якістю.
12. Які звуки виокремлюють за акустичним враженням?

Завдання

1. Прочитайте текст. Визначте звуковий склад слів, співвідносність звуків і букв, якими вони позначаються на письмі.

Перші рукописні книги у XIII столітті писались при монастирях щонайменше 5 років та коштували цілий статок. Тепер сучасні технології дозволяють вмістити у телефон чи планшет цілі бібліотеки. Такі, як Британська бібліотека – фонд якої складає 150 мільйонів книг, і які можна прочитати лише в один клік. Однак читання саме друкованого видання – це своєрідна магія, яка дозволяє читачеві бути ближчим з автором і перенестись у вигаданий, але цікавий світ (Вінниччина. Новини Вінниччини. 02.05.2024).

2. Визначте звуковий склад слів, назвіть голосні та приголосні звуки. Простежте співвідносність звуків і букв, якими вони позначаються на письмі.

Родина, єдність, глянець, видання, узбережжя, юний, заздрощі, гречний, сім'я, дзвінок, рюкзак, розвидняється, таблоїд, імідж, агітація, правда.

3. Визначте звуковий склад наведених пар слів. Які звуки різнять слова в парах?

Малий – милий, гривня – гривна, вітер – витер, життя – шиття, сила – сіла, поради – параді, викошений – викочений, бити – пити.

4. Наведіть приклади, у яких співвідносні тверді й пом'якшені приголосні змінюють лексичне або граматичне значення слів.

Зразок: *син – синь, ліз – лізь.*

5. Запишіть текст спрощеною фонетичною транскрипцією. Випишіть усі голосні фонемі, що стоять у наголошених складах, охарактеризуйте їх за рядами і підняттями, участю губ у творенні.

Україна – така різна й настільки єдина в своїй ідентичності та ментальному поклику волі, свободи, незалежності. Це вкотре підтвердили історики, дослідники нашого міцного козацького фундаменту українськості (УМ. 2024. №6. С.8).

6. Випишіть із тексту і схарактеризуйте приголосні: а) за участю голосу і шуму; б) за місцем творення; в) за способом творення; г) за твердістю-м'якістю.

Сьогодні образ Тараса Шевченка функціонує в українському культурному та суспільному просторі з одного боку як уособлення національного Генія, Поета-Пророка, Батька Нації, Борця за визволення України та звільнення її народу, міфологізований в образ Кобзаря. З іншого ж боку в культурному просторі України доби новітньої незалежності відтворено й образ Шевченка – живої людини з його сумнівами, переживаннями, стражданнями, хворобами, захопленнями, коханнями, прагненнями та мріями (Д. 08.03.2024).

Практичне заняття №6-7 *Зміни звуків у потоці мовлення*

Питання для самоконтролю

1. Які зміни звуків можуть відбуватися в потоці мовлення?

2. Які зміни звуків називаються модифікаціями, а які – чергуванням?
3. Яка модифікація називається комбінаторною, а яка – позиційною?
4. Назвіть голосні звуки української мови, які в ненаголошеній позиції зазнають якісних змін. Поясніть на прикладах їхні модифікації.
5. З'ясуйте випадки модифікації приголосних.
6. За яких фонетичних умов відбуваються позиційні модифікації приголосних [в] та [й]?
7. Схарактеризуйте асиміляцію як фонетичне явище. Яка вона буває за характером, напрямом і результатом?
8. З'ясуйте суть асиміляції за дзвінкістю-глухістю.
9. Поясніть суть асиміляції приголосних за місцем і способом творення.
10. Визначте особливості уподібнення за твердістю-м'якістю?
11. Які історичні передумови спрощення приголосних?
12. У яких групах приголосних відбувається спрощення?
13. Назвіть випадки спрощення приголосних, що не фіксуються на письмі.
14. Чим у фонетичному плані дисиміляція відрізняється від асиміляції?
15. За яких фонетичних умов можлива дисиміляція?

Завдання

1. Випишіть із тексту і поясніть приклади модифікацій голосних і приголосних звуків.

Вчені назвали продукти харчування, які покращують мозкову діяльність і пам'ять. У список смачних «помічників» для розуму входять овочі, фрукти, зернові культури і олії.

Головним продуктом фахівці називають злаки. Наприклад, овес позитивно впливає на роботу мозку, оскільки багатий вітамінами груп В, які важливі для нервової системи, покращують пам'ять, стимулюють кровообіг. Любителі ананасів можуть похвалитися хорошою пам'яттю, завдяки цьому фрукту школярі або студенти запам'ятовують більше інформації і можуть краще

підготуватися до іспитів, зазначають дієтологи (В. 2024. №3. С.11).

2. Випишіть лише ті слова, у яких відбулась асиміляція за дзвінкістю-глухістю. Затранскрибуйте ці слова.

Страсбург, Вишгород, розкішний, легко, зарядка, молотьба, безцільно, вужчий, двигить, возкість, низько, солодкий, айсберг, рюкзак, блог, анекдот, блокбастер, юрисдикція.

3. Подані слова запишіть фонетичною транскрипцією. Поясніть усі випадки асиміляції приголосних за місцем і способом творення. Порівняйте вимову з написанням.

З Чернігова, безшумний, із жанру, вибачся, розчистити, повертається, відбудеться, відчайдушний, відзнака, відитовхнути, відслужити, співацьці, на стежці, блюде, відчепити, відсидіти, тридцять, відшкодувати, диспетчер, клопочешся, на доріжці, глядацьці, рознісиш, привізиш, розжалобити.

4. У поданих словах виділіть звуки, які уподібнились до сусідніх за м'якістю. Покажіть стрілочкою напрямок впливу.

Український, актуальність, листя, веснянці, корисні, дзвякнути, безодня, станція, кузня, цвіт, в гнізді, совість, священний, стяги.

5. Визначте в реченнях слова з асимілятивними змінами приголосних звуків. Поясніть ці фонетичні процеси.

1. Розширення відбулось і завдяки небажанню європейської футбольної федерації (УЄФА), щоб за бортом опинялися топзбірні, що знижувало інтерес, і через геополітичні зміни на карті Європи (К. 2024. №1. С.10). 2. З часом календар матчів ущільнився (К. 2024. №5. С.8). 3. У вітчизняному біатлоні відбувається зміна поколінь (УМ. 2024. №1-2. С.15). 4. Гєрвіг була впливовою у світі незалежного кінематографа ще до її прориву з блокбастером «Барбі» (УМ. 2024. №1-2. С.16). 5. У Стокгольмі в центрі міста є Музей пошти і поряд є окремий спеціалізований магазин, де можна придбати поштові марки (УМ. 2024. №10. С.9). 6. Вважається гарною традицією освідчитися на тій горі в коханні (В. 2024. №1. С.10). 7. Продукція найбагатша вітамінами навесні та влітку, коли кіль-

кість зеленого корму, споживаного коровами, значно збільшується (В. 2024. №4. С.11). 8. Вінницька область – один із найбільш потужних регіонів України за кількістю народжених митців (В. 2024. №6. С.11). 9. Для фейсбуку коментарі є сигналом, що допис популярний, і він поширюється активніше вже не через проплачену рекламу, а як популярний допис (В. 2024. №9. С.7). 10. Триває чемпіонат області з баскетболу (В. 2024. №12. С.13). 11. Наприкінці минулого тижня Україна з Британією, вважається, уклали історичний документ (1+1. ТСН Тиждень. 21.01.2024). 12. Великдень. Свято, яке знаменує відродження і початок нового життя (ICTV. Факти тижня. 05.05.2024). 13. План Б – дозволити витратити кешбек на послуги, як-то комуналка чи проїзд у громадському транспорті (ICTV. Факти тижня. 05.05.2024). 14. Переможці отримали сертифікати на відвідування квест-кімнати та боулінгу (Вінниччина. Новини Вінниччини. 09.05.2024).

6. Випишіть слова, у яких відбулося спрощення. Назвіть приголосні у звукосполученнях, що чергуються з нулем звука.

1. Переможці міського етапу отримують звання «Чемпіон міського етапу» і право змагатися в обласному етапі проєкту (ВГ. 2024. №9. С.4). 2. Представники делегації поспілкувались із захисниками, подякували за службу, мужність і героїзм та побажали якнайшвидшого одужання (В. 2024. №3. С.9). 3. Археологічні дослідження продовжилися в 1952 р., коли Південно-Подільська археологічна експедиція виявила унікальний гончарний горн (В. 2024. №7. С.11). 4. Краще виростити обмежену кількість хорошої розсади, ніж мати багато неякісної (В. 2024. №11. С.12). 5. Найбільше учасникам експерименту сподобалися відео, де тварини взаємодіють з людиною (В. 2024. №12. С.12). 6. Блиснуло сонечко, подули теплі вітри – і вже чути перші бадьорі мелодії птахів (ВЗ. 2024. №7. С.12). 7. Щоб оптимізувати свій рівень енергії, варто додати до раціону корисні продукти (ВЗ. 2024. №8. С.13). 8. Основна проблема пісного раціону у нестачі білка (ВЗ. 2024. №12. С.13). 9. Немає людей добрих чи злих, є тільки щасливі й нещасні (К. 2024. №1. С.29). 10. Жителі були задіяні в торгівлі, ремісничій справі та землеробстві (К. 2024. №2. С.49).

7. Випишіть слова у три колонки: 1) слова, у яких спрощення відбулось і закріпилось на письмі; 2) слова, у яких спрощення відбулось і не закріпилося на письмі; 3) слова, у яких спрощення не відбувається.

1. Олекса став справжнім захисником народних інтересів (К. 2024. №4. С.56). 2. Риба – це один не мени корисний продукт для настрою (ВЗ. 2024. №13. С.13). 3. Каші – більш-мени, але ж зовсім не солені. Риба кістлява (УМ. 2024. №3. С.11). 4. За два тижні до об'єднавчого бою з Олександром Усиком його візаві повідомив про травму (УМ. 2024. №6. С.15). 5. Є ризик, що масні плями, які покрили водоймища, призведуть до масової загибелі тварин, птахів і риби (УМ. 2024. №8. С.6). 6. При регулярному вживанні цих корисних продуктів організм здатен краще протистояти застудам, захворюванням ендокринної системи і серця (УМ. 2024. №8. С.13). 7. Це перша велика ретроспектива з понад сотнею мистецьких робіт шістдесятниці з різних музеїв і приватних колекцій (УМ. 2024. №17. С.3). 8. Ошатною архітектурною спорудою можна милуватись і з мосту неподалік, і з протилежного берега річки, і з туристських суден на акваторії. Школа пам'ятає про свою славетну випускницю, про це інформує меморіальна дошка при вході, теж дуже скромна (В. 2024. №1. С.13). 9. Проліски, крокуси, білоцвіт, сон-трава тощо належать до рідкісних видів рослин і тих, що зникають. Тому вони охороняються законом (В. 2024. №10. С.14).

8. Випишіть із поданих речень слова, у яких відбулася дисиміляція, та слова, що не зазнали таких змін. Прокоментуйте ці фонетичні явища.

1. У хаті її чисто, прибрано, на стінах ікони у рушниках, які вишивала сама, та безліч фотографій родини (В. 2024. №5. С.10). 2. У дворі хазяйнує Іван. Він прекрасний муляр, штукатур, маляр (В. 2024. №7. С.4). 3. Час від часу приходять односельці, приносячи кошти, хто скільки може (В. 2024. №11. С.8). 4. Статуетка являє собою обтічну фігуру лицаря, що стоїть на катушці кінострічки і тримає в руках меч (К. 2024. №3. С.15). 5. Пройшовши шостий за ліком етап Кубка світу, вітчизняні біатлоністи ще на крок стали ближчими до головного старту сезону, котрим традиційно в неолімпійський рік визначений чемпіонат світу (УМ. 2024. №3.

С.15). 6. Як показують старти на Кубку світу, за медалі на найвищому рівні «синьо-жовтим» нині боротися дуже складно (УМ. 2024. №3. С.15). 7. Торік, за підсумками європейської першості, у наших збірників було одне «золото», два «срібла» й третє місце в медальному заліку (УМ. 2024. №5. С.15). 8. Найближчим часом сонячні промені остаточно замінять похмуру погоду, що супроводжувала Україну останній зимовий місяць (УМ. 2024. №10. С.3). 9. Зазвичай образи на дерев'яних дошках малювали темперою на яєчному жовтку, на полотні – олійними фарбами, а після закінчення всю поверхню ікони покривали шаром оліфи (УМ. 2024. №15. С.12). 10. Неможливо уявити сонячну Італію без смачної кави... (ВЗ. 2024. №18. С.2).

Практичне заняття №8

Фонема. Фонематична і фонетична транскрипція

Питання для самоконтролю

1. Назвіть предмет вивчення фонології як розділу мовознавства.
2. Яка різниця між звуком і фонемою?
3. Якими ознаками характеризується фонема і які функції вона виконує в мові?
4. Які варіанти можуть мати фонемі?
5. З'ясуйте причини появи позиційних і комбінаторних алофонів.
6. Прокоментуйте головні вияви і варіанти голосних фонем.
7. Назвіть головні вияви і варіанти приголосних фонем.
8. Яка фонологічна природа подовжених приголосних?
9. Що таке фонематична транскрипція і яка відмінність її від фонетичної?
10. З'ясуйте основні вимоги до фонетичної транскрипції. Які умовні знаки вживаються в ній?

Завдання

1. Визначте, які фонемі служать для розрізень слів у наведених парах:

а) сон–син, фон–фан, кінь–кинй, сад–суд, лис–ліс, клен–клин, полити–палити;

б) жити–шити, диск–тиск, рад–радь, перелаз–перелазь, діло–тіло, ряд–рад, тава–кава, блог–блок.

2. Випишіть пари слів, у яких фонема виконують форморозрізнявальну функцію.

Слова–слава, мили–мила, рука–руки, біла–біля, біла–білу, вас–ваш, нам–вам, бери–бере, сина–синя, іду–іди, рибу–ризу, теза–тези.

3. Замініть у слові лише одну фонему, щоб змінилося його лексичне значення. Спробуйте декілька варіантів.

Мир, гора, кіт, коса, ліс, сир, рік.

4. Назвіть, які з виділених букв у наведених парах слів позначають основний алофон фонем, а які – позиційний або комбінаторний алофон.

Берег – обєріг, відгук – вигук, спомин – полинути, папір – допис, зозуля – зорєпад, ворущить – творити, диспут – дискусія, макет – мікшер.

5. Запишіть пари слів фонематичною транскрипцією і порівняйте їх фонемний склад.

Ворота–вороття, житá–життя, тон–тонн.

6. Затранскрибуйте текст фонематичною транскрипцією. Встановіть фонемний і звуковий склад підкреслених слів. Розмежуйте фонемні в основних виявах, позиційних та комбінаторних, виписавши їх окремо.

Кожне нове покоління українців створює свій образ великого Поета, співзвучний даному часові і тим викликам, які постають перед нацією. Саме завдяки цьому процесові Тарас Шевченко залишається завжди живим та актуальним для України та всесвітнього українства. Проте, формується така візія завдяки тим розвідкам, уявленням та описам життя і творчості Поета, які були створені у попередні майже півтора століття осмислення та переосмислення його творчої спадщини та життєвого шляху (Д. 08.03.2024).

7. Запишіть текст фонетичною транскрипцією, прокоментуйте фонетичні зміни приголосних. Визначте слово, у якому відбулася дисиміляція, та слово зі спрощенням приголосних.

Міцний сон дуже важливий для здоров'я та гарного настрою. Однак часто люди стикаються із безсонням або навіть після сну відчують втому. Багато хто думає, ніби сон не дуже залежить від їжі. Переконані, що головне заспокоїтися, розслабитися або просто сильно втомитися, тоді проблем зі сном не буде. Проте дослідження довели значний вплив продуктів на якісний відпочинок уночі (ВЗ. 2024. №10. С.13).

Практичне заняття № 9 *Чергування голосних фонем та його різновиди*

Питання для самоконтролю

1. У чому проявляється морфологізований характер історичних чергувань?
2. Назвіть найдавніші чергування голосних фонем і з'ясуйте причини їх виникнення.
3. Чим були викликані чергування /o/ та /e/ з фонемним нулем?
4. Які фонетичні умови специфічно українського чергування /o/, /e/ з /i/?
5. Назвіть найголовніші випадки відхилень, коли в закритих складах /o/, /e/ не переходить в /i/.
6. Наведіть приклади чергування /e/ з /o/ після шиплячих та /й/, визначте особливості такого чергування.
7. Поясніть суть та умови чергування /u/ з /o/ або /e/ у фонемосполученнях -ри-, -ли-.

Завдання

1. До поданих слів запишіть споріднені слова з найдавнішими чергуваннями голосних фонем, що позначені виділеними літерами.

Плити, лізти, везти, клонитися, збирати, схопити, мести,

текти, стелити, дерти, гонити, нести, допомогти, плести, пекти, посол, скочити, гребти.

2. До поданих слів наведіть паралельно інші форми цих слів або споріднені слова, які ілюстрували б чергування /о/ та /є/ з фонемним нулем.

Липовець, вишня, серпень, вихристий, відро, крапля, повний, гривня, свекруха, ніготь, гілок, лікоть, ігор, сочень, півень, гілок, перець, сосен, терен.

3. Доберіть до кожного слова його інші граматичні форми або спільнокореневі слова так, щоб у кожній парі було чергування /о/, /є/ з /і/. Розподіліть слова на дві групи: перша – чергування у сфері словозміни; друга – чергування у сфері словотворення.

Тернопіль, Немирів, відомість, навідний, спосіб, загін, рости, промені, корінь, збоку, покійно, двірник, боби, достовірність, ніч, весілля, схід, поміж, мій, бій, звільнення, слово.

4. Вставляючи пропущені букви *е* чи *о* поділіть слова на три групи: слова, у яких після шиплячих та /й/ унаслідок чергування вживається: 1) фонема /є/, 2) фонема /о/; 3) слова, у яких вживання фонем /є/, /о/ не відповідає закономірності.

Щ...дрий, бой...вий, пи...ниця, ч...рнетка, верш...к, ч...твірка, щ...ка, веч...ря, ж...вток, ж...натий, ш...стий, пи...но, ж...рна, дж...рело, бдж...ла, ш...кволиця, ч...рнобривці.

5. Визначте в реченнях слова, у яких відбуваються чергування голосних. Поясніть особливості таких чергувань.

1. Цього року у курортному місті Трускавці стартує будівництво нового заводу мінеральних вод, який працюватиме за передовими німецькими технологіями (ВЗ. 2024. №6. С.3). 2. У багатьох випадках погана якість сну та безсоння викликані симптомами хронічного захворювання, і лікування полягає в першу чергу в полегшенні цих симптомів (ВЗ. 2024. №10. С.11). 3. Моркву натираємо на дрібній тертці та підсмажуємо в пательні на вершковому маслі протягом трьох хвилин, періодично помішуючи (УМ. 2024. №1-2. С.13). 4. А український резерв на шостому етапі Кубка світу пока-

зав вельми скромні результати (УМ. 2024. №3. С.15). 5. Юнацькі очі випромінювали радість, яка прилетіла до нього великим коханням (В. 2024. №1. С.10). 6. Черниця допомагає навчати діток, які мають особливі освітні потреби, пов'язані з певними особливостями розвитку або з інвалідністю (В. 2024. №9. С.7). 7. Головні болі, перепади тиску, вплив на фізичний та моральний стан можуть відчувати вінничани внаслідок зміни погоди (Вінниччина. Новини Вінниччини. 28.05.2024). 8. Впродовж шести тижнів сотня хлопців та дівчат проходила навчання та в фіналі семеро учасників змагались за приз переможця (Вінниччина. Новини Вінниччини. 27.05.2024).

Практичне заняття № 10 *Чергування приголосних фонем*

Питання для самоконтролю

1. Назвіть історичні чергування приголосних.
2. Поясніть суть та історичні умови чергування /г/, /к/, /х/ із /ж/, /ч/, /ш/.
3. Які історичні умови чергування /г/, /к/, /х/ із /з'/, /ц'/, /с'/?
4. Які групи приголосних перед суфіксальним *ј* чергуються із шиплячими?
5. Чому в словах типу *люблю*, *топлю*, *земля* звук *л'* називається вставним або епентетичним?
6. Наведіть приклади кореневих аломорфів, що з'явилися внаслідок чергування /б/-/бл'/, /п/-/пл'/, /в/-/вл'/, /м/-/мл'/, /ф/-/фл'/.
7. Наведіть приклади інших чергувань приголосних перед наступним *ј*, прокоментуйте їх.
8. Прокоментуйте зміни приголосних при словотворенні та позначення їх на письмі.

Завдання

1. Знайдіть і випишіть із речень слова, у яких відбулось або можливе чергування приголосних.

1. Гарна природа вражає кожного, хто приїздить сюди (В. 2024. №12. С.4). 2. Діти вирушили у поїздку в супроводі вінницьких педагогів (В. 2024. №12. С.5). 3. Актуальні дослідження вчених підтверджують, що це не тільки радує око, але і корисно для здоров'я (В. 2024. №12. С.12). 4. Чеський бізнесмен Томаш Фіала збудує у Трускавці завод мінеральних вод (ВЗ. 2024. №6. С.3 заголовок). 5. Як рекомендували ми нашим читачам, щоб птаство успішно перебуло зиму, вони допомагали пернатим підгодовілю (ВЗ. 2024. №6. С.12). 6. Тепер на колишньому Олімпійському стадіоні в паризькому передмісті грають у регбі (К. 2024. №1. С.11). 7. Свята – страшне випробування для інтроверта, що любить тишу, порядок і домашній затишок (К. 2024. №1. С.31). 8. Я вірю, що гумор – це потужний інструмент, з яким легше достукатися до ширшого кола глядачів, тривожне зробити смішним, запустити процеси критичного мислення (К. 2024. №6. С.8). 9. Перший після цьогорічного світового чемпіонату етап Кубка світу прийняв норвезький Голменколлен (УМ. 2024. №10. С.15). 10. Фермери пізніше почали висаджувати розсаду, бо в холодній землі городина не зійде (Вінниччина. Новини Вінниччини. 20.05.2024). 11. Що і наскільки може подорожчати вже цієї весни? (ICTV. Факти тижня. 07.04.2024).

2. Від поданих слів утворіть якнайбільше споріднених слів, у яких було б відображене чергування /з/, /к/, /х/ із /ж/, /ч/, /ш/. Визначте причини таких змін.

Наука, сніг, верх, смак, повага, страх, округ, бік, друг, глухий, вік, сухий, великий.

3. Доберіть до слів інші їхні форми, щоб проілюструвати чергування приголосних /з/, /к/, /х/ із /з'/, /ц'/, /с'/.

Поверх, затока, чайка, епоха, невістка, луг, небезпека, птах, пасіка, книга, сусідка, помилка, туга, тривога.

4. Поставте дієслова в першій особі однини та третій особі множини. Обґрунтуйте чергування приголосних при дієвідмінюванні. Чим вони зумовлені?

Стерегти, казати, блистіти, берегти, гладити, мастити, пекти, в'язати, летіти, їздити, порізати, остудити, плакати, плес-

кати, оголосити, розводити, полоскати, нагородити, гасити, народити, зломити, топити, сердитися.

5. Від поданих слів утворіть прикметники за допомогою суфікса **-ськ(ий)**. Проілюструйте чергування на межі морфем – кореня і суфікса. Обґрунтуйте відсутність змін в окремих словах.

Галич, Череповець, Остроз, Прилуки, Сиваш, Бершадь, Рига, Овруч, Збараж, Дрогобич, Гадяч, Золотоноша, Одеса, Черемош, Запоріжжя, Полісся, Калуш, Цюріх, Ірак, Збруч, Тбілісі, Гамбург, Мекка, грек, татари, словак, казах, киргиз, француз, латиш, герцог, журналіст, кореспондент.

6. Утворіть від назв областей назви територій за допомогою суфікса **-ин(а)**. Поясніть комбінування чергувань у групах приголосних.

Вінницька, Черкаська, Хмельницька, Одеська, Полтавська, Житомирська, Чернігівська, Івано-Франківська, Донецька, Рівненська.

7. Прочитайте текст. Випишіть і прокоментуйте слова, в яких відбуваються чергування голосних і приголосних.

Батьківщиною витинанки вважають Китай. З появою паперу та перших примітивних ножниць виникли перші витинанки. Ними прикрашали оселі. Згодом почали зображати різних духів, божества, квіти.

Папір за класичною технікою витинання складають удвоє, вчетверо, увосьмеро, що дає змогу робити сталі композиції. Спочатку це мистецтво було доступне тільки заможним людям, але з розвитком паперової промисловості поширилося серед багатьох. В Україні традиційно витинанка слугувала прикрасою на Різдвяні свята у вигляді сніжинки на вікнах чи фіранках. Проте є складні витинанки. Здебільшого зображали геометричні візерунки, рослини, траплялися також предмети побуту й архітектури (К. 2024. №5. С.36).

Завдання для самостійної роботи

1. Дайте визначення наголосу, назвіть його акустичні характеристики та фонетичну природу.
2. Схарактеризуйте основні ознаки наголосу. Продемонструйте функції наголосу на конкретних прикладах.
3. Які найголовніші закономірності наголошування слів різних частин мови?
4. Яке визначення словесного наголосу?
5. Назвіть характерні ознаки українського наголосу.
6. Що слід розуміти під фразовим наголосом?
7. Який наголос називається синтагматичним?
8. Який наголос називається логічним? Яким способом він виражається?
9. З'ясуйте роль емпатичного наголосу.
10. Дайте визначення мелодики та її основних типів.
11. Що таке інтонація? Визначте всі складники цього поняття.
12. Що таке пауза і яка її функція у реченні?
13. Яке граматичне значення паузи?
14. Чим зумовлена психологічна пауза?
15. Які синтаксичні і стилістичні функції виконує пауза?
16. Чи збігаються паузи з розділовими знаками?
17. Який тип мелодики характерний для простого розповідного і спонукального речень?
18. Який тип мелодики характерний для питального речення?
19. Схарактеризуйте мелодику речень з прямою мовою.
20. Яка мелодика безсполучникових речень?
21. Який тип мелодики характерний для складнопідрядних речень, у яких підрядне стоїть перед головним?
22. Якою інтонацією характеризуються:
 - а) розповідні, питальні, спонукальні та окличні речення;
 - б) речення з інверсійним порядком слів;
 - в) речення з прямою мовою;
 - г) речення з однорідними членами;
 - д) речення із звертанням?
23. Визначте роль інтонації в техніці журналістського мовлення.

Тестовий контроль знань

Варіант 1

1. У якому реченні є слово з асиміляцією за дзвінкістю/ глухістю?

а) *Роботу завершила за місяць, саме на Великдень, і назвала «Воскресіння»* (К. 2024. №5. С.37);

б) *Українські збірні з ігрових видів – дуже рідкісні гості на Олімпіадах* (УМ. 2024. №7. С.14);

в) *Важко знайти сито, що просіювало б інформацію і лишало би тільки саму правду* (К. 2024. №6. С.31);

г) *Щоб берегти традиції, потрібно поєднувати їх із сучасними мотивами* (К. 2024. №8. С.45).

2. Визначте речення, у якому є слово з асиміляцією за місцем і способом творення?

а) *Футболісти і глядачі привітали цих зірок соцмереж гучними оплесками* (ВЗ. 2024. №23. С.12);

б) *У ментальності українців особливе місце займає почуття, прагнення та дотримання у житті принципу справедливості* (Д. 18.03.2024);

в) *Багатіші мають платити більше, і ми знаємо, що прогресивна шкала оподаткування наявна в більшості розвинених країн* (УМ. 2024. №1-2. С.3);

г) *Це прізвище у тутешній громаді не таке вже й рідкісне, тому думалось, що автор може бути місцевим* (В. 2024. №13. С.11).

3. У якому реченні є слово зі спрощенням приголосних?

а) *Українське кобзарство – своєрідна візитівка неповторного народного мелосу, виняткове явище європейської культури* (УМ. 2024. №13. С.12);

б) *Відкриття рослини проводити в третій декаді березня, коли зникнуть великі морози* (В. 2024. №2. С.11);

в) *Дехто вміє приготувати із лісового урожаю сироп, який годиться навіть для маринування м'яса* (ВЗ. 2024. №10. С.10);

г) *Приймати глядачів у найближчому майбутньому планують і на вітчизняних футбольних аренах* (УМ. 2024. №3. С.15).

4. Визначте рядок, у словах якого внаслідок акомодатії відбувається напівпом'якшення приголосних:

- а) *жіноцтво, спілка, версія, хартія*;
- б) *якість, історія, відділ, огляд*;
- в) *хроніка, деталі, місія, звіт*;
- г) *твір, замітка, чільний, кіно*.

5. Укажіть, у якому рядку в усіх словах є спільний звук:

- а) *щастя, колосся, сивий, сміх, весна*;
- б) *мовлення, випуск, відео, автор, павутина*;
- в) *легкий, кухня, хутір, хист, фаховий*;
- г) *голос, вогко, вигідний, загороджений, гасло*.

6. Визначте рядок, у словах якого відбулося найдавніше чергування голосних:

- а) *кланятися, ганяти, катати, уламок*;
- б) *вересень, хлопець, щоденно, швець*;
- в) *вогонь, сотня, чотири, звечора*;
- г) *вільний, загін, сокіл, промінь*.

7. Визначте рядок, у словах якого відбулося національне чергування:

- а) *ліс, осінь, пісок, рівень*;
- б) *прихід, радість, устрій, Канів*;
- в) *дзвін, кільце, діло, простір*;
- г) *місто, пагін, дід, свій*.

8. У якому рядку відбувалося чергування задньоязикових приголосних і шиплячих?

- а) *важкий, подружка, небезпечний, відродження*;
- б) *всячина, важити, круча, напружений*;
- в) *душити, величина, недосяжний, нагородження*;
- г) *смачний, страшний, величний, смішити*.

9. Який рядок репрезентує слова, що отримали звукосполучення *ст* унаслідок дисимілятивного процесу?

- а) *принести, скласти, їсти, плести*;

- б) *впасти, густо, трясти, цвісти*;
- в) *брести, мести, вести, класти*;
- г) *відповісти, прясти, замести, нести*.

10. З'ясуйте, у якому рядку допущено орфографічну помилку:

- а) *пестливий, благочесний, пискнути, агенство*;
- б) *швидкісний, хвастливий, чесний, обласний*;
- в) *тижневий, контрастний, шістдесят, студентський*;
- г) *нещасний, захисний, тріснути, шістнадцять*.

Варіант 2

1. У якому реченні є слово з асиміляцією за твердістю/ м'якістю?

а) *Вивчаючи кожен нову рослину, особливу увагу звертав на її лікувальні властивості* (В. 2024. №3. С.11).

б) *Нове прочитання знаного сценічного твору набуло відчутної динаміки й експресії, стало поліфонічно розкутішим* (УМ. 2024. №5. С.3).

в) *Якби можна було відмотати життя назад, прожила б його трохи інакше* (К. 2024. №1. С.47).

г) *Якщо у магазині ви придбаєте наше, на картку вам повернеться певна сума* (ICTV. Факти тижня. 05.05.2024).

2. Визначте речення, у якому є слово з асиміляцією за місцем і способом творення?

а) *Вітчизняні борці завжди знаходять можливості потішити медалями своїх шанувальників* (УМ. 2024. №8. С.13).

б) *Сімейна мудрість – це прожити багато років разом і не з'їсти одне одного* (К. 2024. №6. С.33).

в) *Для серця неважливо, які саме м'язи працюють та скільки кисню організму потрібно під час навантаження* (УМ. 2024. №13. С.11).

г) *Актуальні дослідження вчених підтверджують, що це не тільки радує око, але і корисно для здоров'я* (В. 2024. №12. С.12).

3. У якому реченні є слово зі спрощенням?

а) *Щастя – це такий стан душі, який неможливий без людяності, сердечності, тепла* (В. 2024. №9. С.10);

б) *Ілля присвячував свій пообідній час підготовці домашніх завдань і читанню книжок* (К. 2024. №1. С.49);

в) *У вирішальному матчі за путівку на чемпіонат Європи вітчизняним футболістам опонувала міцна збірна Ісландії* (УМ. 2024. №13. С.15);

г) *Виклики, що постають перед учасниками конференції, вимагають консолідації та чітких рішень у галузі безпеки та оборони* (УМ. 2024. №7. С.3).

4. У якому реченні є слово з дисиміляцією?

а) *Сніданок дає організму енергію для продуктивного дня* (ВЗ. 2024. №7. С.13);

б) *Можливо, запорукою успіху української команди став особливий характер арени, на якій проходив цей мінітурнір* (УМ. 2024. №7. С.14);

в) *І таких рушників не було більше ні в кого, бо всі узори були оригінальні, їх малював тато* (К. 2024. №8. С.44);

г) *Метою діалогу була і підготовка до майбутньої зустрічі вже лідерів обох країн* (1+1. ТСН Тиждень. 04.02.2024).

5. У якому рядку всі слова зазнають редукції /o/→[oʷ]?

а) *дошкульно, гордитися, тобі, брошура;*

б) *готую, провулок, чому, тоді;*

в) *годувати, роззуватися, кому, глобус;*

г) *ворушити, погодний, добути, посуха.*

6. Визначте рядок, у якому всі позиційні модифікації фонем /в/ та /й/:

а) *літній, впертий, завзятий, довкілля;*

б) *зимовий, дешево, шовковий, випадок;*

в) *вересень, ймовірно, вправа, вишня;*

г) *вдача, відомо, право, невпізнаний.*

7. Укажіть рядок, у якому слова зазнали спрощення, проте цей процес не закріпився орфографією:

- а) *пестливий, хвастливий, надкістниця, зап'ястний*;
- б) *агентство, інтелігентський, студентство, шістнадцять*;
- в) *баластний, контрастний, форпостний, аванпостний*;
- г) *випускний, пропускний, багатство, шістсот*.

8. Назвіть рядок, де всі слова ілюструють повну асиміляцію:

- а) *розшити, відтепер, зцідити, глядачі*;
- б) *безшумно, розсипав, відчепити, завітчана*;
- в) *обезжирений, дочці, молодший, від чаду*;
- г) *льотчик, ворітця, змагаєшся, принісиши*.

9. Специфічно українським вважають чергування фонем:

- а) /о/, /е/ з фонемним нулем;
- б) /е/ з /о/ після шиплячих та /й/;
- в) /о/, /е/ з /і/;
- г) /г/, /к/ /х/ – /ж/, /ч/, /ш/ – /з/, /ц/, /с/.

10. У якому рядку не відбувається чергування приголосних при словотворенні?

- а) *Дрогобич, Остроз, Кременчук*;
- б) *Ужгород, Славута, Вишгород*;
- в) *Вінниця, Хмільник, Збараж*;
- г) *Запоріжжя, Калуш, Прилуки*.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Основна література

1. Єрмоленко С.Я. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / За ред. С.Я. Єрмоленко. Київ: Либідь, 2001. 224 с.
2. Сучасна українська літературна мова / За ред. А.П. Грищенка. Київ: Вища шк., 2002. 439 с.
3. Сучасна українська літературна мова / За ред. М.Я. Плющ. Київ: Вища шк., 2003. 430 с.
4. Сучасна українська літературна мова : навч. посібник для студ. вищ. навч. закл. / За ред. С. О. Карамана. Київ: Літера ЛТД, 2011. 560 с.
5. Сучасна українська літературна мова: Лексикологія. Фонетика: підручник / А.К. Мойсієнко, О.В. Бас-Кононенко, В.В. Бондаренко та ін. Київ: Знання, 2010. 270с.
6. Сучасна українська мова: Підручник / За ред. О.Д. Пономарева. Київ: Либідь, 2001. 400 с.
7. Українська мова. Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О. (співголови) та ін. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2004. 824 с.
8. Шкурятяна Н.Г., Шевчук С.В. Сучасна українська літературна мова: Модульний курс: Навч. посіб. Київ: Вища шк., 2007. 823 с.

Додаткова література

1. Ажнюк Б.М. Мовна політика: Україна і світ. Київ: Видавничий дім Д.Бураго, 2021. 420 с.
2. Ажнюк Б.М. Мовна політика в Україні і перспективи євроінтеграції // Мовознавство. 2022. №6. С.15–33.
3. Бас-Кононенко О.В. Вимовні норми як мірило милозвучності української мови (на матеріалі орфоепічних словників) // Українська мова. 2019. №1. С.103–114.
4. Бондар О.І., Карпенко Ю.О., Микитин-Дружинець М.Л. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Лек-

- сихологія. Лексикографія: навч. посіб. Київ: ВЦ «Академія», 2006. 368 с.
5. Винницький В.М. Українська акцентуаційна система: становлення, розвиток. Львів : Біблос, 2002. 578 с.
 6. Гливінська Л. Сучасна українська літературна мова. Фонетика: Навч. посіб. Київ: Логос, 2008. 315 с.
 7. Дубчак О. Чути українською. У світі звуків і букв. Київ: Віхола, 2021. 192 с.
 8. Дудик П.С. Наголошування слів і культура мовлення // Дивослово. 2003. №4. С.19–20.
 9. Єрмоленко С.Я. Мова і українознавчий світогляд. Київ: НДІУ, 2007. 444 с.
 10. Каленич В.М. Культура мовлення як чинник журналістської майстерності // Український інформаційний простір. 2014. Число 3. С. 72–76.
 11. Карповець Х. До питання про асиміляцію за місцем і способом творення // Дивослово. 2016. №3. С.38–40.
 12. Конюхова Л.І. Основні норми української літературної вимови та наголошування. Львів : ПАІС, 2002. 60 с.
 13. Костюк А. Модульний курс української мови: Навч. посіб. Вінниця: О.Власюк, 2008. 179 с.
 14. Крижанівська О.І. Історія української мови: Історична фонетика. Історична граматики: Навч. посіб. Київ: ВЦ «Академія», 2010. 248 с.
 15. Лисинюк М.В. Мова ЗМІ як показник мовної культури сучасного суспільства // Культура і сучасність. 2020. № 2. С. 33–38.
 16. Масенко Л. Т. Суржик: між мовою і язиком. Київ: Києво-Могилянська академія, 2019. 232 с.
 17. Орфоепічний словник української мови: У 2-х т. Київ: Довіра, 2001.
 18. Пономарів О.Д. Культура слова: Мовностилістичні поради. Київ: Либідь, 1999. 240 с.
 19. Пономарів О.Д. Наголос // Українська мова та література. 2000. №4. С.12.
 20. Приступенко Т. О. Реалізація мовної політики в Україні на законодавчому рівні: наслідки та перспективи // Наукові записки Інституту журналістики. 2019. Т.1. С. 13–20.

21. Савчук Р. Л. Мова ЗМІ: хрестоматія до дисципліни. Івано-Франківськ: ПНУ, 2022. 152 с.
22. Селігей П. Українська мова: перспективи майбутнього чи майбутнє без перспектив? // Мовознавство. 2023. №1. С.3–13.
23. Сербенська О.А. Культура усного мовлення: Практикум. Київ: Центр навчальної літератури, 2004. 216 с.
24. Сербенська О.А. Феномен звукового мовлення // Телевізійна й радіожурналістика: Зб. наук.-метод. праць. 2000. Вип. 3. С.349–358.
25. Сизонов Д. Терміносистема сучасної медіалінгвістики в між-дисциплінарних контактах // Актуальні проблеми української лінгвістики : теорія і практика. 2023. №46. С.100–111.
26. Скляренко В.Г. Історія українського наголосу. Дієслово. Київ: Наукова думка, 2017. 703с.
27. Соколова С.О. Сучасний підхід до вивчення мовної ситуації: слов'янський досвід і українські реалії // Українська мова. 2024. №2. С.3–29.
28. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка: Практикум: навч. посіб. / За ред. М.М. Фашенко. Київ: ВЦ «Академія», 2010. 176 с.
29. Тараненко О.О. Нові явища у фонетиці сучасної української мови // Мовознавство. 2016. №2. С.15–44.
30. Ткаченко О.Б. Українська мова і мовне життя світу. Київ: Спалах, 2004. 272 с.
31. Тоцька Н.І. Засоби милозвучності української мови // Урок української. 2003. №10. С.29–32.
32. Хом'як І. Атрибутивна функція мови // Дивослово. 2020. №9. С.41–46.
33. Шевченко Л.І., Дергач Д.В., Сизонов Д.Ю. Медіалінгвістика: словник термінів і понять / за ред. Л.І. Шевченко. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2014. 380 с.
34. Яцимівська М.Г. Культура мови журналіста: навч. посібник. Львів: ПАІС, 2017. 168 с.
35. Яцимівська М.Г. Мова сучасної української преси: стан і тенденції розвитку // Вісник Львівського університету. Серія: Журналістика. 2002. Вип. 22. С.46–76.

Розділ 2

ОРФОЕПІЯ. ГРАФІКА ТА ОРФОГРАФІЯ

ТЕОРЕТИЧНА ЧАСТИНА

Лекція 5. Орфоепія української мови

1. Орфоепія і культура усного мовлення журналіста.
2. Найважливіші правила української літературної вимови:
 - 2.1. Норми вимови голосних звуків.
 - 2.2. Норми вимови приголосних звуків.
 - 2.3. Особливості вимови груп приголосних звуків.
3. Вимова слів іншомовного походження.
4. Засоби милозвучності української мови.
5. Норми наголошення слів.

Опорні поняття

Орфоепія (від гр. *ὀρθοέπεια* – правильність мови) – 1) це система загальноприйнятих правил, що регулюють єдину вимову, властиву літературній мові; 2) розділ мовознавства, який вивчає норми літературної вимови.

Орфоепічні норми – це сукупність правил, що впорядковують у мовленні мовні засоби щодо вимови.

Фонетичні помилки – це вимовні огріхи, коли відповідна фонема української літературної мови залишається, але під впливом діалекту чи іншої мови має деякі відмінності в артикуляції як основного вияву, так і позиційних та комбінаторних її алофонів, напр.: *[нішут 'ч']*, *[д 'оз'іти]*.

Фонологічні помилки – вимовні помилки, коли якась фонема літературної мови замінюється цілком іншою фонемою (*гриб* – *грип*, *казка* – *каска*).

Милозвучність мови – це здатність фонетичної системи мови до мелодійного звучання, зокрема урівноваження різноманітними засобами голосних із приголосними, спрощення у групах приголосних, використання фонетичних варіантів прийменників, сполучни-

ків, повнозначних слів й ін. (*і – й, в – у, уві, від – од, віді, з – зі, із, позаду – позад*).

Норми вимови голосних звуків в українській літературній мові пов'язані з їх наголошеною чи ненаголошеною позицією:

1) усі голосні звуки під наголосом вимовляються чітко: *т[é]пло, в[ú]пуск, г[ó]лос*;

2) голосні [а], [у], [і] в усіх позиціях (наголошених і ненаголошених) вимовляються ясно: *б[а]л[á]нс, д[ý]мк[у], в[і]ст[і]*;

3) голосні [е] та [и] в ненаголошених позиціях мають вимову, близьку один до одного – [e^и], [и^е]: *ба́н[e^и]р, в[e^и]с[е^и]літи, доп[и^е]с, нов[и^е]на́*. В окремих випадках ненаголошені [е], [и] можуть і не мати такого наближення:

а) [и] у складі інфінітивного суфікса *-ти*: *говори́т[и], вико́нуват[и], зна́т[и]*;

б) [е] та [и] у складі закінчень іменників, прикметників та дієслів: *со́нц[е], канікул[и], те́пл[е], че́сн[и]й, клі́ч[е], віри́л[и]*;

4) голосний [о] перед складом з постійно наголошеним звуком [у] вимовляється як [o^у]: *з[o^у]зу́ля, ч[o^у]му́, пр[o^у]ду́кт, п[o^у]ту́жний*. Такий відтінок можливий інколи і перед складом з наголошеним [і], але він незначний: *т[o^у]бі́, х[o^у]ді́мо, св[o^у]ї́*.

Норми вимови приголосних:

Усі приголосні звуки виразно вимовляються між голосними, на початку слова перед голосним: *[ходи́ти], [нази́ва́йу]*.

1. Дзвінкі приголосні [б], [г], [ґ], [д], [ж], [дж], [з], [дз] в кінці слів або в середині перед глухими не втрачають дзвінкості: *хлі́[б], мо[г]ти́, [г]ан[дж], га́[д]ка, кні́[ж]ка, ни́[з]ка*. Лише дзвінкий [г] в окремих словах змінюється у вимові на [х]: *ле[х]кі́й, во́[х]кий, ні́[х]ті, кі́[х]ті, дьо́[х]тю*.

2. Афrikати [дж], [дз], [дз'] вимовляються як один неподільний звук: *[дж]ерело́, са́[дж]анець, кукуру́[дз]а, [дз]и́га*.

3. Дзвінкий проривний задньоязиковий приголосний [г] відрізняється у вимові від дзвінкого глоткового приголосного [ґ], пор.: *під[г]ру́нтя, [г]ату́нок, [г]речний і сьо[г]о́дні, до́ро[г]а, [г]рома́да*.

4. Глухі приголосні перед дзвінкими в середині слів вимовляються дзвінко: *просьба – про[з']ба́, экзамен – е[г]за́мен, хоч би – хо́[дж]би*.

5. Звук [в] вимовляється як [ў], а звук [й] – як [ї] у таких позиціях:

- а) у кінці слова після голосного: *ба́чи*[ý], *зелéни*[i];
б) на початку слова перед приголосним: [ý]день, [i]тíи;
в) у середині слова після голосного перед приголосним: *до*[ý]кіля, *фе*[i]летóн.

6. Звук [ф] у словах іншомовного походження вимовляється як один приголосний і не розділяється на два звуки – [х] і [в]: *фо́рма*, *фа́кт*, *рефо́рма*, а не *хворма*, *хва́кт*, *рехворма*. Звукосполучення [хв] завжди відповідає двом приголосним – [х] і [в], його не можна вимовляти як звук [ф], що властиво деяким територіальним гово-рам: *хві́ля*, *хва́лити*, а не *фи́ля*, *фали́ти*.

7. Префікс *з-*, як і прийменник *з*, перед глухим приголосним переходить у *с-*: [с']цілі́ти, [с]п্রে́си.

8. Префікси **роз-** і **без-** перед глухими приголосними мають паралельну вимову – [роз], [без] і [рос], [бес] – залежно від темпу мовлення: [роз]пові́сті і [рос]пові́сті, [без]пéчний і [бес]пéчний.

9. Твердо вимовляються за нормами української вимови губні [б], [п], [в], [м], [ф], шиплячі [ж], [ч], [ш], [дж], задньоязикові [г], [к], [х] та [г]: *сте*[п], *сі*[м], *[ч]ас*, *[ж]ереб*, *[к]и́дати*, *[х]и́трий* на[г]о́рда. Вони напівпом'якшуються в позиції перед [і] та в деяких іншомовних словах перед голосними заднього ряду [а], [у]: *[ж]'інка*, *[ч]'ітко*, *[г]'ість*, *[б']юджет*, *[х']ірург*, *[м']юзикл*.

10. Приголосний [р] вимовляється послідовно твердо в кінці складів і слів: *чоти*[р]ма́, *гі*[р]кíй, *календа́*[р], *секрета́*[р]. Якщо після [р] стоять *і*, *я*, *ю*, *є*, *ь*, то вимовляється м'яко: [р'а'сно], [р'ідо], [тр'ох].

11. Приголосні [д], [т], [з], [с], [дз], [ц], [л], [н] в позиції перед м'якими приголосними пом'якшуються: *ла́*[з']ня, *[д']ніпро́вський*, *украї́*[н']ський. Свистячі приголосні мають пом'якшену вимову і перед напівпом'якшеними губними: [ц']ві́т, [с']мі́х, [з']ві́т.

12. Звук [т] внаслідок уподібнення його попередньому свистячому приголосному набуває незначного відтінку – [т'ц']: *но́віс*[т'ц'], *віс*[т'ц']. В інших фонетичних умовах наближення [т'] до [ц'] є орфоепічною помилкою: *[бат'ц'кі]*, *[т'ц'ілі'ки]*.

13. Два однакові приголосні, які збіглися на межі морфем, вимовляються як довгий приголосний звук: *ві́ддані́сть* – ві[д:]ані́сть, *щоденни́к* – щодé[н:]ик, *ззовні́* – [з:]овні́.

Особливості вимови груп приголосних пов'язані з наслідками асиміляційних змін у деяких звукосполученнях.

1. Сполучення свистячих із шиплячими звуками внаслідок регресивного уподібнення вимовляється як сполучення кількох шиплячих або один довгий шиплячий звук:

з+ш → [жш]: *привізиши* – *приві[жш]и* (в середині слова),

з+ш → [ш:]: *зишити* – *[ш:]іти* (на початку слова),

с+ш → [ш:]: *ви́сіши* – *ви́рі[ш:]и*,

з+ж → [ж:]: *зжовкнути* – *[ж:]овкнути*,

з+ч → [жч]: *розчистити* – *ро[жч]істити*,

з+дж → [ждж]: *з джерела* – *[ждж]ерела́*.

2. Сполучення шиплячих і свистячих звуків у середині слів внаслідок регресивного уподібнення змінюється на групи свистячих приголосних або ж на довгі пом'якшені свистячі звуки:

ш+с → [с':]: *горди́шися* – *горди́[с':]я*,

ж+с → [з'с']: *зважа́ся* – *зва́[з'с']а*,

ч+с → [ц'с']: *ви́бачся* – *ви́ба[ц'с']а*,

ш+ц → [с'ц']: *доши́ці* – *до́[с'ц']і*,

ж+ц → [з'ц']: *у кни́жці* – *у кні́[з'ц']і*,

ч+ц → [ц':]: *співа́чці* – *співа́[ц':]і*.

3. Поеднання проривних [д], [т] з наступними свистячими дають такі звукосполучення:

д+с → [дзс]: *відсо́ток* – *ві[дзс]о́ток*,

д+ц → [дзц]: *віди́уратися* – *ві[дзц]у́ритися*,

т+с → [ц]: *си́рі́тство* – *си́рі[ц]т́во*,

т+с → [ц':]: *підко́риться* – *підко́ри[ц':]а*,

т+ц → [ц':]: *ми́тці* – *ми[ц':]і*.

4. Сполуки проривних [д], [т] і шиплячих у середині слів вимовляється як:

д+ш → [джш]: *молоди́й* – *моло́[джш]и́й*,

д+ч → [джч]: *сви́дчити* – *сви́[джч]и́ти*,

д+ж → [джж]: *піджи́вити* – *пи́[джж]и́вити*,

т+ш → [чш]: *багати́й* – *бага́[чш]и́й*,

т+ч → [ч:]: *ві́тчим* – *ві́[ч:]и́м*.

5. Групи приголосних *ст*, *нт* перед суфіксами *-ськ-*, *-ств-* і перед *ц* у давальному і місцевому відмінках однини іменників жіночо-

го роду спрощуються у вимові: *туристський* – [туріс'кий], *агентство* – [агєнство], *артистці* – [артіс'ц'і].

Лекція 6. Графіка та орфографія української мови

1. Графіка української мови. Принципи української графіки.
2. Український алфавіт. Звуки і букви.
3. Орфографія. Принципи українського правопису.
4. Поняття орфограми. Різновиди орфограм. Дотримання правописних норм у періодичних виданнях.
5. Сучасний український правопис, його загальна характеристика.

Опорні поняття

Графіка (гр. γραφική від γράφω – пишу, малюю) – 1) сукупність усіх засобів певної писемності, якими жива мова передається на письмі (літери алфавіту, апостроф, знак наголосу, розділові знаки), а також система співвідношень між буквами і звуками; 2) розділ мовознавства, який вивчає систему умовних знаків для передачі звуків мови на письмі.

Графема (від гр. γράφη – запис, накреслення) – найменша одиниця графічної системи мови (системи письма), що відповідає фонемі в усному мовленні.

Буква (літера) – писемний або друкований графічний знак, яким позначають на письмі фонemi.

Алфавіт (абетка, азбука) – сукупність усіх літер, прийнятих у писемності якої-небудь мови і розташованих у певному усталеному порядку.

Принципи графіки – закономірності, на яких побудована графічна система. В основі української графіки лежать два принципи – фонематичний і позиційний, або складовий.

Фонематичний принцип полягає в тому, що літери алфавіту передають на письмі фонemi, а не звуки.

Позиційний (складовий) принцип ґрунтується на тому, що значення літери виявляється на письмі не самотійно, а в поєднанні з іншими літерами й графічними знаками. Цей принцип стосується

позначення м'якості приголосних, для яких немає спеціальних літер, а також позначення фонemi /й/.

Письмо – це система умовних графічних знаків, за допомогою яких фіксується усна мова для передавання інформації на відстані й закріплення її в часі.

Орфографія (від гр. *ὀρθος* – правильний і *γράφω* – пишу; *ὀρθογράφια* – правопис) – історично сформована й загальноприйнята система правил національної мови, що визначають написання слів згідно з усталеними нормами; поряд із пунктуацією становить правопис певної мови (нерідко терміни «орфографія» і «правопис» уживаються як тотожні). Орфографія як розділ мовознавства встановлює та вивчає правила передачі звукового мовлення на письмі.

Орфограма (від гр. *ὀρθος* – правильний і *γράμμα* – запис) – правильне написання за відповідним правилом або за традицією, яке треба вибрати з кількох можливих.

Орфографічне правило – це особливі інструкції, у яких перераховуються умови вибору тих чи тих єдиноприйнятих написань.

Принципи орфографії – закономірності, на основі яких виробляються ті чи ті орфографічні правила. Основу української орфографії складають два головні принципи – фонетичний і морфологічний. Певну роль відіграють також історичний (або традиційний) і смисловий (або семантико-диференційний) принципи.

Фонетичний принцип пов'язаний із написанням слів за їх літературною вимовою: *радісний, слово, сказати*.

Морфологічний принцип полягає в тому, що незалежно від звучання в різних формах того самого слова чи в похідних (споріднених) словах зберігається однакове написання літер у значущих частинах (морфемах): *високий, турбується, зшити, цінний*.

Історичний (традиційний) принцип полягає в тому, що слова передаються на письмі за традицією, як писали їх раніше, хоч у сучасній мові таке написання не зумовлене ні вимовою, ні граматичною будовою: *м'ята, кишеня, дощ*.

Смисловий (семантико-диференційний) принцип ґрунтується на розрізненні значень слів при їх написанні: *Захід – захід, проте – про те*.

ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА

Практичне заняття №11

Орфоенія. Орфоенічні норми в журналістській практиці

Питання для самоконтролю

1. Розкрийте зміст поняття *орфоенія*, можливі значення цього терміна.
2. У чому полягає суспільна цінність орфоенічних норм? Чим зумовлено їхнє порушення?
3. Назвіть особливості вимови голосних звуків у сучасній українській літературній мові.
4. Схарактеризуйте основні риси вимови приголосних та звукополучень приголосних.
5. Якими орфоенічними нормами регулюється вимова слів іншомовного походження?
6. Що варто розуміти під милозвучністю мови? Які засоби милозвучності виділяють у сучасній українській мові?
7. За яких фонетичних умов приголосні звуки [в], [й] вимовляються як нескладотворчі [ў] та [і]?
8. Які особливості вимови груп приголосних?
9. За яких фонетичних умов відбувається чергування *у-в, і-й*?
10. Назвіть норми наголошення слів.

Завдання

1. З'ясуйте вимову ненаголошеного звука [о] в поданих словах. Випишіть і затранскрибуйте вимову лише тих слів, у яких ненаголошений [о] перед наступним наголошеним [у] вимовляється як [оʷ].

Погода, столичний, голова, здоров'я, солоний, ходити, урожай, срібному, почуття, монументи, роблю, чому, подружжя, обруч, озвучити, добродушно, годувати, роззуті, провулок, глобус, полуниці, дошкульно, добути, контент, брошура, кондуктор.

2. Затранскрибуйте і правильно вимовте подані слова, звертаючи увагу на вимову ненаголошених [є] та [и].

Вершина, прекрасний, прийти, безмежний, континенти, легкий, пишеться, велич, пильнувати, словники, збирати, семигранний, видавництво, природа, життя, передусім, тривожний, зберуться, перемога, нарис, реклама, коментар, злагоджено.

3. Затранскрибуйте слова. Прочитайте правильно виділені букви.

Район, трамвай, серйозний, вугілля, його, ймення, вписав, вбігти, гайок, ванна, завтра, бував, співучий, готівка, спів, малюй, відео, автентичний, байлайнер, дизайн.

4. Подані слова прочитайте з дотриманням орфоепічних норм. Розмежуйте слова з африкатами [дж], [дз] і зі сполуками [дж], [дз].

Дзеркальний, виряджати, відзначити, підживити, підземний, горджуся, пробудження, підзолистий, передзвін, передзвітний, дзенкати, надземний, бджолярство, сходження, відрядження, надзвичайний, народження, джаз, джем, джінса, імідж.

5. Порівняйте вимову виділених букв із написанням. Затранскрибуйте слова, у яких спостерігаються розбіжності між звучанням і написанням.

Підпис, віріз, розкадровка, безтурботний, легко, сніг, мороз, просьба, важко, могти, безсніжний, відходити, занадто, молотба, розпорядження, вокзал, лимонад, бігти, дуже, репортаж, підводка, універмаг, доказ, якби, мікрофон, фільм, кафе, професія, хвалити, хвиля.

6. Затранскрибуйте подані слова, дотримуючись установлених орфоепічних норм. Прокоментуйте особливості вимови.

Могутній, журналістський, сумніваєшся, швидко, шістнадцять, пісні, добірка, глядачі, братство, багатий, завітчаний, сміття, розсада, гість, швидкий, костюм, збірник, безжурний, гудзик, шістдесят, закінчується, двадцять, з поля, зжитися, розчин, людство, зчепитися, дайджест, цензура, політика, верифікація, інтертекстуальність, парламентський.

7. Запишіть наведені сполуки слів, вибравши з дужок потрібні варіанти сполучників, прийменників і часток. Які існують закономірності у вживанні того чи того варіанта і чим вони зумовлені?

Були (у, в) Каневі; приїхали (з, із, зі, зо) столиці; виняток (з, із, зі, зо) правила; нависає (над, наді) мною; зайти (і, й) повідомити; зустрічатися (з, із, зі, зо) колегою; зліпити (з, із, зі, зо) снігу; стояти (під, піді) лісом; зазирати (у, в) очі; небо (і, й) земля; світло (у, в) вікні; сніг (з, із, зі, зо) вітром; засмутилася (би, б); порадь (же, ж); знали (би, б); ходімо (же, ж); знайшов (би, б); слухайте (же, ж); вітати (з, із, зі, зо) святом; упізнали (би, б); перескочила (би, б); вітер (з, із, зі, зо) снігом; ми (і, й) ви; побувала (у, в, уві) Відні; бачити (у, в, уві) сні; години (з, із, зі, зо) дві; рукавиці (з, із, зі, зо) шкіри; перебувати (у, в, уві) відрядженні; вікно (у, в, уві) світ.

8. Визначте і поясніть у реченнях порушення милозвучності мови.

1. Гарних результатів легше добитися, якщо поруч є досвідчений вчитель (В. 2024. №12. С.5). 2. Так, в шкірці червоних яблук особливо багато вітаміну С, а також антиоксидантів, які нейтралізують канцерогенні речовини (В. 2024. №12. С.12). 3. Зелені яблука в свою чергу вважаються гіпоалергенними, помітили експерти (В. 2024. №12. С.12). 4. Сіль необхідна у раціоні, але вживати її потрібно у певних кількостях (В. 2024. №12. С.12). 5. Аргументацію на цю тему з планами, кресленнями і археологічними знахідками з цього місця науковець опублікував у своїй монографії, низці статей та у доповідях на міжнародних наукових конференціях (ВЗ. 2024. №6. С.2). 6. У елітний виноградник у французькому Провансі, вартість якого оцінюють у пів мільярда євро, Бред Пітт інвестував іще 2008 року (ВЗ. 2024. №15. С.16). 7. У одному із клубів за місцем проживання провели гру «Майстер комунікації» (Вінниччина. Новини Вінниччини. 17.05.2024). 8. Участь в турнірі взяли 6 команд з Вінниччини і одна з Житомирської області (Вінниччина. Новини Вінниччини. 28.05.2024). 9. Визначальним кроком візиту стало підписання двосторонньої угоди про співробітництво в сфері безпеки (ICTV. Факти тижня. 14.01.2024).

9. Прочитайте текст уголос, дотримуючись орфоепічних норм.

Народився І. Волошенюк у селі Ометинці на Немирівщині. Виріс серед неймовірної української природи, важкої щоденної праці, в любові до людей, повазі до книг. Цікава книга була святом для Івася, маленьким світом, за яким мав відчинитися великий світ, повний нових відкриттів і таємниць. Ужє пізніше, зрілим чоловіком, він згадуватиме свою батьківщину, рідні стежки, тепло рідної хати з особливою святою любов'ю. Батьківське село називав своєю душею, в якому, припускає, колись «мели хіба що вітри, не загнудані лісами і дібровами...», де особливе небо, де формувалася душа, «погляди, громадянство, розуміння сердечної приналежності до народу. Стражденного, уярмленого і все одно найкращого і найдорощого у світі, бо це твій народ». Тож і почуття Вітчизни починалося в ньому «з тієї стежки до рідної хати, яка веде на вулицю, з вулиці – до сільського центру, звідти – вже дорога у світі».

Усе життя письменника триматиме рідна земля. І молитиметься він передусім... рідному селу, тій ниточці «великої любові, яка озветься першою для підтримки в біді і для утвердження в радості» (В. 2024. №11. С.10).

10. У поданих словах поставте наголос. Перевірте його правильність за словником: Орфоепічний словник української мови / За ред. М.М. Пешак, В.М. Русанівського. Київ: Довіра, 2001. 955 с.

Агрономія, апостроф, багатівіковий, босий, визнання, визвольний, випадок, весняний, завдання, громадянин, договір, прошарок, медикаменти, маляр, індустрія, везти, урочистий, чарівний, черствий, чорнозем, щелепа, ненавидіти, однаковий, обіцянка, пронести, річковий, бюлетень, диспансер, заіржавіти, камбала, сумісництво, брала, висіти, взяла, верба, вітчим, кропива, кидати, колія, м'який, новий, легкий, обруч, олень, простий, приятель, решето, розвідка, старий, твердий, широко.

11. У наведених словах поставте основний і побічний наголос.

Медіакультура, землеволодіння, фотокореспондент, чистосердечний, високоавторитетний, працелюбний, мовностилістичний, морозостійкий, хвилеподібний, антисуспільний, тисячокілометровий, електровололікарня, понаднормовий, народнопоетичний.

Практичне заняття №12
Орфографія. Принципи українського правопису

Питання для самоконтролю

1. Розкрийте поняття графіки.
2. Розкажіть про походження української графіки. Які засоби використовуються в сучасній українській графіці?
3. Коротко схарактеризуйте історичний розвиток письма (предметне, піктографічне, ієрогліфічне, буквено-фонетичне).
4. Що таке алфавіт? Поясніть інші назви алфавіту.
5. Наведіть приклади ситуацій, коли потрібні знаки алфавіту.
6. Яким є співвідношення між звуками і літерами в українській мові?
7. Якими літерами позначається м'якість приголосних на письмі?
8. Які принципи покладено в основу української графіки?
9. Що є предметом вивчення орфографії?
10. Як класифікують орфограми?
11. Назвіть і прокоментуйте принципи, які покладено в основу формування орфографії сучасної української мови.
12. Які основні віхи виділяють у становленні української орфографії?

Завдання

1. Розташуйте за алфавітом слова.

Абревіатура, абонент, абзац, алегорія, агітувати, заголовок, зйомка, заставка, замітка, звіт; графіка, глядач, гарнітура, гіпотеза, гумор; портфоліо, портал, продюсер, протиріччя, портрет; композиція, коментатор, коментар, комунікація, комедія; інтонація, інформація, інтерв'ю, ілюстрація, іміджмейкер; брендинг, брифінг, блог, бренд, бестселер; фотожурналістика, фонограма, факт, фотомонтаж, фейлетон.

2. У поданому тексті вкажіть на різні способи позначення м'якості приголосних? Чи завжди м'якість передається графічно?

Ще одна приємна новорічна новина Подільського зоопарку: нещодавно в ньому оселились рідкісні для нашої країни птахи султанки – з яскравим темно-блакитним, а місцями фіолетовим забарвленням пір'я.

У султанок довгі тонкі ноги. Вправно ходити болотами та мілководдям пташці допомагають довгі пальці, між якими немає перетинок. Завдяки цьому пташка впевнено крокує по поверхні водних рослин та плаває. Ще одна особливість новоселів – червоний масивний дзьоб (В. 2024. №2. С.16).

3. Визначте в тексті слова, у яких кількість букв не відповідає кількості звуків. Поясніть, чим зумовлена така розбіжність. З'ясуйте значення букв я, ю, є.

Як науковець Олена Щербань дає визначення борщу, називаючи його полірегіональним солоно-кисло-солодким варивом із багатьма складниками, якому притаманна поліваріантність (при цьому проковує людей: критикуйте!). Вона класифікує борщі за регіонами, сезонами, за наявністю в них м'яса, овочів, грибів чи риби, за густотою, температурою споживання тощо, а ще поділяє їх на скоромні й пісні, святкові й буденні, ритуальні чи обрядові, варені й сирі (існування останніх теж не може ігнорувати). Для тих, хто не любить стояти біля плити, є борщ «Швидкий», який можна приготувати всього за 25 хвилин. А серед «екзотичних» борщів – із сушеними грушами, сливами, вишнями, черешнями й навіть полуницями (УМ. 2024. №9. С.8).

4. У поданих словах підкресліть літери, які не відповідають звукам, що їх вони повинні позначати.

Людський, розкішний, анекдот, зшивати, відшкодувати, зчіплювати, рюкзак, тридцять, хвилюєшся, замітці, змагаються, боротьба, безтурботний, на дошці, дігтяр, хоч би, кешбек.

5. Прочитайте текст. Поясніть, які принципи правопису застосовано в написанні виділених слів.

«Заповіт»

Вірш написано також 1845 року в Переяславі, тобто він належить до плідного періоду творчості «Трьох літ». Тоді Шевченко

працював у складі Археографічної комісії. Їздив містами й селами, щоб змальовувати старовинні церкви, монастирі та будівлі. Якось він сильно змок у дорозі. Невдовзі почалося двостороннє запалення легенів. Шевченка доглядав його приятель, лікар Андрій Козачковський. Обидва знали, що хвороба може стати смертельною. Після 20 грудня стан 31-річного Тараса був майже безнадійним. Саме тоді він написав епохальні рядки «Як умру, то поховайте...» До речі, спершу поезія не називалася «Заповіт». Назва виникла пізніше. Тепер саме час, коли збуваються його пророчі рядки: «Як понесе з України у синє море кров ворожу...»

А щодо «Не забудьте пом'янути незлим тихим словом», то це бажання кожної людини. Проте через століття Шевченко залишається для нас постаттю номер один. Закладені ним сенси – глибокі та проникливі, й саме на них мусимо орієнтуватись і сьогодні (К. 2024. №5. С.17).

6. Поясніть, яким принципом правопису регулюється написання виділених орфограм у поданих словах.

Рушник, широкий, м'ята, жовтий, навмисний, либонь, Земля, лопух, стиснути, назустріч, птаство, калач, просьба, по-новому, гарячий, Любов, чеський, з хлібом, вітається, премудрий, щасливий, агентство, на пам'ять, жіноцтво, левада, вдень, далечінь, келих, осінь, чорний, розумний.

Практичне заняття №13 *Уживання м'якого знака. Апостроф*

Питання для самоконтролю

1. Прокоментуйте особливості позначення м'якості приголосних звуків на письмі.
2. Визначте правила вживання м'якого знака в кінці та в середині слів.
3. Назвіть випадки, коли м'який знак не пишемо.
4. Яка функція апострофа в мові?
5. З'ясуйте правила вживання апострофа.

6. Назвіть випадки, в яких апостроф не пишуть.

Завдання

1. Запишіть слова, замість крапок поставте, де треба, м'який знак. Поясніть правила його вживання.

Гуцул...щина, Натал...чин, змен...шення, чотир...ма, міс...кий, по-ін...шому, близ...кий, стан...те, майбут...не, надаєт...ся, різ...бяр, п'ят...десят, шіст...ма, нян...чити, увін...чати, т...мянний, поділ...с...кий, оболон...с...кий, рибал...чин, буд...мо, Уман...щина, дз...вякнути, безбат...ченко, дон...ці, л...ляний, повіс...те, сип...те, на сопіл...ці, ковз...кий, брин...чати, тон...ший, бояз...кий, бершад...с...кий.

2. У поданих словах, де потрібно, поставте апостроф. Прокоментуйте правила його використання.

Різdv/яний, між/ярусний, багатослів/я, присв/ятити, р/ясний, довір/я, під/їзд, духм/яний, дит/ясла, верб/я, в/їдлиий, В/ячеслав, Лук/янівка, безправ/я, сузір/я, зв/язок, арф/яр, роз/ятрити, мавп/ячий, з/юрбитися, пан/європейський, цв/ях, пів/Європи, перед/ювілейний, пів/ящика, повніст/ю, двох/ярусний, без/языкий, без/іменний, з/агітувати, зв/ялити, між/яр/я, об/їзд.

3. Поясніть правила вживання м'якого знака й апострофа у словах наведених речень.

1. Будівельники повністю замінили кров'яну систему, обшили димарі, облаштували водовідведення й повністю замінили старе покриття на металочерепичне (ВГ. 2024. №6. С.2). 2. Таке у них уквітчане любов'ю, злагодою, повагою і розумінням сьогоднішнє життя (В. 2024. №7. С.4). 3. За припущеннями тутешніх краєзнавців, в цьому селі міг народитися майбутній подільський і вінницький полковник Іван Богун – один із найбільш видатних козацьких командирів доби Хмельниччини (В. 2024. №9. С.13). 4. Правоохоронці по гарячих слідах затримали двох львів'ян (ВЗ. 2024. №13. С.2). 5. Ким об'єднані столичні пам'ятник Миколі Лисенку біля Національного оперного театру, погруддя Тараса Шевченка у ніші над центральним входом до цієї будівлі, меморіальні дошки Льву Ревуцькому на

Софійській вулиці і Тарасу Шевченку на Червоному корпусі Шевченкового КНУ? Прізвищем скульптора Олександра Ковальова (УМ. 2024. №1-2. С.1). 6. Суцільні чагарники були і торф'яники. Щороку горіли (УМ. 2024. №16. С.6).

4. Випишіть з одного номера газети або журналу слова, в яких уживається м'який знак та апостроф, і слова, які пишуть без них відповідно до правопису. Поясніть правила їхнього написання.

Практичне заняття №14
Правопис префіксів і суфіксів.
Подвоєння та подовження приголосних

Питання для самоконтролю

1. Визначте правила вживання префіксів *пре-, при-, прі-*.
2. З'ясуйте особливості правопису префіксів, що закінчуються приголосним (*роз-, без-, від-, під-, між-, пред-, перед-* та ін.).
3. Назвіть приклади слів із префіксами *з-* і *с-*.
4. Розмежуйте використання префіксів *не-, ні-* та часток *не, ні*.
5. Назвіть інші префікси, вживані в українській мові.
6. Визначте особливості написання іменникових суфіксів.
7. З'ясуйте правопис прикметникових суфіксів.
8. Розмежуйте поняття подвоєння та подовження приголосних.
9. Наведіть приклади подвоєння букв.
10. Назвіть випадки подовження приголосних *д, т, з, с, л, н, ж, ш, ц, ч*. Коли подовження не відбувається?

Завдання

1. Перепишіть наведені слова, поставивши на місці крапок пропущені букви (*е, и* чи *і*). Поясніть правила вживання префіксів ***пре-, при-, прі-***.

Пр...карпаття, пр...суворий, пр...ходити, пр...землитися, пр...рва, пр...освященство, пр...чудовий, пр...зирство, пр...старий, пр...бережний, пр...чепити, пр...милий, пр...хований, пр...ступити,

пр...добрий, пр...йменник, пр...братися, пр...тихнути, пр...товкти, пр...ліпити, пр...гір'я, пр...звище, пр...подобний, пр...хилитися, пр...слівник, пр...звісько, пр...мудрий, пр...скочити, пр...сісти, пр...злий, пр...глядатися, пр...близити, пр...тулитися, пр...хід, пр...в'язати, пр...скіпливий, пр...ишити, пр...бігти, пр...солодкий, пр...гасити, пр...чвалати, пр...вабливий, пр...чепуритися.

2. Запишіть слова, додаючи префікс *з-(зі-)* або *с-*, поясніть вибір.

..кликати, ..рівняти, ..житися, ..хвалити, ..скочити, ..класти, ..гадати, ..гнутий, ..формувати, ..мкнути, ..подобатися, ..ткнутися, ..брати, ..хилити, ..чинити, ..итовхнути.

3. Напишіть слова, знімаючи ризик. Аргументуйте правопис префіксів і часток *не, ні*.

Не/звичайний підхід, не/вдячність дітей, не/забуваючи про обіцянку, не/чітко висловлена думка, не/вблаганний, не/далеко, не/легко, не/кваплячись, не/абияк, не/доглянутий, не/схибити, не/звичний гість, не/сподіванка, не/виконане завдання, не/дооцінювати, не/до/ладу, не/до/вподоби, не/зовсім зрозумілий, не/треба поспішати; ні/куди, ні/до/чого, ні/кчемний, ні/з/ким, ні/звідки, ні/так ні/сяк, ні/на/що.

4. Запишіть слова, вставляючи замість пропусків потрібні букви. Поясніть правила написання.

Крин..чка, книж..чка, тіт..чка, береж..чок, пластин..чка, дон..чка, вікон..чко, серд..чко, сит..чко, вул..чка, копі..чка, пал..во, мереж..во, мар..во, плет..во.

5. Утворіть прикметники за допомогою суфіксів *-ов-, -ев-, -єв-*, з'ясуйте правопис.

Вишня, верба, слива, яблуня, груша, черешня, соя, ромашка, квасоля, жолудь, калій, магній, нікель, емаль, алюміній, борець, мати, овоч, дощ, мазь, річ.

6. Утворіть від поданих слів чоловічі й жіночі імена по батькові. Виділіть суфікси та поясніть їхнє вживання.

Максим, Володимир, Василь, Андрій, Ілля, Сергій, Лука, Кузьма, Микола, Ігор, Віталій, Дмитро, Григорій, Павло, Назар.

7. Запишіть слова, вставляючи пропущені букви *н* або *нн*.

Натхне...о, негада...о, спросо...я, навма...я, широче...о, безу-
ни...о, невпевне...о, неприхова...о, сумлі...о, щоде...о, схвильова...о,
тума...о, відда...о, організова...о, безпереста...о, безви...о, стара...о,
вraje...о, невблага...о, безумов...о, шале...о, бездога...о, зако...о, за-
коха...о, стрима...о. обдума...о, незрівня...о, со...о, зваже...о, попід-
віко...ю, повсякде...о, життєдай...о, стривожє...о, засмуче...о, без-
причи...о.

8. Запишіть слова, розкриваючи дужки. З'ясуйте написання под-
воєних букв.

Хмельни(ч)ина, Гали(ч)ина, ві(д)ілити, за(в)ишки, силе(н)ий,
війсь(к)ор, свяще(н)ик, вихова(н)ість, зная(д)ь, моло(д)ю, на(л)ю,
ста(т)я, роздорі(ж)я, стара(н)ий, пале(н)ий, дерев'я(н)ий, гре-
ча(н)ий, бажа(н)ий, ячмі(н)ий, узбере(ж)я, меда(л)ю, вітря(н)ий,
акаде(м)істечко, вели(ч)ю, зра(н)я, (л)яний, спі(в)ідноше(н)я, свя-
ще(н)ий, нежда(н)ю, ста(т)ей, твердже(н)ь, да(л)ю, старови(н)ий,
розрі(с)я, глиня(н)ий, сті(н)ий, збі(ж)я, зра(н)я, письме(н)ик, по-
віс(т)ю, ю(н)ати, столі(т)ь.

9. Назвіть і поясніть орфограми в підкреслених словах.

1. Людина завжди протистойть часу, в якому вона живе. Особ-
ливо коли цей час невблаганно тікає від нас (УМ. 2024. №7. С.3).
2. Синоптики розповіли, коли прийде довгождане тепло (УМ. 2024.
№10. С.3). 3. Спрогнозувати подальший розвиток подій у цій
історії доволі складно (УМ. 2024. №11. С.15). 4. Між ними був осо-
бливий незрівнянний ні з чим зв'язок (В. 2024. №1. С.10). 5. Свої ро-
боти майстриня розписує гуашшю, фарбами на водній основі, а
зверху покриває лаком (В. 2024. №7. С.8). 6. І лише пам'ять, світла
і пречиста, зігрівала серце (В. 2024. №11. С.10). 7. Що ж стосу-
ється людей високого лету, до яких насамперед належать митці,
то цей слід справді незнищений (В. 2024. №13. С.13). 8. У його ро-
ботах можна побачити незбагненну українську душу, часом веселу,
часом сумну (В. 2024. №13. С.13). 9. За роки свого існування ан-

самблѣ став переможцем численних всеукраїнських і міжнародних конкурсів, фестивалів по всьому світу (ВГ. 2024. №18. С.4).
10. Яким же було здивування мандрівниці, коли після детальнішого вивчення рідг антилопи вона побачила звичайне... павутинне мереживо (ВЗ. 2024. №21. С.12).

Практичне заняття №15 *Уживання великої букви*

Питання для самоконтролю

1. Обґрунтуйте використання великої букви на синтаксичній основі.
2. З чим пов'язане вживання великої / малої літери на семантичній основі?
3. Назвіть правила написання великої та малої букви в найменуваннях людей (істот).
4. З'ясуйте особливості правопису назв держав, об'єднань їх та адміністративно-територіальних одиниць, назв установ, організацій.
5. Визначте правила вживання великої / малої букви в назвах історичних подій, свят, пам'яток, конгресів тощо.
6. Як пишуть астрономічні, географічні та топографічні найменування, назви предметів рослинного та тваринного світу?
7. Прокоментуйте випадки використання великої літери у прикметниках.
8. Назвіть приклади написання великої букви у прикладці.

Завдання

1. Перепишіть речення, розкриваючи дужки. Поясніть вживання великої / малої букви.

1. Активну участь у (ш)евченківських читаннях взяли відвідувачі гуртка української мови та вокально-хорового ансамблю (ВГ. 2024. №11. С.4). 2. Двом керівникам закладів освіти Вінниччини присуджено (п)ремій (в)ерховної (р)ади (у)країни – «(з)а особливі

успіхи у здійсненні навчання і виховання учнів, вихованців, слухачів» (В. 2024. №1. С.3). 3. Проєкт втілюється за підтримки (п)осольства (н)ідерландів в Україні (В. 2024. №3. С.16). 4. 19 лютого до (в)інницького (н)аціонального (м)едичного (у)ніверситету завітав Харш Кумар Джейн – (н)адзвичайний і (н)овноважний (п)осол (і)ндійської (р)еспубліки в Україні (В. 2024. №9. С.9). 5. – У мене трошки більш як 40 тисяч читачів у (ф)ейсбуку і тисяч 10 – у (т)елеграмі (К. 2024. №5. С.41). 6. Того ж вечора він підписався на мене в (і)нстаграмі – й ми почали листуватися (К. 2024. №2. С.34). 7. Це цінний історичний ландшафт, де розташовувалися перші (з)апорозькі (с)ічі (К. 2024. №5. С.45). 8. Насправді ця історія з'явилася ще наприкінці листопада на звичайному (ю)туб-каналі з невеликою кількістю дописувачів та лише одним опублікованим відеороликом (УМ. 2024. №1-2. С.9). 9. Наприкінці минулого року (к)абінет (м)іністрів України доручив (м)іністерству (м)олоді і (с)порту, МВС та безпековим органам розробити порядок допуску глядачів на трибуни (УМ. 2024. №3. С.15). 10. Новою програмою поціновувачів хореографічного мистецтва нещодавно порадувала (к)иївська (м)уніципальна (а)кадемія (т)анцю імені Серґа Лифаря. Концерт учнів і студентів відбувся – традиційно упродовж останніх років – на сцені (н)аціонального (а)кадемічного (т)еатру (о)пері та (б)алету України імені Тараса Шевченка. Режисер-постановник – (з)аслужений (а)ртист України Владислав Солдатенко (УМ. 2024. №5. С.3).

2. Визначте правила написання підкреслених слів.

1. Це вже друга пересадка серця, яку здійснила команда вінницьких фахівців спільно з колегам з Національного інституту серця ім. Амосова (В. 2024. №10. С.4). 2. Тепер рішення громади має затвердити місцева рада, тобто Тульчинська міська рада, а тоді документи передадуть до Верховної Ради (В. 2024. №12. С.4). 3. Також під час робочої зустрічі очільника області з Надзвичайним і Повноважним Послом Італійської Республіки в Україні П'єром Франческо Дзадзо, яка відбулась у Києві, було домовлено про пошук для Вінниччини партнерського регіону в Італії (В. 2024. №12. С.1). 4. Поетичне свято відбувалося у Всесвітній день поезії, тож у залі зібралися літератори, поети, бібліотекарі та працівни-

ки закладів культури (В. 2024. №13. С.10). 5. До речі, в Черкаському музеї «Кобзаря» у Шевченківській вітальні щомісяця проходять тематичні виставки, а на першому поверсі завжди діють експозиції, на яких представлено експонати з фондів музею (УМ. 2024. №10. С.2). 6. Учасників шевченківських вечорів жорстоко переслідували жандарми, багатьох було заарештовано, покарано шомполами, оштрафовано на великі суми та звільнено з роботи (УМ. 2024. №11. С.3). 7. За даними Національної спілки журналістів України, газети опинилися на межі банкрутства через скорочення кількості листинош, закриття передплатних відділів обласних дирекцій, поштових відділень та всілякі бюрократичні процедури (УМ. 2024. №12. С.6). 8. Тоді не було тіктоку, але режисер зміг вловити модні тенденції (К. 2024. №4. С.16). 9. А днями працівники музею спільно з учнями та викладачами Вінницької дитячої художньої школи презентували проєкт «Коцюбинський ART» (Вінниччина. Новини Вінниччини. 23.05.2024). 10. Він спадкоємець Володимира Великого – того самого, який хрестив Київську Русь (ICTV. Факти тижня. 10.03.2024).

3. Утворіть прикметники від слів, поданих у дужках, узгоджуючи з іменниками. Поясніть написання в них великої чи малої букви.

(Франко) твори, (Моцарт) сонати, (Максим) дочка, (Соломон) рішення, (Шевченко) премія, (Вінниця) дівчата, (Петро) батоги, (Ахіллес) п'ята, (Грінченко) словник, (Потебня) читання, (Дніпро) вода, (Дамокл) меч, (Піфагор) теорема, (Франко) стиль, (Малишко) поезія, (Андрій) узвіз.

4. Поясніть, у яких випадках слова *рентген*, *дизель*, *ватман*, *галіфе*, *френч*, *меценат*, *ампер* й ін. пишуть із малої букви, а в яких із великої. Наведіть приклади такого слововживання.

5. Випишіть із преси 8-10 речень із різними випадками написання великої букви.

Практичне заняття №16
Правопис складних слів

Питання для самоконтролю

1. Назвіть правила написання складних іменників разом і з дефісом.
2. З'ясуйте особливості правопису складних прикметників.
3. Як пишуть складні числівники та займенники?
4. Розмежуйте випадки написання прислівників разом, окремо і з дефісом.
5. Визначте особливості правопису прийменників та сполучників.

Завдання

1. Запишіть наведені нижче слова, знявши ризик. Сформулюйте правила їхнього написання.

I. *Авіа/конструктор, мікро/хірургія, соціал/демократ, напів/сон, будь/коли, де/не/де, член/кореспондент, тишком/нишком, де/ким, міні/футбол, прес/аташе, казна/з/ким, пів/місяць, ані/скільки, віч/на/віч, відео/фільм, як/не/як, пів/відра, важко/атлет, генерал/лейтенант, медіа/лінгвістика, де/який, блок/схема, поза/торік, аби/що, по/батьківському, пів/століття, де/далі, стрім/голов, без/кінця/краю, коли/небудь, віце/президент, хто/зна/як, аби/який, казна/хто, коли/не/коли, бізнес/план, інтернет/видання, піар/компанія, у/середині, міні/медіа, пів/України.*

II. *Темно/вишневий, північно/східний, жовто/гарячий, українсько/італійський, лісо/степовий, світло/сірий, двадцяти/річний, дерево/обробний, вище/згаданий, суспільно/корисний, глухо/німий, хлібо/заготівельний, всесвітньо/історичний, суспільно/політичний, народно/визвольний, право/бережний, гіркуват/солоний, воле/любний, термо/ядерний, напів/відчинений, темно/червоний, південно/західний, напів/зів'ялий, ніжно/блакитний, кисло/солодкий, народно/господарський, свіжо/зрубаний, тьмяно/зелений, криваво/червоний, одно/денний, густо/синій, світло/чубий, геліо/центричний, високо/врожайний, культурно/технічний.*

2. Перепишіть речення, знімаючи ризик. Поясніть правопис слів.

1. *Що/разу приходили відмови, а кіно озвучують поп/піснями* (К. 2024. №1. С.4). 2. *Пошуково/рятувальні роботи ускладнювала зимова погода* (К. 2024. №2. С.32). 3. *Суспільно/значущі особи запрошують медіа, щоб оперативно оприлюднити інформацію* (К. 2024. №4. С.5). 4. *Але більше зачіпає факт, що ми поступово залишаємося з цим світовим злом сам/на/сам* (К. 2024. №4. С.36). 5. *Втім, до того лиха додалося ще одне, бо сюди звідусіль наповзла сила/силенна гадюк* (УМ. 2024. №4. С.8). 6. *Більшість із нас звикла куштувати кисло/молочний сир із супер/маркета чи ринку й не уявляє, як приготувати його в домашніх умовах* (УМ. 2024. №10. С.13). 7. *Віце/чемпіонка й чемпіонка турніру в Сан-Дієго – українка Марта Костюк і британка Кейті Бултер* (ВЗ. 2024. №10. С.14). 8. *Познайомилася з Ігорем Сабадашем в рамках прес/туру Харківського прес/клубу* (ВЗ. 2024. №15. С.4). 9. *Завдяки підтримці іноземних партнерів насіння та обладнання для вирощування мікро/гріну школи, які беруть участь у проєкті, отримують безкоштовно* (В. 2024. №3. С.14). 10. *Скоро вже виповниться пів/віку з тих далеких уже минулих часів* (В. 2024. №5. С.6). 11. *Але його заохочували не зупинятися на пів/дорозі люди, які працювали там і розділяли його погляди* (В. 2024. №5. С.6). 12. *Хоча для людини зубри безпечні, про/те можуть шкодити сільгосп/угіддям* (В. 2024. №6. С.7). 13. *Це така дерев'яна коробка чи міні/загорожа, в яку зубра заманюють смаколиками* (В. 2024. №6. С.7). 14. *У свої сімдесят він ще будь/з/ким міг позмагатися за штурвалом* (В. 2024. №8. С.10).

3. Визначте в реченнях слова, які пишемо разом, окремо і з дефісом. Поясніть правила написання.

1. *На одній із дощок використала образ жар-птиці – міфічної істоти, що приносить щастя* (В. 2024. №7. С.8). 2. *Можна виграти мінігрант* (В. 2024. №13. С.1, заголовок). 3. *На занятті діти дізнались основні секрети виготовлення ляльки, а досвідчені майстрині допомагали їм зробити ляльку по-справжньому гарною та втілити у ній важливі символи. Створювали ляльку-мотанку лише з натуральних матеріалів* (В. 2024. №13. С.9). 4. *Пані Марія за своє життя виткала пів кілометра різних полотен* (ВЗ. 2024. №12.

С.5). 5. Притому тибетці залишалися вільними від будь-якого прямого втручання Китаю в їхні справи (К. 2024. №5. С.7). 6. Ви не тільки волонтер, а й топписьменниця, яка перебуває в центрі уваги й за кордоном (К. 2024. №5. С.39). 7. Але всі ці гостроактуальні та гостросоціальні дописи все одно рухаються вздовж силових ліній, сформованих професором Грушевським (К. 2024. №6. С.16). 8. Ми могли, зустрівшись за чаєм-кавою, поговорити про роботу, стосунки, порадити щось одне одному щодо переживань (К. 2024. №9. С.47). 9. А нині згадаємо декілька видань, котрі хоч і не потрапили до топсімки, проте їхній рівень засвідчує високий якісний стандарт усієї рубрики загалом (УМ. 2024. №4. С.12). 10. Очікується, що найближчим часом у репертуарі Дмитра з'явиться ще один ме-гаскладний стрибок – потрійний фул-фул, успішне виконання котрого дозволить йому підкорити ще більші висоти (УМ. 2024. №4. С.15). 11. Звісно, саме коти-собаки й рятували від розпачу-відчаю (УМ. 2024. №4. С.12). 12. Лівий захисник «Арсенала» Зінченко до останніх успіхів команди був долучений лише частково – віцекapітан української збірної пропустив останні чотири матчі через ушкодження (УМ. 2024. №9. С.14).

4. З'ясуйте правила правопису прислівників і прислівникових сполук у наведених реченнях.

1. Дієтологи рекомендують випивати натще/серце склянку води кімнатної температури, так травна та ендокринна системи підготуються до першого прийому їжі (ВЗ. 2024. №7. С.13). 2. Деякі особливі секрети приготування зберігаються в таємниці до/нині (ВЗ. 2024. №15. С.13). 3. Готують зливану кашу просто/неба на вогнищі, завдяки чому вона має особливий смак (ВЗ. 2024. №15. С.13). 4. Квитки розкупувають миттєво і потім перепродають у/три/дорога – забутий смак (К. 2024. №7. С.14). 5. Мені до/вподоби постійно придумувати щось нове (К. 2024. №8. С.44). 6. До/речі, завдяки отриманим знанням на лекціях з пошуку роботи та працевлаштування дехто вже знайшов роботу (УМ. 2024. №4. С.9). 7. На/разі екологи намагаються зарадити лихові, застосовуючи доступні їм засоби ліквідації наслідків катастрофи (УМ. 2024. №8. С.6). 8. Чоловік щось записує у блокнот, час/від/часу фотографуючи групу (УМ. 2024. №11. С.11). 9. У складі «синьо-

жовтих», без/сумніву, буде задіяна велика кількість легіонерів (УМ. 2024. №11. С.15). 10. Проте, на/жаль, нам було відмовлено за браком коштів у бюджеті, а меценатів не знайшлося (В. 2024. №1. С.8). 11. Куліш із/давніх/давен готували козаки в польових умовах, тому потрібен лише казан та відкритий вогонь, по/іншому це буде звичайна пишня каша! (В. 2024. №6. С.16). 12. На/весні сіють на розсаду томати, солодкий перець, баклажани, капуста (В. 2024. №11. С.12).

5. Визначте, чи усі слова написані правильно. Знайдіть у медіа випадки порушень правопису складних слів.

1. Нова покрівля гарантує оптимальний захист від вологи і збереження комфортної температури всередині будівлі (ВГ. 2024. №6. С.2). 2. 19 березня, напередодні Всесвітнього дня поезії, у Вінниці відбувся майстерклас з ораторського мистецтва (ВГ. 2024. №12. С.3). 3. Складалось враження, що цього чоловіка можна було слухати безупину, настільки цікаво розповідав (В. 2024. №10. С.6). 4. Понад піввіку віддала служінню культурі Поліна Почапська із села Шипинки Копайгородської громади (В. 2024. №11. С.9).

Практичне заняття №17 *Правопис іношомовних слів*

Питання для самоконтролю

1. Визначте правила написання букв *и*, *і* та *ї* в іношомовних словах.
2. Назвіть випадки подвоєння букв у словах іношомовного походження.
3. Наведіть приклади іношомовних слів з апострофом. Прокоментуйте, коли апостроф не вживається.
4. У яких запозичених словах пишемо м'який знак?
5. З'ясуйте правопис прізвищ і географічних назв іношомовного походження.

Завдання

1. З'ясуйте написання букв *и, і, ї* в іншомовних словах.

*Ауд...енція, бриф...нг, ...нфограф...ка, холд...нг, ст...мул, про-
за...к, дез...нтеграція, еп...граф, альтру...ст, акс...ома, с...луєт,
реж...м, х...рург, тр...умф, дез...нформація, к...парис, л...ман,
к...нджал, єп...скоп, м...трополит, Балт...ка, Єг...пет, Ат-
лант...да, Ч...каго, Мадр...д, Пак...стан, С...ц...лія, Ка...р, Єру-
сал...м, Л...сабон, С...dney.*

2. Вставте, де потрібно, пропущені літери в іншомовних словах.

*Ім...ідж, мот...о, барок...о, бул...а, мадон...а, нет...о, ліб-
рет...о, бел...адон...а, ін...овація, віл...а, фін..., марок...анський,
буд...ист, ім...ітація, ан...али, ір...аціональний, шос...е, ан-
дор...ський, інтермец...о, іл...юзія, мул...а.*

3. Перепишіть слова, вживаючи апостроф або м'який знак, де потрібно.

*Бар...єр, міл...ярд, бул...йон, ф...юзеляж, п...єдестал, кар...єра,
миш...як, ад...ютант, ін...єкція, п...юпітр, м...юзикл, конфе-
ранс...є, н...юанс, кан...йон, кон...юнктура, сек...юриті, він...етка,
ком...юніке, прев...ю, б...юлетень, ком...юніті.*

4. Визначте в реченнях слова іншомовного походження та про-
коментуйте їхній правопис.

1. Але основою програми була лекція голландця Пітера ван Аке-
ля «Закладка нового саду» (В. 2024. №10. С.6). 2. Завдяки виваже-
ній співпраці вдалося досягти найвищої сходинки інтелектуального
п'єдесталу – диплом I ступеня на обласному рівні (В. 2024. №12.
С.5). 3. Японці уважно стежать за власним раціоном і намага-
ються обмежити кількість споживаного цукру та червоного м'яса
(В. 2024. №5. С.7). 4. А чому б жителям Роккарозо не зробити ши-
рокий гуманітарний жест: час від часу пекти біското для свого
ненаситного сусіда і доставляти йому ці запашині посилки на якусь
лісову поляну? (ВЗ. 2024. №6. С.3). 5. Офіційний Париж нарешті
визнає, що безконтрольна імміграція справді є для Франції великою
проблемою (ВЗ. 2024. №7. С.9). 6. В італійських закладах щороку

продають 6 мільярдів філіжанок запашного напою! Але останнім часом кава на Апеннінах значно подорожчала, жаліються місцеві (ВЗ. 2024. №18. С.2). 7. Одна з найромантичніших міських вілл чекає на дбайливого господаря (ВЗ. 2024. №18. С.8). 8. Міг [нес] годинами стояти біля стінки вольєра і слухати, як син до нього лепетав (К. 2024. №1. С.32). 9. Це перша церемонія, після того як Голлівудську асоціацію іноземної преси, що раніше визначала переможців, розпустили через низку скандалів (К. 2024. №2. С.14). 10. Прем'єра на Берлінале – це вища ліга, увага всієї індустрії та запорука успішної прокатної долі (К. 2024. №6. С.11). 11. Щастя та затишок не можна купити або замовити у дизайнера (Д. 08.01.2024). 12. Планується, що навчальну програму буде перенесено в окремий застосунок для смартфона та комп'ютера, а це дозволить навчатися з будь-якої точки планети у зручний для кожного час (УМ. 2024. №4. С.9).

5. З'ясуйте особливості написання іншомовних слів. Чи є порушення в наведених реченнях?

1. Вам можуть оппонувати деякі редактори. 2. – Діти-індіго в моїй практиці не зустрічалися, а ось гіперактивних останнім часом побільшало. 3. Цифри можуть викликати певну заздрість у колег з комунальних медіа інших регіонів. Але ця сума складає мізерну частку столичного бюджету. 4. А тут він ще написав лібретто комічної опери «Богатирі» (про хрещення Русі). 5. Сімнадцятирічна дівчина підкорила серця і глядачів, і жюрі конкурсу. 6. Лялькове хоббі – недешеве задоволення. 7. Учора в столиці Катару почався другий день самміту Ліги арабських держав. 8. А полтавська вишивка вирізняється ніжною колірною гаммою та мотивів – тут відтінки блакитного, охристого, зеленого, сірого та білий кольори, а то і «білим по білому» (Із преси).

Індивідуальні навчально-дослідні завдання

1. З'ясуйте роль фонетики та орфоепії в культурі усного мовлення журналіста.
2. Випишіть із мовлення радіо і телебачення порушення орфоепічних норм, прокоментуйте їх.
3. Випишіть із преси фрагмент тексту, прочитайте його вголос, дотримуючись орфоепічних норм.
4. Доберіть з орфоепічного словника слова з подвійним та побічним наголосом.
5. Підготуйте повідомлення про основні етапи розвитку письма.
6. З'ясуйте історію становлення української писемності.
7. Визначте основні види і правила скорочень слів і словосполук.
8. З'ясуйте правила перенесення частини слова з одного рядка в інший. Дослідіть на прикладі одного номера часопису їх дотримання.

Тестовий контроль знань

Варіант 1

1. З'ясуйте, за яким орфографічним принципом пишемо слова *обласний, товариство, стиха*:
 - а) фонетичний;
 - б) морфологічний;
 - в) традиційний;
 - г) смисловий.
2. У якому рядку в усіх словах на місці крапок треба ставити м'який знак:
 - а) близ..*кість*, тон..*ший*, яблун..*ці*, безбат..*ченко*;
 - б) дон..*чин*, мен..*шість*, учотир..*ох*, промін..*чик*;
 - в) п'ят..*сот*, оболон..*с..кий*, бал..*зам*, чотир..*ма*;
 - г) різ..*бяр*, т..*мяний*, джерел..*це*, рибал..*с..кий*.
3. Укажіть рядок, у якому допущено орфографічну помилку:
 - а) без'ядерний, торф'яний, пів'яблука, міжбрів'я;
 - б) з'єднаний, духмяний, дзвякнути, підв'язати;
 - в) вітряк, рум'яний, бур'ян, різдвяний;
 - г) з'явитися, роз'яснити, надвечір'я, двох'ярусний.
4. У якому рядку всі слова з префіксом *пре-*?
 - а) пр..*своїти*, пр..*мудрість*, пр..*глушений*;
 - б) пр..*свячений*, пр..*вокзальний*, пр..*стосований*;
 - в) пр..*спокійно*, пр..*ніжний*, пр..*стол*;
 - г) пр..*тихий*, пр..*болючий*, пр..*боркати*.
5. Визначте рядок, де всі прислівники пишемо з двома літерами *нн*:
 - а) нескказа..*о*, стурбова..*о*, впевне..*о*, стара..*о*;
 - б) невти..*о*, відмі..*о*, гума..*о*, щоде..*о*;
 - в) невиправда..*о*, со..*о*, людя..*о*, нездола..*о*;
 - г) невгамов..*о*, осмисле..*о*, відда..*о*, захопле..*о*.
6. У якому рядку всі слова написано правильно?

а) *ранньостиглий, середньодобовий, дво-тижневий, гіпермаркет;*

б) *медіа-екологія, одно-денний, життєздатний, сміттєзбиральний;*

в) *кількаразовий, драмтеатр, вебсторінка, пресконференція;*

г) *антиінфляційний, поп-гурт, флеш-інтерв'ю, бліцопитування.*

7. З'ясуйте, у якому рядку всі складні слова пишемо разом:

а) *адмін/ресурс, прес/служба, бізнес/проект, євро/ринок;*

б) *зовнішньо/політичний, високо/оплачуваний, квазі/глобальний, псевдо/громадянський;*

в) *діаметрально/протилежний, суспільно/політичний, народно/поетичний соціально/активний;*

г) *теле/суфлер, гіпер/посилання, топ/менеджер, фітнес/клуб.*

8. Визначте рядок, у якому є іншомовне слово з помилкою:

а) *досьє, кон'юнктура, бульйон, віньєтка;*

б) *донна, шасі, панно, вілла, ірреальний;*

в) *Вінніпег, Андорра, Міссурі, Ніцца;*

г) *кипарис, Чікаго, Единбург, Сицилія.*

9. У якому реченні є помилка написання великої/ малої букви?

а) *У Міжнародному інституті розвитку громад підібралася команда кращих викладачів і менторів (УМ. 2024. №4. С.9);*

б) *Голова обласної організації національної спілки журналістів України Василь Миколайович Паламарчук виконав цю приємну місію у колі колег по перу (В. 2024. №12. С.11);*

в) *Я звернув увагу спочатку на популярність історичних каналів із сотнями тисяч підписників в українському сегменті ютубу (К. 2024. №6. С.16);*

г) *Адже Шевченківська премія – це ще й про добрі звичаї в мистецькому середовищі (К. 2024. №7. С.15).*

10. Яке виділене слово варто писати з дефісом?

а) *Про життя екс/нардепа можна дізнатись хіба що з нещаслих публікацій на його сторінці в FB (УМ. 2024. №5. С.4);*

б) Під час чергових розкопок у селі Гончарівка за ніч насипало пів/метра снігу (К. 2024. №5. С.45);

в) Школярі вирощують мікро/зелень за сучасними технологіями (В. 2024. №3. С.16);

г) Саме тут, навпроти колишньої контори рибгоспу, раптом побачив силу/силенну лебедів (В. 2024. №9. С.16).

Варіант 2

1. Назвіть рядок, у якому допущено орфографічну помилку:

- а) *менший, батьківський, склянци, кільце;*
- б) *боязкий, неньці, тьмянний, літні;*
- в) *подільський, мільйон, багатьма, користю;*
- г) *сімдесят, їдальня, освітянський, сторінці.*

2. Визначте, у якому рядку в усіх словах на місці крапок треба ставити апостроф:

- а) *моркв..яний, без..язикий, св..ятковий, в..яз;*
- б) *кав..ярня, зів..ялий, між..ярусний, подвір..я;*
- в) *зв..язок, довір..я, дит..ясла, медв..яний;*
- г) *пан..європейський, пів..ящика, міжгір..я, верб..я.*

3. Укажіть рядок, де в усіх словах префікс *прі-*:

- а) *пр..дорогий, пр..мудро, пр..бічник, пр..тулок;*
- б) *пр..рва, пр..ніжний, пр..знатися, пр..мерзання;*
- в) *пр..блуда, пр..білий, пр..сипаний, пр..віз;*
- г) *пр..вабливо, пр..вітність, пр..їхати, пр..кидатися.*

4. У якому рядку в усіх словах подвоєння приголосних?

- а) *зако(н)о, довгожда(н)ий, ста(т)ей, зра(н)я;*
- б) *(в)ічливий, височе(н)ий, сторі(ч), подоро(ж)ю;*
- в) *свяще(н)ик, числе(н)ий, за(в)ишки, (л)яний;*
- г) *ро(з)ява, о(т)оді, ю(н)ат, вихова(н)ий.*

5. У якому рядку неправильно вжито суфікс?

- а) *бандурист, шахист, піаніст, ідеаліст;*
- б) *словечко, звернення, вогнище, гусеня;*

- в) паливо, місиво, мариво, мереживо;
- г) біржовий, грошовий, кварцовий, овочевий.

6. Визначте рядок, у якому всі прислівники пишуть разом.

- а) на/довго, без/упину, у/стократ, в/голос;
- б) зо/зла, по/перше, на/весні, на/зло;
- в) у/перше, до/вподоби, на/бік, не/можна;
- г) від/нині, до/долу, без/вісти, на/показ.

7. У якому рядку допущено орфографічну помилку?

- а) Нобелівська премія, лауреат Державної премії України імені Олександра Довженка, фейсбук, Києво-Печерська лавра;
- б) острови Зеленого мису, Будинок учителя, Генеральна прокурор України, заслужений діяч мистецтв;
- в) Туманний Альбіон, орден князя Ярослава Мудрого, Будинок дитячої творчості, День соборності України;
- г) конгрес Міжнародної асоціації україністів, епоха Просвітництва, майдан Незалежності, парк Булонський Ліс.

8. У якому рядку всі слова з дефісом:

- а) зроду/віку, піар/акція, бізнес/план, статус/кво;
- б) як/небудь, будь/з/ким, пів/віку, экс/міністр;
- в) напів/правда, авто/мото/гурток, пів/року, сімдесяти/річчя;
- г) міні/диск, преміум/клас, топ/модель, віце/консул.

9. Назвіть рядок, у якому всі іншомовні слова написані правильно.

- а) диригент, комюніті, кутюр'є, тона;
- б) Аполлон, лотто, анотація, еміграція;
- в) ірраціональний, імітація, саміт, Гавана;
- г) журі, ад'ютант, кювет, резюме.

10. У якому реченні є орфографічна помилка?

- а) А пів року тому ми відкрили там сучасний археологічний музей, подібних в Україні практично немає (К. 2024. №5. С.45);
- б) Жодного сумніву в тому, що Наталії Сільчук до вподоби її заняття (В. 2024. №8. С.16);

в) *Приймали у свої душі все, що стосувалося їх обох без змін, як було, по-справжньому* (В. 2024. №1. С.10);

г) *Складалось враження, що цього чоловіка можна було слухати безупину, настільки цікаво розповідав* (В. 2024. №10. С.6).

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Основна література

1. Єрмоленко С.Я. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / За ред. С.Я. Єрмоленко. Київ: Либідь, 2001. 224 с.
2. Сучасна українська літературна мова / За ред. А.П. Грищенка. Київ: Вища шк., 2002. 439 с.
3. Сучасна українська літературна мова / За ред. М.Я. Плющ. Київ: Вища шк., 2003. 430 с.
4. Сучасна українська літературна мова : навч. посібник для студ. вищ. навч. закл. / За ред. С. О. Карамана. Київ: Літера ЛТД, 2011. 560 с.
5. Сучасна українська мова: Підручник / За ред. О.Д. Пономарева. Київ: Либідь, 2001. 400 с.
6. Українська мова. Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О. (співголови) та ін. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2004. 824 с.
7. Шкурятяна Н.Г., Шевчук С.В. Сучасна українська літературна мова: Модульний курс: Навч. посіб. Київ: Вища шк., 2007. 823 с.

Додаткова література

1. Брайчевський М.Ю. Походження слов'янської писемності. Київ: Вид. дім «KM Academia», 1998. 153 с.
2. Вербич С.О. Уживання великої букви: доповнення до чинного правопису // Українська мова. 2023. №1. С. 62–67.
3. Городенська К.Г. Принципи і методологія «Українського правопису» // Українська мова. 2023. №1. С.32–49.
4. Городенська К. Українське слово у вимірах сьогодення. Вид. 2-ге, істотно оновл. Київ : КММ, 2019. 208 с.
5. Дацюк І.І. Графіка й орфографія сучасної української мови. Вінниця, 2000. 64 с.
6. Єфименко І.В. Деякі зауваги до передавання власних назв в «Українському правписі» 2019 року // Українська мова. 2023. №3. С.68–83.

7. Залюбовська Л. Особливості орфоєпії в мові засобів масової інформації // Мандрівець. 2008. №2. С.71–76.
8. Капелюшний А.О. Типові орфографічні та пунктуаційні помилки в журналістських текстах. Львів : ЛНУ, 2000. 60 с.
9. Карпіловська Є.А., Кислюк Л.П. Рекомендації щодо усунення суперечностей і прогалин у чинному правописі слів іншомовного походження // Українська мова. 2023. №2. С.84–100.
10. Лаврінець О.Я., Симонова К.С., Ярошевич І.А. Читай і Знай! – 2: Довідник-практикум з фонетики, орфоєпії, орфографії, лексикології, фразеології сучасної української мови. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. 206 с.
11. Мариненко І.О. Орфографічні й лексико-семантичні аномалії в публіцистичних текстах культуро-мовної тематики // Наукові записки Інституту журналістики. 2019. Т.1. С. 57–67.
12. Пазяк О. З історії літери г // Урок української. 2002. №10. С.22.
13. Прокопова Л. Ще раз про основний параметр милозвучності української мови // Українська мова. 2010. №2. С.76–80.
14. Прокопчук Л., Богатько В. Регіональні інтернет-видання крізь призму чинних норм // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство): збірник наукових праць. 2022. Вип. 35. С.61–69.
15. Пуряєва Н.В. Проблеми правопису префіксів і суфіксів в «Українському правописі» 2019 року // Українська мова. 2023. №2. С.101–115.
16. Соколова С.О. Правопис слів разом, із дефісом, окремо в загальній структурі «Українського правопису» 2019 року // Українська мова. 2023. №3. С.102–115.
17. Степаненко М.І. Історія українського орфографічного кодексу й сучасні правописні дискусії // Вивчаємо українську мову та літературу. 2010. №7. С.9–12.
18. Український правопис / Ін-т мовознавства ім. О.О Потебні НАН України, Ін-т укр. мови НАН України. Київ : Наук. думка, 2019. 392 с.

Словники

1. Великий зведений орфографічний словник сучасної української лексики: 253 тис. слів. Київ: Ірпінь; ВТФ «Перун», 2003. 888 с.
2. Волощак М.Й. Довідник для журналістів: Мовні поради. Львів : Б/в, 1995. 112 с.
3. Волощак М.Й. Неправильно-правильно. Довідник з українського слововживання: За матеріалами ЗМІ. Київ: Просвіта, 2000. 128 с.
4. Головащук С.І. Словник наголосів: Понад 20 000 слів. Київ: Наук. думка, 2003. 320 с.
5. Головащук С.І. Словник-довідник з українського літературного слововживання. Київ: Наук. думка, 2004. 448 с.
6. Довідник з культури мови / За ред. С.Я. Єрмоленко. Київ: Вища шк., 2005. 399 с.
7. Жайворонок В.В. Велика чи мала літера? Словник-довідник. Київ: Наук. думка, 2004. 203 с.
8. Капелюшний А.О. Стилiстика й редагування: Практичний словник-довідник журналіста . Львів : ПАІС, 2002. 576 с.
9. Орфографічний словник української мови. Київ: Довіра, 1999. 990 с.
10. Орфоепічний словник української мови: У 2 т. Т.1-2. Київ: Довіра, 2001-2003.
11. Пономарів О.Д. Фонеми Г та Ґ: Словник і коментар. Київ: Просвіта, 1997. 40 с.
12. Семотюк О.П. Сучасний словник іншомовних слів. Харків: Веста, Вид-во «Ранок», 2008. 688с.
13. Словник іншомовних слів: тлумачення словотворення та слововживання / За ред. С.Я. Єрмоленко. Харків: Фоліо, 2006. 623 с.
14. Український орфографічний словник: Орфогр. словник укр. мови: Близько 143 000 слів. Київ : Довіра, 2002. 1006 с.
15. Шевчук С.В. Разом, окремо, через дефіс: Словник-довідник. Київ: АСК, 2003. 416 с.
16. Яцимірська М.Г. Сучасний медіатекст: Словник-довідник. Львів: ПАІС, 2005. 128 с.

ТЕМАТИЧНЕ ПЛАНУВАННЯ

(II семестр)

Розділ 3 **Лексикологія**

Лекція 7. *Лексикологія. Слово та його лексичне значення.*

Лекція 8. *Слово в семантичних відношеннях з іншими словами.*

Лекція 9. *Лексика української мови з погляду походження.*

Лекція 10. *Лексика української мови з погляду вживання.*

Практичне заняття №18. *Слово як основна одиниця лексичної системи.*

Практичне заняття №19. *Омоніми. Пароніми.*

Практичне заняття №20. *Синоніми. Антоніми.*

Практичне заняття №21. *Особливості вживання омонімів, паронімів, синонімів та антонімів у ЗМІ.*

Практичне заняття №22. *Лексика сучасної української мови за походженням.*

Практичне заняття №23. *Особливості функціонування запозичень у медіа.*

Практичне заняття №24. *Зміни у словниковому складі мови. Активна і пасивна лексика.*

Практичне заняття №25. *Лексика української мови з погляду сфер уживання.*

Практичне заняття №26. *Стилістична диференціація лексики.*

Практичне заняття №27. *Функціональні особливості лексики в медіатекстах.*

Практичне заняття №28. *Етимологія української мови.*

Самостійна робота

Розділ 4 **Фразеологія. Лексикографія**

Лекція 11. *Фразеологія української мови.*

Лекція 12. *Лексикографія.*

Практичне заняття №29. *Українська фразеологія.*

Практичне заняття №30. *Лексико-граматичні особливості фразеологічних одиниць.*

Практичне заняття №31. *Роль фразеологічних одиниць у ЗМІ.*

Практичне заняття №32. *Лексикографія. Використання словників у журналістській практиці.*

Індивідуальна робота

Розділ 3

ЛЕКСИКОЛОГІЯ

ТЕОРЕТИЧНА ЧАСТИНА

Лекція 7. Лексикологія. Слово та його лексичне значення

1. Предмет і завдання лексикології.
2. Слово як мовна одиниця. Слово та поняття.
3. Значення слова. Типи лексичних значень слова. Моносемія. Полісемія.
4. Основні типи переносного вживання слів.
5. Робота над словом у журналістській творчості.

Опорні поняття

Лексикологія (гр. λέξικός – словесний, словниковий, λόγος – слово, вчення) – розділ мовознавства, що вивчає словниковий склад мови. Розрізняють лексикологію історичну, яка досліджує словниковий запас мови в його розвитку і становленні, та лексикологію описову, що вивчає значення слів, обсяг та структуру сучасного словникового складу мови.

Семасіологія (гр. σημασία – значення, λόγος – слово, вчення) – розділ мовознавства, що вивчає значення, внутрішній зміст мовних одиниць.

Етимологія (гр. ἐτυμολογία, від ἔτυμον – істина, λόγος – слово, вчення) – 1) розділ мовознавства, який досліджує походження та історію окремих слів, морфем; 2) походження та історія розвитку слів і морфем.

Ономастика (гр. ὀνομαστική – майстерність давати імена) – розділ мовознавства, що вивчає походження, розвиток і функціонування власних назв у літературній мові та діалектах. Відповідно до категорії власних імен має кілька розділів: антропоніміку, топоніміку, астроніміку, зооніміку й ін.

Семантика (фр. *semantique*, від гр. σημαντικός – означальний), **семасіологія** – 1) розділ мовознавства, що вивчає значення слів і

виразів та зміну цих значень; 2) значення мовних одиниць – слів, словосполучень, фразеологічних зворотів, речень.

Лексика (гр. λεξικός – словесний, словниковий) – 1) словниковий склад, сукупність слів якоїсь мови; 2) сукупність слів певної сфери вживання (напр., загальноновживана, спеціальна, термінологічна лексика й ін.).

Слово – найменша змістова одиниця мови, що вільно відтворюється в мові й служить для побудови висловлювань (речень). Єдність звукової, морфемної будови і значення (лексичного та граматичного) робить слово цілісною одиницею, що виражає поняття про предмети, явища, процеси, ознаки та називає їх. Його диференційні ознаки: 1) лексичне значення (позначає фрагмент позамовної дійсності); 2) номінативна функція (називає предмети об'єктивної реальності); 3) відокремленооформленість (вичленовується в потоці мовлення); 4) внутрішньоструктурна цілісність (послідовність морфем); 5) позиційна рухливість (може займати будь-яку позицію в реченні, змінювати її).

Лексема (гр. λέξις – слово, мовний зворот) – слово з усіма його формами словозміни і значеннями, що виявляються в різних контекстах.

Словоформа – конкретна граматична форма слова. Напр., у словосполученнях *обласна газета, редакція газети, передплатувати газету, журнал із газетою, надруковано в газеті* вжито 5 словоформ іменника *газета*.

Лексичне словосполучення – сполучення слів, що позначає одне поняття (*білий гриб, легка атлетика, старший лейтенант*).

Лексичне значення слова – закладений у слові зміст, який визначається співвіднесеністю слова з відповідним поняттям. Носієм лексичного значення є основа слова.

Денотат (лат. denotatum – позначуване) – позначуваний предмет позамовної дійсності, а також сукупність об'єктів дійсності (речей, явищ, відношень, ситуацій, процесів, дій тощо), що мають те саме мовне вираження.

Конотація (лат. co(n)... – разом і notatio – позначення, зауваження) – додаткові семантичні або стилістичні значення, відтінки, які накладаються на основне значення і надають висловлюванню

емоційно-експресивного забарвлення (урочистості, невимушеності, фамільярності тощо).

Повнозначні слова характеризуються наявністю лексичного значення, виконують номінативну функцію.

Неповнозначні слова не мають лексичного значення, а виражають різні відношення між повнозначними словами або надають їм додаткових відтінків.

Пряме (первинне) значення слова – основне, вихідне значення слова, що характеризується безпосередньою співвіднесеністю його з навколишнім світом, природною назвою предмета, явища (*свіже повітря, ламати дрова, бити цяхи*).

Переносне (похідне) значення слова – вторинне лексичне значення слова, пов'язане з первинним значенням відношенням подібності чи суміжного зв'язку між предметами або функціональною спільністю (*свіжі враження, ламати стереотипи, бити словом*).

Конотативно зумовлене значення доповнює основне лексичне значення слова новими відтінками експресивно-оцінного або кількісного плану; виникає внаслідок того, що номінативний зв'язок із позначуванним ускладнюється додатковою інформацією про позитивну чи негативну оцінку предмета чи явища, ступінь інтенсивності вияву дії чи ознаки (*бити – гамселити, дубасити, духопелити*).

Однозначність, моносемія (від гр. *μόνος* – один і *σῆμα* – знак) – наявність у слова тільки одного значення: *анкета, альманах, мікрофон, періодика, фейлетон, айстра, відмінок, Дніпро, Максим, Ольга*.

Багатозначність, полісемія (від гр. *πολύς* – численний, *σῆμα* – знак) – наявність кількох лексичних значень в одного й того самого слова. В українській мові більшість слів належать до багатозначних. «Словник української мови» у 20 т. фіксує, наприклад, 9 значень прикметника *добрий*, 12 значень іменника *сила*, 30 значень дієслова *іти*.

Метафора (гр. *μεταφορά* – переміщення, перенесення) – це тип переносного вживання слова, який ґрунтується на перенесенні ознак з одного предмета на інший за подібністю: *зелений туризм, чорний піар, у статті багато води*.

Метонімія (гр. μετανομία – перейменування) – перенесення назви одного предмета на інший на основі суміжності: *спортсмен узяв золото* (медаль із золота), *слухати Лисенка* (оперу М. Лисенка).

Синекдоха (від гр. συνεκδοχή – співвіднесення) – переносне вживання назви частини предмета замість цілого, однини замість множини або навпаки; є різновидом метонімії: *сто голів худоби* (*сто тварин*); *мати свого читача* (*мати своїх читачів*), *побілити кімнату* (*стіни кімнати*).

Лекція 8. Слово в семантичних відношеннях з іншими словами

1. Омоніми, їхні типи, особливості використання.
2. Явище паронімії в мові.
3. Синоніми, їхні основні типи. Джерела синонімії.
4. Антоніми загальномовні та контекстуальні.

Опорні поняття

Омонімія (гр. ομωνυμία – однаковість звучання) – збіг за звуковим складом двох або більше різних за значенням слів.

Омоніми (гр. ὁμωνυμος – однойменний, від ὁμος – однаковий і ὄνομα – ім'я, назва) – слова та їхні форми, що вимовляються чи пишуться однаково, а значення мають різні: *лід* – крига і *лід* – вріз у газеті; *термін* – проміжок часу і *термін* – наукове поняття. Омоніми відрізняються від багатозначних слів відсутністю семантичних зв'язків, випадковістю збігу своєї звукової форми.

Лексичні омоніми – слова, що належать до однієї частини мови, однакові за звучанням або написанням, але мають різні значення. **Повні** лексичні омоніми – це слова однієї частини мови, однакові в усіх своїх граматичних формах: *кома* – стан непритомності і *кома* – пунктуаційний знак; *секретар* – службова посада і *секретар* – назва птаха; *гіпербола* – стилістична фігура і *гіпербола* – плоска крива. **Неповні** лексичні омоніми збігаються в звучанні тільки в частині форм: *кадри* (фільму) – *кадри* (персонал), *набережна* (прикметник) – *набережна* (іменник). Різновидами неповних омонімів є омофони, омографи, омоформи.

Омофони (від гр. ὁμόφωνος – однозвучний від ὁμός – однаковий і φωνή – звук) – слова, які однаково звучать, але мають різне значення і написання: *любов – Любов, проте – про те, плету – плиту*.

Омографи (від гр. ὁμός – однаковий і γράφω – пишу) – слова, які однаково пишуться, але по-різному вимовляються і мають різне значення: *му́зика* (мистецтво) і *музі́ка* (музикант), *білізна́* (білий колір) і *білі́зна* (спідній одяг), *обід* (приймання їжі) і *обід* (частина колеса).

Омоформи (від гр. ὁμός – однаковий і лат. forma – форма) – слова різних частин мови, які однаково звучать в окремих граматичних формах: *світло* (іменник) і *світло* (дієслово минулого часу середнього роду), *справа* (іменник) і *справа* (прислівник), *три* (числівник) і *три* (дієслово наказового способу).

Міжмовні омоніми – слова, що в різних мовах (не лише близькоспоріднених) звучать однаково або дуже подібно, але мають різне лексичне значення: укр. *час* (форма існування матерії) – рос. *час* (година); укр. *неділя* (день тижня) – рос. *неделя* (проміжок часу в сім днів); укр. *черствий* (який став твердим, несвіжим (про хліб)) – чеськ. *čerstvý* (свіжий); укр. *артист* (актор, музикант, співак) – фр. *artiste*, англ. *artist* (художник).

Пароніми (від гр. пара – біля, коло і ὄνομα – ім'я) – схожі за формою споріднені та неспоріднені слова, що розрізняються своїм значенням: *адрес – адреса, громадський – громадянський, ефект – афект, компанія – кампанія*.

Синонімія – збіг мовних одиниць (морфем, слів, фразеологічних зворотів синтаксичних конструкцій) у їхньому основному значенні і збереження різниці між ними в значеннєвих відтінках і стилістичному забарвленні: *думати – мислити, професія – фах – спеціальність; іти полем – іти по полю*.

Синоніми (від гр. συνώνυμος – однойменний) – слова, що співвідносяться з тим самим поняттям, мають одне загальне значення, але різняться відтінками лексичного значення, стилістичним забарвленням, сполучуваністю з іншими словами: *гарний, красивий, вродливий, прекрасний, чарівний, чудовий, симпатичний; публікувати, друкувати, видавати, випускати* та ін. За характером відмінностей, які існують між ними, виділяють семантичні (ідеографічні), стилістичні та семантико-стилістичні синоніми.

Семантичні (ідеографічні, понятійні) синоніми – стилістично нейтральні слова, які означають те саме поняття, але відрізняються відтінками значення: *добрий, щирий, сердечний, чуйний, доброзичливий, щиросердний; вражати, дивувати, потрясати, приголомшувати*.

Стилістичні синоніми – слова, спільні за значенням, але різні за емоційно-експресивним забарвленням, сферою вживання: *повідомити* (нейтральне) – *возвістити* (книжне) – *доповісти, поставити до відома* (ділове); *обличчя* (нейтральне) – *лик* (піднесено-урочисте) – *лика* (згрубіле, просторічне).

Семантико-стилістичні синоніми відрізняються як семантичними відтінками, так і стилістичним забарвленням: *сумно, тужливо, журливо; розум, інтелект, глузд, кебета, тьма, ум*.

Абсолютні синоніми – слова, тотожні за значенням і стилістичним забарвленням: *суспільний – соціальний; життєпис – біографія; обмін – бартер; тільки – лише*.

Контекстуальні синоніми – слова, що вступають у синонімічні відношення лише в певному контексті: прикметники *глибокий, дзвінкий, абсолютний, напружений, мертвий, повний, гнітючий* стають синонімами тільки в контексті зі словом *тиша*.

Синонімічний ряд – група слів, об'єднаних спільним значенням: *ледар – лежень, ледацюга, дармоїд, баглай, нероба, ледащо, лінях*. Якщо слово багатозначне, то кожне його окреме значення входить у різні синонімічні ряди: *великий, видатний, геніальний поет і великий, здоровенний камінь*.

Домінанта синонімічного ряду (від лат. *dominans (dominantis)* – пануючий) – стрижневе слово, носій основного значення, спільного для всього синонімічного ряду, стилістично нейтральне слово: *багато – чимало, тьма, море, безліч; іти – прямувати, простувати, чимчикувати, крокувати; дружній – братерський, приятельський, приятний, товариський, дружлюбний*.

Евфемізми (гр. *εὐφραίνω* – пом'якшений вислів, від *εὖ* – добре і *φῆμι* – говорю, кажу) – слова і вирази, що вживаються для уникнення слів із грубим, непристойним змістом чи забарвленням: *поважного віку, літній* замість *старий*; *попросити вийти* замість *вигнати, виставити*.

Перифраза (перифраз) (від гр. *περίφρασι* – описовий вислів, зворот) – це слово, а найчастіше вираз, який слугує образною назвою денотата, відображаючи його найбільш яскраву, помітну ознаку: *чорне золото* – нафта, *коридори влади* – уряд, *цар звірів* – лев, *Столиця моди* – Париж.

Антоніми (від гр. *ἀντι* – проти і *ὄνομα* – ім'я, назва) – слова, які мають протилежні значення: *радісний* – *сумний*, *далеко* – *близько*, *підніматися* – *опускатися*. До антонімічної пари можуть належати різнокореневі (*тепло* – *холод*, *зустріч* – *розлука*, *високий* – *низький*) та спільнокореневі слова (*інформація* – *дезінформація*, *беззбройний* – *озброєний*, *входити* – *виходити*).

Загальномовні антоніми – слова, протилежне значення яких міститься в семантиці слів: *перемога* – *поразка*, *натуральний* – *підроблений*, *біліти* – *чорніти*, *щиро* – *нещиро*.

Контекстуальні антоніми – слова, що набувають протилежного значення лише в певному контексті: *І кожного разу після спалаху національної свідомості суспільство потрапляло в під'їм духовного спустошення* (з газ.).

Лекція 9. Лексика української мови з погляду походження

1. Слова індоєвропейської мовної основи.
2. Спільнослов'янська мовна спадщина.
3. Власне український лексичний фонд.
4. Лексичні запозичення зі слов'янських мов.
5. Іншомовні лексичні запозичення: джерела, способи їх засвоєння.
6. Особливості вживання запозичень у медіа.

Опорні поняття

Споконвічна (питома, корінна) українська лексика – слова, що утворилися в українській мові в період її формування й історичного розвитку, складають майже 90%. До неї належать:

індоєвропейська лексика: *мати, син, серце, небо, м'ясо, дерево, сонце, знати, новий, один* й ін.;

спільнослов'янська лексика: чоловік, внук, палець, кінь, пшениця, буря, сало, відвага, дума, гнів й ін.;

власне українська лексика: громада, промовець, справочинство, садиба, одвірок, куліш, капелюх, рядно, пасічник, підручник, навпростець, обмаль, горілиць й ін.

Запозичення, іншомовні слова – слова, засвоєні українською мовою з інших мов: *хлопець, гудзик, місто, ліжко* (з польської), *сенсація, етикет, мода, костюм* (з французької), *шоу, чемпіон, джаз, менеджер* (з англійської); *кран, цех, шахта, офіцер* (з німецької); *гарбуз, майдан, козак, ковбаса* (з тюркських) та ін.

Запозичення зі слов'янських мов – слова, запозичені з **польської**: *полковник, вирок, шати, хвороба, кепський, пильнувати, квапитися, зичити, тлумачити*; **чеської мови**: *брама, влада, вагати-ся, гасло, праця, смутний, чекати* тощо.

Старослов'янізми – слова, запозичені зі старослов'янської мови: *благодать, священник, страждати, возвеличити, багатство, учитель*.

Запозичення з неслов'янських мов:

Грецизми: 1) слова, засвоєні з грецької мови ще в дохристиянську добу внаслідок безпосередніх торговельно-економічних зв'язків Київської Русі з Грецією та її колоніями в Причорномор'ї та Надазов'ї: *корабель, парус, левада, лиман, палата, м'ята, огірок, кит, крокодил*; 2) із прийняттям християнства з'являються нові слова: *ангел, апостол, Біблія, ікона, кадило, монастир* та ін.; 3) пізніше засвоюються слова, що називають поняття з галузі науки, техніки, культури, мистецтва, спорту: *граматика, логіка, філологія, філософія, демократизм, бібліотека, ефір, мелодія, театр, мікрофон* тощо.

Латинізми почали з'являтися в українській мові в X – XI ст., особливо поширювалися в XV – XVI ст., коли латину викладали в школах. Слова, які увійшли з латинської мови до лексичного складу української мови в різні історичні періоди: *автор, агітація, адміністрація, статут, маніфестація, тріумф, церемонія, юрист, диктор, коментар, інститут* тощо.

Тюркізми в основному були запозичені у XII – XVII ст. у зв'язку із посиленням торговельних, господарських та військових

контактів східних слов'ян із тюркомовним світом: *отаман, мангал, газ, казан, базар, товар, чабан, халат, килим, кавун* й ін.

Запозичення із західноєвропейських мов:

з німецької: *анилаг, абзац, солдат, шлягер, штрих, шрифт, ролік, штаб, рейс, касир, штат, лейтмотив;*

з французької: *преса, асамблея, віньєтка, лояльний, прем'єра, анонс, есе, маневр, ексклюзив, секретаріат, пароль, кадр, журнал;*

з італійської: *газета, бюлетень, банк, фіаско, валюта, тріо, сальдо, салямі, концерт;*

з англійської: *бізнес, бюджет, брифінг, лобізм, провайдер, трейдер, саміт, рейтинг, байлайнер, дайджест, імідж, баскетбол, банер* та ін.

Інтернаціоналізми (лат. *inter* – між і *patio* – народ) – слова, які вживаються у багатьох неблизькоспоріднених мовах і разом з тим зберігають близькість звучання й тотожність значення: *аналіз, гарантія, дискримінація, дискусія, економіка, проблема, програма, престиж, текст*.

Варваризми (гр. *βαρβαρισμός* – властивий іноземцеві) – іншомовні слова та звороти, що не стали загальноживаними, повністю не засвоїлися в мові: *хепі енд, ноу-хау, де-факто, тет-а-тет*. Нерідко вони зберігають іншомовну графічну форму слова: *alta mater* (мати-годувальниця), *nota bene* (занотуй добре).

Екзотизми (гр. *ἐξωτικός* – чужий, іноземний) – слова, запозичені українською мовою з інших мов для позначення реалій життя іншого народу чи країни: назви установ (*меджліс, сейм, бундестаг*), житла, поселень (*аул, вігвам, ранчо, фазенда*), предметів одягу (*паранджа, сомбреро, кімоно*), страв, напоїв (*саке, барбекю, чебурек*), звернень до людей (*мадам, синьйора, містер*) та ін.

Калька (фр. *calque* – копія) – слово або вираз, створені питомими мовними засобами за зразком слів і виразів іншої мови; буквальный переклад кожної частини іншомовного слова. Лексична калька (словотвірна) – слово, створене за іншомовною моделлю з матеріалу своєї мови: *літописець* (гр. *χρονογράφος*), *хмарочос* (нім. *Wolkenkratzer* від *Wolke* – хмара, *kratzen* – чесати), *землеробство* (лат. *agricultura*). Фразеологічна калька – дослівний переклад іншомовної фразеологічної одиниці: *жереб кинуто* (лат. *alea jacta est*); *поставити крапки над «і»* (фр. *mettre les point sur les «i»*).

Лекція 10. Лексика української мови з погляду вживання

1. Функційна диференціація лексики української мови.
2. Активна і пасивна лексика (застаріла лексика, неологізми).
3. Загальновживана лексика. Спеціальна лексика (професіоналізми, терміни, територіальні і соціальні діалекти).
4. Стилїстична диференціація лексики.
5. Зміни у словниковому складі мови.

Опорні поняття

Активна лексика – слова, які часто використовують у мовленні у зв'язку з найістотнішими для сучасного суспільства реаліями, поняттями й ситуаціями. До неї належить загальновживана лексика та слова, вживані в спеціальній, науковій літературі, у професійному й офіційно-діловому мовленні.

Пасивна лексика – це рідковживані слова, які або застаріли (архаїзми, історизми), або ще не закріпилися в мові (неологізми).

Застарілі слова – слова, які вже вийшли або виходять із звичайного вжитку в літературній мові.

Історизми – застарілі слова, що вийшли з ужитку у зв'язку зі зникненням тих реалій, які вони називали: *чумак, очіпок, мушкет, вїйт, фунт*.

Архаїзми (гр. ἀρχαῖος – стародавній) – застарілі для певної епохи назви предметів і явищ, звороти, форми слів, що вийшли з активного вжитку або витіснені сучасними відповідниками: *перст – палець, пїйт – поет, уповати – надїятися, живїт – життя, вої – воїни* тощо.

Неологізми (від гр. νέος – новий і λόγος – слово, поняття) – слова або мовні звороти, створені для позначення нового предмета чи поняття. Розрізняють загальнономовні (загальновживані): *подкаст, біткойн, кеїшбек, раптівка* та індивідуально-авторські неологізми: *яблуневоцвітно, сонцебризно, блискотїнь, історити, рясношумний* (у поезії П. Тичини); *витишений, сніговїється, листолет* (у М. Вінграновського); *Бо поет – веснокрил! Бо поет – весновир! Бо поет – веснояр!* (А. Демиденко) (УМ. 2024. №13. С.3).

Загальноновживана лексика – лексика, яку використовують усі мовці незалежно від професії і спеціальності, освіти, місця проживання тощо: *земля, вода, зелений, думати, ходити, сто, весело* та ін.

Спеціальна лексика – слова, що мають обмежену сферу вживання і використовуються у різних видах професійної діяльності (професіоналізми, терміни), у мовленні людей, об'єднаних окремою територією (діалектизми) або соціальним станом (жаргонізми, арготизми, сленг).

Професіоналізми, професійні слова – слова або вислови, властиві мові людей певного ремесла, фаху. Вони охоплюють назви знарядь праці, різновидів виробничих процесів, різних гатунків сировини, виробів тощо: *підвал, шапка, колонка, летучка, розгортка* (у мові журналістів); *лекція, пара, вікно, хвіст, сесія* (у мові студентів) та ін.

Термін (лат. *terminus* – межа, кордон) – слово або словосполучення, що вживається для точного вираження поняття з якої-небудь галузі знання – науки, техніки, мистецтва й ін. Вони мають визначення (дефініцію), позбавлені емоційно-експресивного забарвлення. У галузі однієї науки терміни утворюють систему (термінологію). Приклади журналістських термінів: *бекграунд, верстка, верифікація, інфотейнмент, репортаж, синхрон, стендап, шпальта* і т. ін.

Діалект (гр. *διάλεκτος* – розмова, говірка, наріччя) – різновид національної мови, який використовують люди, пов'язані територіальною, соціальною або професійною спільністю. Розрізняють такі діалекти: територіальний, або місцевий, (поширений на певній території) і соціальний (властивий людям певної соціальної групи).

Діалектизми (гр. *διάλεκτος* – розмова, говірка, наріччя) – слова або словосполучення, характерні для мови певних територій: *вуйко* – дядько, *чічка* – квітка, *крумплі* – картопля, *пантрувати* – стерегти, *слоїк* – банка.

Етнографізми (від гр. *ἔθνος* – народ і *γράφω* – пишу) – слова на позначення традиційних форм побуту, звичаїв, обрядів і т.ін.: *полонина, паляниця, трембіта, кутя* (українські), *кумис, аул, домбра, яничар* (тюркські).

Жаргон (фр. *jargon*, від галло-роман. *garrige* – базікати) – соціальний діалект, яким користуються мовці, об'єднані спільними інте-

ресами, захопленнями, професією, віком, ситуацією. Відрізняється від літературної мови специфічною лексикою і вимовою, існує не окремо, а на основі певної мови. Наприклад, жаргон журналістський, військовий, спортивний.

Жаргонізми – слова або вислови, які належать якомусь жаргону певної мови; використовуються для надання експресивного забарвлення назвам предметів та явищ, важливих для членів соціальної групи, що послуговується цим жаргоном: *тусівка* – місце збору, спілкування; *вайб* – позитивна атмосфера, настрої; *прикид* – одяг, манера одягатись; *вдуплити* – зрозуміти (молодіжний жаргон).

Арго (фр. *argot* – жаргон) – мова вузької соціальної чи професійної групи, створювана з метою мовного відокремлення, відзначається наявністю слів, незрозумілих для сторонніх. Наприклад, арго злодіїв, жебраків.

Арготизми (фр. *argotismes*, від *argot* – жаргон) – слова або вислови, що їх уживають представники окремих соціальних груп з метою засекретити свою мову, зробити її незрозумілою для інших (*помити* – украсти, *ботати* – розмовляти, *перо* – ніж). Арготизми використовують актори, школярі, спортсмени, картярі, злочинці; раніше ними послуговувалися ремісники, мандрівні крамарі, лірники, жебраки.

Сленг (англ. *slang* – жаргон) – слова та вирази, що використовуються у спілкуванні людей різних вікових груп, професій, соціальних прошарків: *степуха* – стипендія, *шпора* – шпаргалка, *лаба* – лабораторна робота, *універ* – університет (студентський сленг).

Стилістично нейтральна лексика – слова, що називають звичні, поширені поняття, предмети, ознаки, дії тощо, використовуються в різних стилях мови і не мають стилістичного забарвлення.

Стилістично забарвлена лексика – слова, що несуть на собі відбиток різних функціональних та експресивних стилів: *химерити*, *репрезентувати*, *пропозиція*, *класно*, *анічогісінько*.

Експресивно-емоційна лексика – слова, що крім називання предмета передають ще й його суб'єктивну оцінку мовцем. Спектр додаткового стилістичного забарвлення широкий: від урочистого, піднесеного, пестливого до фамільярного, іронічного, зневажливого: *знамено*, *молодесенький*, *їстоньки*, *швендяти*, *носяра*, *писака*, *журналюга* й ін.

Книжна лексика – слова, що властиві писемній формі літературної мови та використовуються в офіційно-діловому, науковому, художньому й публіцистичному стилях і майже не вживаються в розмовному: *корифей, ізотоп, благословенний, деструктивний, диференціювати* та ін.

Офіційно-ділова лексика – лексика ділового спілкування, юридичної документації, законодавчих актів тощо: *доручення, особова справа, акт, взяти до відома, оголошення, схвалити, указ, резолюція* й ін.

Публіцистична лексика – слова, властиві публіцистичному стилю, що позначають суспільно-політичні, економічні і соціокультурні поняття та явища: *демонстрація, делегат, форум, уряд, правозахисник, співробітництво, соціальна захищеність, державний статус*.

Поетична лексика – слова, які мають урочисте піднесене забарвлення і вживаються переважно в художньому, публіцистичному стилях і в мові фольклору: *зоріти, легкокрилий, живодайний, гожий, хліба неокраї, журно, блакить, велет* тощо.

Побутова лексика – лексика, що об'єднує назви предметів, явищ із різних галузей побуту, господарства (одяг, звичаї, їжа і под.); здебільшого входить до складу загальноновживаної лексики: *сорочка, черевики, хустка, світлиця, узвар, вечорниці, борщ, схованки*.

Розмовна лексика – слова і вирази, що вживаються у сфері невимушеного розмовно-побутового спілкування і своїм емоційно-оцінним, стилістичним забарвленням протиставляються нейтральним лексичним засобам. До неї належать емоційно-експресивні назви осіб (*базікало, лежень, задавака*), оцінні назви дій, станів (*плентатися, комизитися, шастати*), ознак, властивостей (*пикатий, язикатий, засмальцьований*) тощо.

ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА

Практичне заняття №18

Слово як основна одиниця лексичної системи

Питання для самоконтролю

1. Схарактеризуйте лексикологію як розділ мовознавства та її зв'язок з іншими мовознавчими розділами.
2. Які ознаки властиві слову як одиниці мови?
3. У яких відношеннях перебувають слово і поняття?
4. У чому полягає відмінність лексичного значення слова від граматичного значення?
5. Які основні тенденції властиві розвитку семантичної структури слова?
6. Які є типи лексичних значень слів?
7. Розмежуйте поняття моносемії і полісемії. Наведіть приклади.
8. Яке значення слова є прямим (денотативним), а яке переносним? Чи тотожні поняття «переносне значення слова» і «переносне вживання слова»?
9. Розкрийте механізми утворення переносних значень слова та принципи переносного вживання слів. Наведіть приклади.
10. З'ясуйте особливості використання метафори, метонімії, синекдохи в мові медіа.

Завдання

1. Визначте в тексті повнозначні й неповнозначні слова. З'ясуйте лексичні і граматичні значення виділених слів.

І. *Козацький Конотоп, без сумніву, – одна з яскравих сторінок героїчної України. На теренах Східної Європи Конотопська козацька республіка проіснувала 150 років.*

Загалом Гетьманщина, козацька держава, за культурним розвитком стояла на одному рівні з найбільш розвиненими європейськими країнами. А козаки як військова шляхетська верства отримували освіту й у вітчизняній Києво-Могилянській академії, і за кордоном (УМ. 2024. №6. С.8).

П. Це універсальна історія наших днів, таку редакцію можна знайти в будь-якому містечку будь-якої країни. Передвиборчі маніпуляції, клікбейтні заголовки та постправда, включно з товариством пласкої Землі чи свідками вторгнення рептилоїдів, усе далі відводять нас від відчуття дійсності й розуміння правди. З винайденням штучного інтелекту та дипфейків медійна й об'єктивна реальності ще швидше віддаляються одна від одної (К. 2024. №6. С.8).

2. Розподіліть слова за ознакою «моносемія / полісемія». Назвіть прямі та переносні значення слів.

І. Купіти, вітер, зелений, каштан, свято, каталог, жовтіти, далекий, газета, буришин, ательє, альтанка, питання, перина, музика, пекти.

П. Горіти, водограй, атмосфера, квитанція, золотий, джерело, вафлі, земля, муркотати, гарний, гаптувати, алібі, капуста, дихання, альянс, вороний.

3. З'ясуйте, у яких значеннях вживаються виділені слова.

1. Завдання творця фільму – тримати цю лінзу настільки чистою, наскільки це можливо, щоб не викривлювати реальності (К. 2024. №3. С.12). 2. Один українець з Австралії, який 40 років не був у Києві, подивився мої картини свіжим оком (К. 2024. №4. С.39). 3. Будучи найменшим у сім'ї, я завжди попадав під мамине крило (К. 2024. №6. С.31). 4. Молода капуста допоможе відновити організм (ВЗ. 2024. №21. С.13 заголовков). 5. Завжди летіла сизою горлицею до коханого (В. 2024. №1. С.10). 6. Час летів невимовно жорстоко (В. 2024. №1. С.10). 7. Робота у майстерні кипить щодня (В. 2024. №2. С.1). 8. Вважається, що японці живуть довше, ніж люди в інших країнах (В. 2024. №5. С.7). 9. Кожна поезія просякнута любов'ю і болем до рідного народу і його землі (В. 2024. №5. С.13). 10. Українську кухню люблю за її різноманіття і рідний смак (В. 2024. №6. С.16). 11. Нові тарифи на «комуналку». Золоті вода і світло (ICTV. Факти тижня. 07.04.2024).

4. Визначте, які переносні значення слів покладені в основу заголовків газети «Вінниччина» (2024). З'ясуйте тип переносного вживання.

1. *Калинівка посилює співпрацю з Латвією* (№3. С.9). 2. *Промінчики, що гріють душу...* (№5. С.9). 3. *Мистецька зброя Тетяни Січко* (№7. С.8). 4. *Краса допоможе перемогти* (№10. С.16). 5. *А в душі горів вогонь...* (№11. С.9). 6. *Слово незламності і волі в Іллінцях* (№12. С.10). 7. *«Червона рута» запалює зірки на Вінниччині* (№12. С.9). 8. *«Золото» і «бронзу» вибороли юні вінницькі боксери* (№12. С.13). 9. *Поезія згуртовує та окриляє* (№13. С.10). 10. *Пензлем поклав на полотно свою душу* (№13. С.11).

5. У реченнях із медіатекстів виявіть метафори. З'ясуйте, яка подібність лежить в основі цих метафор. Розкрийте їхню художньо-естетичну функцію.

1. *Розвеснилося. Місто чепуриться. З'являються нові проєкти, які стосуються привабливості міста* (ВГ. 2024. №13. С.4). 2. *Жаль, що пісню життєву свою, присвячену кохання, він не доспівав* (В. 2024. №1. С.10). 3. *Недарма ж кажуть у народі, що в листопадовий полудень досвіток із вечором зустрічаються* (В. 2024. №1. С.13). 4. *«Мовник» за фахом, Володимир Ревуцький так захопився історією Поділля, що й донині вона тримає його у своїх обіймах* (В. 2024. №5. С.6). 5. *Патрульні оформили цілий «букет» протоколів* (В. 2024. №5. С.11). 6. *Після цієї статті хмари над головою молодого журналіста починають темнішати* (В. 2024. №5. С.10). 7. *А ось різке потепління дозволило лебедям окупувати й оце найбільше плесо* (В. 2024. №9. С.16). 8. *Працювала за покликом душі, в якій «горів вогонь». І не пригасав він ні на мить навіть тоді, коли труднощі, здавалося б, ставали поперек правди стіною* (В. 2024. №11. С.9). 9. *А коли весна повністю вступила у свої права, ожила природа, вже не було сенсу тримати цих, уже дорослих, тваринок в «інтернаті»* (ВЗ. 2024. №15. С.12). 10. *Павуки «орендували» в антилопи роги* (ВЗ. 2024. №21. С.12).

6. Визначте переносно вжиті слова та механізм їхнього походження.

1. *Козак Матвій: на Черкащині народився хлопчик вагою понад 5 кг* (УМ. 2024. №10. С.3, заголовок). 2. *Бо Гвардіола торік виграв усі можливі трофеї, а Моурінью був королем тільки в медіа, отримуючи за це сім мільйонів євро на рік* (К. 2024. №2. С.9). 3. *Олексій був спокійний, виважений, поміркований, а я – вогонь* (К. 2024. №2. С.34). 4. *Його згорьована лебідка-дружина написала останнього прощального листа і поклала йому, своєму лебедю, в труну* (В. 2024. №1. С.10). 5. *Василь Паламарчук – це ціла епоха в журналістиці нашої області* (В. 2024. №7. С.4). 6. *У середині тридцятих років минулого сторіччя у коней з'явилися конкуренти – трактори, яких ще охрестили залізними конями* (В. 2024. №7. С.11). 7. *А тоді звичайна жінка, наша бджілка-трудівниця стояла біля витоків нашого волонтерського руху, саме вона прокладала стежину, по якій ми зараз йдемо* (В. 2024. №10. С.8). 8. *Репертуар і харизма молодих соловейків просто вражали!* (В. 2024. №11. С.9).

7. Схарактеризуйте метонімічні відношення між словами в реченнях.

1. *Вінниця продовжує розвивати культурні та освітні зв'язки з французьким містом-побратимом Нансі* (ВГ. 2024. №12. С.3). 2. *Зупинку, що в центрі, будували своїми силами небайдужі мешканці, за що їм велика вдячність* (В. 2024. №2. С.4). 3. *Іншим поталанило краще – їхнє керівництво завжди поруч* (В. 2024. №9. С.1). 4. *Обідня перерва. Закипає великий чайник* (В. 2024. №11. С.8). 5. *Флоренція, будучи однією з найбільших бізнес-столиць середньовічного світу, спонсорувала створення Ренесансу* (К. 2024. №1. С.30). 6. *Тоді я Шевченком жив. Не розставався з ним ні вдень, ні вночі* (К. 2024. №4. С.40). 7. *Як розповідає «Україні молодій» Людмила Шевченко, генеральний директор Національного заповідника «Батьківщина Тараса Шевченка», вітряк тривалий час стояв без вітрил, тож наразі їх уже закріпили* (УМ. 2024. №1-2. С.3). 8. *Нагадаємо, що в минулому сезоні Котовський виграв своє перше «золото» етапу Кубка світу. Цього ж сезону в своєму активі він уже має «бронзу» Кубка світу* (УМ. 2024. №4. С.15). 9. *Як зробити опалення в приватному будинку: корисні поради від спеціалістів* (Д.14.02.2024, заголовок). 10. *Але на цьому полі, вважають фахівці, повинна грати і Україна.* (1+1. ТСН Тиждень. 21.01.2024). 11. *I*

Пекін уважно слідкує за реакцією Заходу (1+1. ТСН Тиждень. 26.05.2024).

8. Визначте переносно вжиті слова в реченнях та їхній тип. Прокоментуйте особливості перенесення значень слів.

1. *З політичного горизонту зникли проєкти, які мали лідерські позиції на минулих парламентських перегонах* (УМ. 2024. №5. С.4). 2. *Ремонт балкона господарям квартири однієї з багатоповерхівок у Полтаві може вилитись у копійку* (УМ. 2024. №4. С.10). 3. *Футбольний березень одягає футболку національної збірної України!* (ВЗ. 2024. №12. С.14). 4. *Драма оголює болючі внутрішні проблеми сьогодення. Глядач, спостерігаючи за долею акторів, однозначно знаходить прототипи з реального життя* (ВЗ. 2024. №12. С.2). 5. *Крім того, коли Берлін запровадив соціальні пакети, тоді й Варшава почала надавати додаткові можливості* (К. 2024. №7. С.34). 6. *Ми зрозуміли, що це читачі бібліотеки, яка нас гостила, і що це люди, для яких книжка має значення* (Д. 02.05.2024). 7. *Квиління бандонеону, пристрасні злети скрипок і пружній ритм танцю мимоволі захопить слухача та дасть змогу прожити музику П'яццолли на повну* (Д. 29.02.2024). 8. *Коваля почали обговорювати злі язики. Мовляв, коваль нещасний, а стільки заробляє* (В. 2024. №5. С.10). 9. *Зима демонструє свій норавливий характер – поміті, хуртовина та сильний мороз. Знову і знову рясно сніжить* (В. 2024. №2. С.4). 10. *Вінниця отримала два комплекти для моніторингу якості атмосферного повітря, які підсилять існуючу мережу. Техніку передали завдяки проєкту за сприяння Фонду Східна Європа та фінансує Швейцарія* (В. 2024. №12. С.1). 11. *Щоразу розквітає фестиваль новими диво-талантами, які прославляють красу української пісні та нашої національної культури* (В. 2024. №12. С.9). 12. *Іній на деревах, замети і завірюхи, засніжені далі й сонні хатки в снігових обіймах пройняті глибоким ліричним почуттям* (В. 2024. №13. С.13). 13. *Енергетики вимкнули струм для насосів та буквально паралізували роботу водопостачальників* (ICTV. Факти тижня. 07.04.2024). 14. *Температурні «гойдалки» та різка зміна погоди останнім часом стають звичними у кожну пору року* (Вінниччина. Новини Вінниччини. 20.05.2024). 15. *Впродовж кількох днів змагань наші спортсмени показали чудову майстерність*

та техніку – здобули «золото», чотири «срібла» та дві «бронзи» (Вінниччина. Новини Вінниччини. 27.04.2024).

Практичне заняття №19 **Омоніми. Пароніми**

Питання для самоконтролю

1. З'ясуйте поняття омонімії.
2. Схарактеризуйте повні лексичні омоніми та неповні лексичні омоніми.
3. Розмежуйте омофони, омографи, омоформи. Наведіть приклади.
4. Проілюструйте явища міжмовної омонімії.
5. Які причини появи омонімів у мові?
6. У чому полягає явище паронімії?
7. За якими ознаками вирізняють пароніми?
8. Визначте причини семантичних помилок у вживанні паронімів.

Завдання

1. Виділіть з-поміж наведених слів багатозначні й омоніми, з'ясуйте відмінність між ними. Визначте типи омонімів.

I. *Тепло, рада, гончар, важкий, віра, край, живий, вищати, брати, байка, акція, парк, молодик, кувати, ніж.*

II. *Мирний, слава, стріла, коло, кислий, захід, угорі, графік, близький, атлас, покривало, засипати, світло, м'яти, хліб.*

2. Розмежуйте полісемію й омонімію.

I. *Весела пісня – весела вдача, стрункий стан – стан економіки, розбити тарілку – розбити сад, яблука стигнуть – стигне борщ, грати симфонію – грати в карти, багато світла – дуже світла.*

II. *Добрий приятель – добрий урожай, розривати папір – розривати стосунки, порушити термін – вживати термін, діти пустують – поля пустують, гострий ніж – гостре слово, дихати вогнем – вільно дихати.*

3. Знайдіть у реченнях, виписаних із медіатекстів, слова, здатні вступати в омонімічні відношення. З'ясуйте їхній різновид.

1. *За п'ять місяців Андрій Паляниця опанував новий фах помічника ветерана* (ВГ. 2024. №12. С.1). 2. *Дитя сприйняло це як неабияку незаслужену образу і дуже переживало* (В. 2024. №3. С.11). 3. *Як зберегти зір, працюючи перед екраном* (В. 2024. №9. С.12). 4. *Так склалось життя, хоча варіантів початку кар'єри було кілька* (В. 2024. №6. С.6). 5. *З південної сторони галайковецької гори Мо-настир було скупчення – цілий куток носіїв прізвища Соляр, що мали спільного предка. А ще носіїв галайковецького прізвища Хрущ теж в селі називали Чумаками через професію їхні предків* (В. 2024. №7. С.11). 6. *Не втрачаємо віру! Не втрачаємо надію! І продовжуємо нести світло та благі справи у наш світ!* (В. 2024. №12. С.6). 7. *Хмельниччина блискавкою пронеслася Заходом України і згасла, проте Підгір'я розхвилювала надовго* (К. 2024. №4. С.55). 8. *У закладі з'явився музей живопису та графіки, керівники школи долучалися до участі в міських образотворчих виставках* (К. 2024. №6. С.49). 9. *Свята для сировара – це час, коли можна добре підзаробити* (УМ. 2024. №7. С.3). 10. *У цьому плані «Шахтар» володіє беззаперечною перевагою над конкурентами. За останні десять років «гірники» вісім разів вигравали чемпіонат, відтак їхня поява нагорі турнірної таблиці виглядає цілком закономірно*. (УМ. 2024. №11. С.15). 11. *На лід їх покликав тато, колишній форвард «Сокола» та збірної України, котрий після тривалої роботи в чоловічому хокеї взявся розвивати хокейну справу серед жінок* (УМ. 2024. №12. С.15). 12. *Захід «Сильні, вільні, спортивні» організували у громаді для того, аби малеча відчула важливість батьківської підтримки, а дорослі – об'єднання родини* (Вінниччина. Новини Вінниччини. 15.05.2024).

4. Визначте: підкреслені слова є багатозначними чи омонімами.

1. *Він проводив екскурсії, а також позував для художників в образі козака, адже носив оселедець і мав вигляд справжнього воїна-козака* (К. 2024. №3. С.44). 2. *За словами вченого, ставковий муд можна застосовувати для рекультивациі всіх видів ґрунтів, структурної меліорації земель, а також для виробництва органічних та органо-мінеральних добрив* (УМ. 2024. №12. С.7).

3. Люди вірили, що у відповідь світло обдарує родину теплом і багатим урожаєм (УМ. 2024. №13. С.3). 4. Ще у дитинстві він відчув потяг до музики та спорту, часто виступав на різних концертах у школі та клубі, грав у духовому оркестрі села (В. 2024. №5. С.4). 5. Сільські довгожителі – це своєрідна жива історія (В. 2024. №5. С.10). 6. Кохання спалахнуло практично миттєво (В. 2024. №9. С.11). 7. Він зронив у душу багатьох вихованців зерна наукової істини, любові до України, і ці зерна дали свої сходи (В. 2024. №9. С.10). 8. Усміхався по-батьківськи тепло і щиро, радів життю (В. 2024. №11. С.10). 9. Їжу найкраще варити або готувати на парі, а перед вживанням – перетирати (ВЗ. 2024. №10. С.11).

5. З'ясуйте лексичні значення наведених паронімів. Складіть з ними речення.

І. Інфорційний, інфортивний; особовий, особистий; адресат, адресант; смаковий, смачний; програмний, програмовий, програмований.

ІІ. Освітній, освічений; визначний, визначальний; продуктовий, продуктивний; посмішка, усмішка; поступальний, поступливий, поступовий.

6. Доберіть із дужок слова, які відповідають змістові речень.

1. Європейський фонд за демократію є відданим партнером українського (громадянського, громадського) суспільства (УМ. 2024. №12. С.6). 2. Героїзм – це крайній прояв (громадянського, громадського) обов'язку, який найчастіше реалізовується вже в безвихідній ситуації (К. 2024. №4. С.22). 3. Зауваживши неприпустиму ваду, команда здогадалася під час (виборчої, виборної)(компанії, кампанії) сховати свого претендента за відосиками (К. 2024. №1. С.7). 4. Програма першого відділу складена із шедеврів західноєвропейських композиторів, а в другому прозвучать (музичні, музикальні) перлини української класики та народні пісні (Д. 29.02.2024). 5. Фахівці ДСНС наголосили всім тим, хто був на кризі, що довіряти особистій самовпевненості й випробовувати свою (удачу, вдачу) ні в якому разі не можна (В. 2024. №3. С.14). 6. На зустрічі лилися гарні спогади про подвижницьке життя та краєзнавчу діяльність Володимира Вовкодава, його (громадянську, гро-

мадську) активність, уміння та бажання допомагати сільській громаді (В. 2024. №4. С.9). 7. За складом характеру Іван наділений спокійною (удачею, вдачею), але дуже жартівливою (В. 2024. №7. С.4). 8. Буремні століття знищили величезну кількість археологічних і архітектурних (пам'ятників, пам'яток) (В. 2024. №7. С.13). 9. Вони досить (ефективні, ефектні) й легко впораються із забрудненням приладдям (В. 2024. №9. С.12). 10. Мені впало в око, що тренер Василь Григорович Мандро та стріліці – одна велика (дружна, дружня) родина (В. 2024. №10. С.1). 11. Заморських птахів годують (рибним, риб'ячим) фаршем (ВЗ. 2024. №18. С.12, заголовок). 12. Там школярі зможуть дізнатися, що робити при надзвичайних ситуаціях, які бувають вибухонебезпечні предмети, а також, спробувати себе в ролі (рятувальника, рятувника) (Вінниччина. Новини Вінниччини. 30.05.2024).

Практичне заняття №20 *Синоніми. Антоніми*

Питання для самоконтролю

1. Визначте поняття синонімії, синонімічного ряду, синонімічної домінанти. Наведіть приклади.
2. На які основні типи поділяються синоніми?
3. Як реалізують свої синонімічні відношення з іншими словами багатозначні слова?
4. Проілюструйте на прикладах евфемізми і перифрази як різновиди синонімів.
5. Які джерела появи синонімів?
6. Схарактеризуйте антоніми загальномовні та контекстуальні, ілюструючи прикладами.
7. На які групи поділяються антоніми за структурою? Наведіть приклади.
8. Назвіть можливості використання в мові ЗМІ художньо-зображальних прийомів, в основі яких лежить антонімія.

Завдання

1. Визначте в реченнях слова, здатні вступати в синонімічні відношення, доберіть синонімічну домінанту. Продовжте синонімічний ряд іншими словами.

1. Вони могли говорити однакові фрази одночасно, їм було цікаво удвох (В. 2024. №1. С.10). 2. Він не розмовляв. Помітила, що лепетати почав саме з великим собакою (К. 2024. №1. С.32). 3. Восени у школу ходила босоніж, черевиків не мала (К. 2024. №1. С.42). 4. Мучилася й узувала один чобіт так, другий інак, та й чеберяла якомсь (К. 2024. №1. С.42). 5. Після відвідин музею подалися до набережної, де нас уже очікували друзі (К. 2024. №4. С.34).

2. Доберіть до слів синоніми.

І. Радіти, минулий, сердитий, лунати, дорога, інформація, малий, швидкий, спрямовувати.

ІІ. Щирий, веселитися, думати, іноді, журнал, лютувати, добрий, великий, сум.

3. З'ясуйте, чи можна виділені слова замінити синонімами. Визначте тип синонімів.

1. На ранок нас вразила справжня віхола – раптово налетіла чорна хмара і почав падати лапатий та густий сніг (Д. 02.05.2024). 2. А ще облаштували штучний водограй та ставок, на берегах яких ростуть трава, чагарники та плющ (ВЗ. 2024. №18. С.12). 3. Школяр із Трускавця тріумфував на першості світу серед кадетів в Албанії (ВЗ. 2024. №18. С.14). 4. Ціна помірна, тож британці на вихідні залюбки привозять у цей готель своїх ко-ко-ко (ВЗ. 2024. №15. С.12). 5. Після купання круторогих у водоймах місцеві селяни не раз бачать, що їхня шерсть вкрита десятками квакух (ВЗ. 2024. №23. С.12). 6. Свою роботу любить і тішитися, коли перехожі чи відвідувачі палацу дякують і цінують його працю (УМ. 2024. №4. С.3). 7. Тож просто змітала свічки з полиць найближчих супермаркетів, любила запалювати їх, грати на фортепіано й спостерігати за магією вогню (УМ. 2024. №5. С.10). 8. Навіть його однокласники дивувалися, що на елементарні запитання вчителів він не знав відповіді, а там, де потрібно глибоко мислити, блискуче відповідав

(К. 2024. №1. С.36). 9. Молодий, 26-річний, який уже відсидів у за-
гратованих місцях за крадіжку і пограбування, так відгамселив
старшого, що той не подавав ознак життя (В. 2024. №1. С.11). 10. Старенька відразу одягнулася і далі вмостилася під грубою.
Очі її засяяли радістю і вдячністю (В. 2024. №2. С.13). 11. Не лише
в головній книгозбірні громади, а й у її філіалах сформовані книж-
кові виставки на честь ювіляра (В. 2024. №4. С.9). 12. А тоді май-
же щодня треба було робити підкови та підковувати гнідих (В.
2024. №5. С.10).

4. У наведених реченнях вкажіть евфемізми та перифрази, на-
звіть їхні еквіваленти, поясніть значення та художньо-естетичну
функцію.

1. Тут же у перший рік нового тисячоліття починав трудовий
шлях після здобуття спеціальної сільськогосподарської освіти (В.
2024. №1. С.12). 2. Будучи людиною вже немолодою, він продовжує
залишатись активним і як селекціонер, і як письменник, і як гро-
мадський діяч (В. 2024. №2. С.9). 3. І це є добрим знаком, що душі
людські у сутужний час не збайдужіли до братів наших менших,
які відслужать навзаєм приязню і незрадливою вірністю (В. 2024.
№2. С.11). 4. Правоохоронці затримали посадовця під час одер-
жання ним неправомірної вигоди (В. 2024. №3. С.14). 5. Але якщо
кінь – тварина травойдна, то залізний кінь вимагає особливого
«корму» – пального (В. 2024. №7. С.11). 6. 14 березня виповнюється
сім років, як пішов на інші береги життя талановитий письмен-
ник, гарний товариш, справжня Людина – Іван Степанович Воло-
шенюк (В. 2024. №11. С.10). 7. Душа художника вже відлетіла у за-
світи (В. 2024. №13. С.13). 8. Найбільш романтичну пару року оби-
рали серед вихованців Одеського зоопарку. Переможця жителі
Південної Пальміри визначили шляхом інтернет-голосування (ВЗ.
2024. №8. С.12). 9. Без «всесвітньої павутини» нині не обходиться
майже кожен. У тому числі наш брат-журналіст, для якого Net –
один із робочих інструментів, канал зв'язку та інформації (ВЗ.
2024. №15. С.12). 10. Зокрема, у березні Країну сонця, що сходить,
уперше відвідали понад три мільйони закордонних гостей! Але не
всім японцям це до вподоби (ВЗ. 2024. №18. С.9). 11. У місті Лева
побував президент Всесвітньої організації новинних медіа, власник

кількох іспанських газет Фернандо де Ярца (ВЗ. 2024. №23. С.5). 12. Нещодавно, у грудні, виповнилося 108 років від дня народження цього митця. Уже 32 роки, як він пішов у засвіти (УМ. 2024. №1-2. С.11). 13. Цей вітряний млин неодноразово потерпав від буревіїв та від рук «небайдужих» (УМ. 2024. №1-2. С.3). 14. А посприяла цьому осічка «Динамо» у Рівному, де місцевій команді, передостанній у чемпіонаті, вдалося перервати шестиматчеву переможну серію «біло-синіх» (УМ. 2024. №11. С.15).

5. Визначте, які лексико-семантичні засоби використано в заголовках. Доберіть самостійно з преси такого типу заголовки.

1. Спецавтомобіль для найменших пацієнтів (В. 2024. №2. С.5). 2. Завершився земний шлях митця (В. 2024. №4. С.10). 3. Видатний українець із Махнівки (В. 2024. №4. С.10). 4. Пенсії збільшать тим, хто не пішов на заслужений відпочинок, а далі працює (ВЗ. 2024. №13. С.3). 5. Колючі колобки «викотилися» на волю (ВЗ. 2024. №15. С.12). 6. Олені – «не бриті і не голені»: Де плямистим красеням живеться добре (УМ. 2024. №5. С.3).

6. Визначте в реченнях антоніми, з'ясуйте їхню стилістичну роль.

1. Відсутність пізньої вечері незначно впливатиме на організм, чого не скажеш про ранній сніданок (УМ. 2024. №1-2. С.13). 2. У Золочівській громаді, що на Київщині, свавілля вперто веде боротьбу з благодетством (УМ. 2024. №3. С.6). 3. Через коротші передні ноги зайцеві зручніше бігти вгору, а не вниз (ВЗ. 2024. №7. С.12). 4. Однак часто люди стикаються із безсонням або навіть після сну відчують втому (ВЗ. 2024. №10. С.13). 5. Ініціатором проєкту стала Вінницька обласна філармонія, де майстри сцени вирішили поглибити співпрацю з обдарованими юними музикантами, запросивши їх у спільні творчі проєкти (В. 2024. №1. С.7). 6. Неллі Закс справді принесла на чужину свою німецьку батьківщину (В. 2024. №1. С.13). 7. До того ж, коли у вірному серці зберігається любов і пам'ять, то вони, єднаючи земне з небесним, мабуть, безсмертні (В. 2024. №2. С.8). 8. Ці показники свідчать про те, що протягом трьох останніх років смертність більш ніж утричі переважає народжуваність (В. 2024. №3. С.3).

9. Придатних до цього організаційно і фінансово представників української еліти – жменя, порівняно з когортою заможних польських шляхтичів (В. 2024. №3. С.12). 10. А тут після врожаю раптом неврожай – і бульби стають «золотими» (В. 2024. №4. С.11). 11. Справді, що спільного між скромними змаганнями аматорів, якими були Ігри в Парижі 100 років тому, й нинішнім глобальним спортивним видовищем із двома сотнями країн-учасниць? (К. 2024. №1. С.11). 12. Усе життя в мені борються колекціонер із мінімалістом: один накопичує, інший – параноїдально викидає все зайве (К. 2024. №1. С.30). 13. Території стрімко захоплювали й не менш стрімко втрачали (К. 2024. №2. С.45).

7. За допомогою наведених префіксальних морфем і компонентів складних слів утворіть однокореневі антонімічні пари.

Зразок. 1) **Ви-** // **за-:** вибігти – забігти; 2) **мало...** // **багато...**: малолюдний – багатолюдий.

1. Від- // до-; ви- // з-; від- // за-; воз- // роз-; де- // ре-; анти- // про-; до- // після-; недо- // пере-.

2. Довго... // коротко...; високо... // мало...; вище... // нижче...; одно... // різно...; ново... // старо...; ранньо... // пізно; ліво... // право...; одно... // багато...; східно... // західно...; яскраво... // блідо.

Практичне заняття №21

Особливості вживання омонімів, паронімів, синонімів та антонімів у ЗМІ

Питання для самоконтролю

1. З'ясуйте експресивні функції омонімів, паронімів у мові ЗМІ.
2. Яку стилістичну роль виконують синоніми, антоніми в медіа?
3. Визначте особливості евфемізмів і перифраз у медійних текстах.
4. Прокоментуйте специфіку антитези й епітету-оксиморону в газетних і журнальних заголовках.
5. Які лексико-семантичні помилки трапляються в мові ЗМІ на ґрунті полісемії, омонімії, паронімії?

Завдання

1. Назвіть у реченнях слова, здатні вступати в омонімічні й паронімічні відношення. З'ясуйте їхні значення та особливості функціонування в медіа.

1. Назву «Промінчики» ансамбль отримав не випадково, адже діти, які стали членами творчого колективу – це промінчики сонця, які гріють душу, роблять наше життя яскравим і радісним, наповнюють його барвами позитивних відчуттів (В. 2024. №5. С.9). 2. Скажімо, ефективним інгалятором при бронхітах є картопляна пара (В. 2024. №9. С.12). 3. Вдячні мешканці встановили у селі пам'ятник композитору (В. 2024. №12. С.4). 4. До переліку об'єктів культурної спадщини Вінницької області внесено пам'ятки історії та монументального мистецтва, які розташовані у Вінниці (В. 2024. №12. С.8). 5. Наші мами хотіли, щоб ми стали парою (К. 2024. №1. С.45). 6. Передвиборча кампанія у США, незалежно від результатів виборів, – серйозний виклик для Вашингтона (К. 2024. №6. С.24). 7. Повернення великих міжнародних компаній на український ринок створить нові робочі місця, тож дозволить зміцнити нашу економіку (ВЗ. 2024. №13. С.3). 8. Психіатр пояснив, як розпізнати біполярний афективний розлад, та розповів, чи можливо від нього вилікуватися (ВЗ. 2024. №15. С.11). 9. Об'єм їжі має бути таким, щоб після їди ви відчували приплив енергії, а не бажання трохи поспати чи занепад сил (ВЗ. 2024. №15. С.13). 10. Музикознавці кажуть, що Тарас Шевченко – наймузикальніший поет у світовій літературі. Хоча конкретні музичні вподобання Тараса Шевченка можуть залишатися загадкою, його життя та творчість свідчать про значущий вплив музики на його духовний світ (УМ. 2024. №10. С.2). 11. Авжеж, хочеться додому. Місто мене надихає. Якщо хтось втомлюється від міст, то я, навпаки, заряджаюся енергією (УМ. 2024. №7. С.3). 12. «Міст/Bridge». Виставка графіки – і мистецький міст між Києвом і Міланом (Д. 16.04.2024, заголовок).

2. Визначте, у яких семантичних відношеннях перебувають підкреслені слова в реченнях. Поясніть їхні функційні особливості в медіатекстах.

1. Після семимісячної розлуки з делеками українці з радісним нетерпінням виглядають березневої появи цих гарних птахів. А от у селі Розвадові на Стрийщині пару бузьків, яка багато років мешкала неподалік церкви, цього разу чекають з тривогою. Бо там вже немає їхнього гнізда (ВЗ. 2024. №12. С.1). 2. Хотів сфотографувати «сиріт» – господар не дозволив. Каже, надто малі, бояться присутності чужого. Ну, а ще тазда, видно, боявся, щоб ми не наврочили... (ВЗ. 2024. №12. С.12). 3. Одягнув рукавицю, узяв кажана і виніс його на вулицю, поклав на землю. Рукокрилий довго роздивлявся по боках, нервувач, коли його пробували погладити, виставляв свої зуби-ікла (ВЗ. 2024. №15. С.12). 4. Поліцейський офіцер громади за допомогою мотузки дістав пухнастика та передав його власниці. Дівчинка була дуже щасливою від того, що її котик повернувся і не травмувався під час падіння (УМ. 2024. №3. С.2). 5. Дуже важливо смажити хачапурі на сухій сковороді без олії. Тому пательня повинна мати товсте дно, щоб рівномірно розподілялося і віддавалася тепло (УМ. 2024. №4. С.13). 6. Він встигає спілкуватися зі ЗМІ й активно комунікує з українцями в соціальних мережах (УМ. 2024. №5. С.4). 7. Відносини Івана Мазепи та Пилипа Орлика можуть стати прикладом єдності, взаєморозуміння, вірності, що було і є надзвичайно важливим у боротьбі з нашим одвічним ворогом. Як формувались ці взаємини та які є документальні підтвердження цьому? (УМ. 2024. №12. С.10). 8. Проходячи повз лиху людину, відчуваємо, що вона якась недобра (К. 2024. №6. С.31). 9. Вона тоді веде нас до бібліотеки, що міститься у дуже гарному і старовинному приміщенні, схожому на маленький замок. Тепер їх із того замку виселяють у новобудову, у яку вся книгозбірня не вміщається (Д. 02.05.2024). 10. Їхні стосунки переросли в романтичну історію гарних взаємин (В. 2024. №1. С.10). 11. Доки одна самка поратиметься у гнізді з малятами, інші дорослі добуватимуть харчі для малечі (В. 2024. №2. С.16). 12. З цього, власне, і розпочався мій нелегкий волонтерський шлях. І я йду цією дорогою завдяки людям, які мене оточують і завжди підтримують (В. 2024. №6. С.8). 13. А нині техніка витісняє вороного з буденного життя селян. Та й труд тримати у хазяйстві коня – нелегкий (В. 2024. №7. С.11). 14. Вона не плакала, а ридма ридала від болю й розпачу (В. 2024. №10. С.3). 15. Експозицію створили, щоб підтри-

мати майстрів народного мистецтва та для того, щоб розвивати нематеріальну спадщину громади. Виставка триватиме ще кілька днів (Вінниччина. Новини Вінниччини. 27.05.2024).

3. Визначте в реченнях перифрази. Поясніть їхнє значення й художньо-естетичну функцію.

1. На батьківщині Тараса Шевченка оновили 200-річний вітряк (УМ. 2024. №1-2. С.3). 2. І для підкорення Єврокубкових вершин «гірники» потребують значної модернізації. Під час зимової паузи «Шахтар» витратив на двох новачків понад 20 млн євро, і це викликало в українському суспільстві неоднозначну реакцію (УМ. 2024. №9. С.15). 3. Найкращі команди Старого світу всімнадцяте визначають найсильнішого (К. 2024. №1. С.10). 4. Серед рослинності живуть брати наші менші, там народжується їхнє потомство (ВЗ. 2024. №12. С.12). 5. Із 1 квітня впроваджується заборона на вилов риби на час її нересту. Цей щорічний захід покликаний сприяти захисту та примноженню «живого срібла» у річках та водоймах України (ВЗ. 2024. №13. С.10). 6. Неглибока миска з водою заодно послужила б нашим крилатим співакам ванною, в якій можна освіжити перегріте тільце (ВЗ. 2024. №18. С.12). 7. Однак не сакурами єдиними приємно вразила столиця Закарпаття: на вулицях висаджено сортові тюльпани, які теж розквітли (ВЗ. 2024. №15. С.16). 8. У цього вожака овечок доволі норовистий характер, полюбляє буцатися (ВЗ. 2024. №21. С.12). 9. Водночас «яблуко землі» користується заслуженим авторитетом і в народній медицині (В. 2024. №9. С.12). 10. Захоплювався поезією Тараса Шевченка, декламував багато творів із «Кобзаря», розповсюджував цю «біблію» для українців, а в розмові часто підтверджував мовлене цитати із цієї книги (В. 2024. №12. С.11). 11. До ювілею Великого Сонцепоклонника музей імені Михайла Коцюбинського організував цикл заходів «Рік Коцюбинського» (Вінниччина. Новини Вінниччини. 23.05.2024). 12. Але є і приємна новина для споживачів газу. Тариф на блакитне паливо, швидше за все, найближчим часом не переглядатимуть (ICTV. Факти тижня. 07.04.2024).

4. Відредагуйте речення. Замініть повторювані слова доречними синонімічними.

1. *Довгожитель – людина, яка вирізняється довголіттям. Довгожителем вважається людина, яка досягла віку понад 90 років. Більшість довгожителів живуть у селах. Вважають, що секретом довголіття є особливість місцевості і натуральне харчування. Для українців найкориснішими вважають доступні всім моркву, перець, гарбуз, ягоди, молоко та мед* (В. 2024. №5. С.10). 2. *До того ж, участь у виховуванні малюків беруть не лише їхні батьки, але й різні «помічники» – молоді птахи, які не брали участі у гніздуванні* (В. 2024. №2. С.16). 3. *Молоко – дуже поживний продукт, цінність якого у високій поживності, корисних вітамінах і мінералах* (В. 2024. №4. С.11). 4. *Під час заходу відбулося нагородження переможців територіального етапу обласного конкурсу «Кобзар і Україна», який відбувся у березні цього року* (В. 2024. №13. С.10). 5. *Його пейзажі – це краєвиди конкретної місцевості, пори року, погоди і навіть конкретного часу дня. Він не вишукував якихось особливо привабливих або чудових краєвидів* (В. 2024. №13. С.13). 6. *Потім діти самостійно змащували основу соусом, викладали начинку й посипали сиром, а потім закладали у піч* (ВГ. 2024. №1. С.4). 7. *Саме свідомі українські родини стали осередками збереження українського державного духу, духу української самосвідомості, традиції та патріотизму* (УМ. 2024. №1-2. С.8). 8. *Отже, цьогорічний лютий передбачається не такий, як зазвичай. Половина регіонів відчує, що лютий буде теплішим за норму, а інша частина майже не помітить змін. Однак сильних морозів, за словами синоптиків, в останній місяць зими поки не варто очікувати* (УМ. 2024. №6. С.3). 9. *Після матчу з Боснією та Герцеговиною наставник української команди провів серйозну розмову з підопічними й пообіцяв, що на фінал «плей-оф» проти команди Ісландії його підопічні вийдуть з іншим настроєм* (УМ. 2024. №13. С.15). 10. *Для ролі культури народу велике значення має усвідомлення взаємодії культури з різними сферами життя суспільства і, перш за все, взаємодія культури і економіки. Адже культура – це інвестиція зокрема в економіку країни. Заробляти на українській культурі, відповідно, мають ті, хто переслідує не комерційний, а суспільний інтерес* (Д. 29.04.2024).

5. Підкресліть антоніми, які лежать в основі газетних заголовків. Визначте, якими частинами мови виражені антонімічні пари; загальномовні вони чи контекстуальні.

1. *Рік новий, пріоритет незмінний* (УМ. 2024. №3. С.3).
2. *Модерн і класика балету* (УМ. 2024. №5. С.2).
3. *Радість та розчарування: Цьогорічний європейський форум українські стріляючі лижники завершили з однією нагородою* (УМ. 2024. №5. С.15).
4. *Правий та лівий береги єдиної Гетьманичини* (УМ. 2024. №6. С.8).
5. *Пішли фальшиві – прийшли справжні* (В. 2024. №1. С.4).
6. *Проект «Янголи Різдва» об'єднав досвідчених та юних музикантів* (В. 2024. №1. С.7).
7. *Волейболом у районі захоплюються і діти, й дорослі, навіть пенсіонери* (В. 2024. №2. С.8).
8. *Правда і міфи про трансплантацію* (В. 2024. №6. С.3).
9. *У зовнішній торгівлі Вінниччини експорт переважає над імпортом* (В. 2024. №8. С.4).
10. *Сова маленька, а користь приносить велику...* (ВЗ. 2024. №3. С.12).

6. Із поданих речень випишіть антонімічні пари. З'ясуйте, яку роль вони виконують; назвіть образні засоби, які створюються за їх допомогою.

1. *Наполеон не загинув, як Юлій Цезар чи Олександр Македонський. Він прожив ще шість років у вигнанні. Його історія – це про велич і нищість людини* (К. 2024. №2. С.44).
2. *Вільні полонянки домагаються звільнення інших* (УМ. 2024. №5. С.13, заголовок).
3. *Нестерпна легкість перекладу* (УМ. 2024. №5. С.12, заголовок).
4. *Вона тут, на цій грішній землі, а він уже десь там, у засвітах...* (В. 2024. №2. С.8).
5. *Андрієві та Ользі одночасно хотілося радіти і плакати від щастя з хлопчиком, його мамою та бабусею* (В. 2024. №2. С.13).
6. *За її тендітними, але надзвичайно сильними плечима – ціле століття життя, зіткане з важких трудових буднів, буремних історичних подій, пережитого болю від втрат і розчарувань, також тихої радості та простого людського щастя, якого, на жаль, у житті ювілярки було менше, ніж труднощів* (В. 2024. №6. С.6).
7. *Великі малі альянси* (1+1. ТСН Тиждень. 21.01.2024, заголовок).
8. *Формула світла і темряви* (1+1. ТСН Тиждень. 26.05.2024, заголовок).
9. *Мінус світло. Плюс тариф* (ICTV. Факти тижня).

19.05.2024, заголовок). 10. *Користь та шкода вітамінів* (Вінниччина. Новини Вінниччини. 03.01.2024, заголовок).

7. Знайдіть і прокоментуйте 5 – 6 медійних заголовків, в основі яких лежать антоніми.

Практичне заняття №22

Лексика сучасної української мови за походженням

Питання для самоконтролю

1. Відтворіть загальну структуру складу лексики української мови за походженням її одиниць.
2. Схарактеризуйте споконвічну українську лексику.
3. Які особливості характерні для власне української лексики?
4. Опишіть основні джерела та способи засвоєння слів іншомовного походження різної генези. Наведіть приклади.
5. Які запозичення зі слов'янських мов функціонують у лексичній системі?
6. З'ясуйте ознаки та роль старослов'янізмів у лексиці української мови.
7. Схарактеризуйте особливості запозичень із неслов'янських мов.
8. Визначте поняття «інтернаціоналізми», «екзотизми», «варваризми».

Завдання

1. Назвіть у реченнях споконвічну українську лексику та іншомовні слова, з'ясуйте мову-джерело останніх.

1. *Наш земляк увійшов в історію ще й тим, що саме він був першим редактором і намілював благословити у світ книгу надзвичайно талановитої шістдесятниці Ліни Костенко* (В. 2024. №4. С.9). 2. *Зрештою, в останні роки саме лижна акробатика стала головним флагманом зимового спорту в Україні* (УМ. 2024. №4. С.15). 3. *Вони нагадують десерт із мережі Макдональдз, але у*

більш корисному для здоров'я варіанті, адже смаження у фритюрі замінюється випіканням (УМ. 2024. №6. С.14). 4. Гарбуз – ідеальне джерело бета-каротину, що допомагає налагоджувати й підтримувати правильну комунікацію клітин організму між собою, а це головна запорука нормального функціонування імунної системи (УМ. 2024. №8. С.13). 5. Тренер із карате навчив мене японської мудрості: зимова гілка під вагою снігу або ламається, або прогинається і скидає сніг із себе (К. 2024. №8. С.39). 6. Колекцію картин, на яких зображено життя письменника-імпресіоніста Михайла Коцюбинського, відкрили у Вінницькому літературно-меморіальному музеї (Вінниччина. Новини Вінниччини. 25.04.2024). 7. Письменник народився, провів своє дитинство та тривалий час своєї літературної кар'єри присвятив саме нашій області (Вінниччина. Новини Вінниччини. 23.05.2024). 8. Хранителі людських скарбів (1+1. ТСН Тиждень. 12.05.2024, заголовок).

2. Доберіть синоніми (українські відповідники) до іншомовних слів. З'ясуйте, з якої мови вони походять.

Аргумент, кейс, фонтан, біографія, екземпляр, унікальний, теорія, ландшафт, дефініція, процент, прогрес, дефект, кастинг, селебриті, фрагмент, менеджмент, оптимальний.

3. Прочитайте речення. Випишіть старослов'янізми, визначте їхні ознаки.

1. Глибокі юридичні та політичні знання, а також бажання працювати на суспільне благо і робили його політиком майбутнього. У своєму відеоощоденнику він наголошує, що треба рятувати культуру, бо це буде єдине, що зможе навіть з попелу відтворити державу (УМ. 2024. №3. С.3). 2. Кожному воздасться по вірі і вчинках, а не по языку, яким патякає про свої «добрі справи» (К. 2024. №6. С.33). 3. Важливим ритуалом Великодня є благословення та освячення їжі – Божих земних дарів (ВЗ. 2024. №18. С.5). 4. Вона шанована жителька села, активна учасниця художньої самодіяльності, хранителька багатьох давніх пісень (В. 2024. №5. С.10). 5. Також багато праці вкладено, щоб про благі справи людей, які допомагають нашим захисникам, передплатники газети дізнавали-

ся вчасно (В. 2024. №12. С.11). 6. Страждаєш на алергію від амброзії? Спробуй «Едем» (1+1, реклама).

4. Знайдіть у реченнях зі ЗМІ запозичену лексику. З'ясуйте її походження та значення.

1. *Стійкість економіки – один з важливих пріоритетів Вінницької міської ради, адже це ключовий фактор для повноцінного розвитку конкурентоспроможної громади, забезпечення людей роботою та стабільні надходження до бюджету* (ВГ. 2024. №1. С.3). 2. *Хлопець переймається проблемами сьогодення, має багато задумів, які хотів би втілити в життя* (В. 2024. №12. С.5). 3. *Тіньові акаунти, що розганяли подібні фейки, є не більші ніж звичайною балаканиною, що нібито викриває реальні проблеми* (УМ. 2024. №1-2. С.9). 4. *Режисер перформансу разом з командою вже почали працювати над кіноверсією проєкту* (УМ. 2024. №1-2. С.10). 5. *Потенціал українського фристайлу має напрочуд великі масштаби* (УМ. 2024. №4. С.15). 6. *Натомість матч Ла Ліги проти «Севільї» перетворився на справжній бенефіс Артема, котрий записав до свого активу перший у європейській кар'єрі «хет-трик»* (УМ. 2024. №4. С.15). 7. *Історія зі злобною критикою нового дизайну відомої львівської кав'ярні «Цукерня», що вже кілька днів не вщухає у соцмережах, взагалі не про інтер'єр закладу. Це лише привід для хейту* (ВЗ. 2024. №6. С.7). 8. *Світлана Чорна з Дніпра створює чудові вироби у незвичній техніці печворк (клаптикове шиття) – ковдри, панно у вигляді картин, і навіть жіночі сумки* (ВЗ. 2024. №13. С.16). 9. *Конструктори збираються без клею, спеціальних знань та інструментів. Усі деталі – вирізані лазером у фанері, легко з'єднуються між собою* (К. 2024. №1. С.27). 10. *Іноземні кінокритики назвали картину одою незламному духу України, елегією про потенціал країни та цінність опору й розголошу* (К. 2024. №6. С.8). 11. *Переможці отримали сертифікати на відвідування квест-кімнати та боулінгу* (Вінниччина. Новини Вінниччини. 09.05.2024). 12. *Пісенний конкурс Євробачення – найбільший музичний конкурс світу, стоїть на передовій технологій у телебаченні, музиці, світлі – усьому, що можна уявити. Для більшості його учасників та фанатів це привід зібратися, поспілкуватися і добре провести час* (1+1. ТСН Тиждень. 12.05.2024).

5. Поясніть значення й особливості функціонування в українській мові слів:

Facebook, SMM, public relations, homo sapiens, terra incognita, status quo, non-stop, week-end, a priori, cito, must-have.

6. У реченнях, узятих із медіатекстів, знайдіть екзотизми і варіанти. Поясніть їхні значення та мету вживання.

1. До цих механізмів, які спонукають до скорочення популяції *Homo sapiens*, належать культ споживання та супутня йому масова культура, гендерна революція та руйнування традиційної сім'ї, а також масова втрата репродуктивного здоров'я сучасними чоловіками й жінками (К. 2024. №3. С.23). 2. *Quo vadis, Україно?* Запитання, що лунає крізь сторіччя (К. 2024. №4. С.22). 3. Розпочинати серію оглядів «насправді», на папері, треба від основ. *Ad fontes* (К. 2024. №6. С.16). 4. Хайп хайпом, але і совість треба мати (УМ. 2024. №1-2 С.7). 5. При цьому легендарний боксер Рой Джонс радить Олександру Усику запастися терпінням і дочекатися побачення зі своїм епатажним візаві (УМ. 2024. №6. С.15). 6. Кім Руперт Мердок – засновник медіахолдингу *News Corp*, що керує кількома світовими новинними виданнями, зокрема *Wall Street Journal*, *Fox News* та *Sky News Australia* (УМ. 2024. №11. С.16). 7. А починається свято з того, що кожна родина на своєму подвір'ї розпалює багаття тонгал (УМ. 2024. №13. С.3). 8. А вже за кілька днів до Новрузу господині готують традиційні солодоці. В азербайджанців це шекербура, пахлава, бадамбур, кураб'є (УМ. 2024. №13. С.3). 9. Відомі ЗМІ активно використовують соціальні мережі, такі як *Twitter*, *Instagram* та *Facebook*, для публікації коротких новин та швидких оновлень (Д. 26.01.2024). 10. Спочатку ми не знали програм «*Zoot*» та «*Meet*», як їх використовувати для відеоконференцій (В. 2024. №7. С.9). 11. Бо ще й повітря тут – ніби у джунглях, тепле і вологе (В. 2024. №11. С.12). 12. «Замовляють ковдри – тетогу – з дитячого одягу»... Майстриня з Дніпра Світлана Чорна виготовляє вироби у техніці печворк (ВЗ. 2024. №13. С.16).

Практичне заняття №23
Особливості функціонування запозичень у медіа

Питання для самоконтролю

1. Які чинники сприяють появі запозичень у мові ЗМІ, зокрема, на сучасному етапі розвитку суспільства?
2. Визначте групи запозиченої лексики за ступенем адаптації: засвоєння, власне запозичення, словотвірні запозичення, семантичні запозичення, кальки.
3. Назвіть тематичні класи запозичень (з німецької, французької, італійської, англійської, тюркських й ін. мов).
4. Які наслідки зловживання запозиченою лексикою на сторінках преси і в мовленні радіо, телебачення?

Завдання

1. Визначте в тексті співвідношення споконвічної лексики та слів іншомовного походження. Прокоментуйте специфіку запозиченої лексики.

Представники ЄФД на своєму сайті зазначають: Європейський фонд за демократію зі штаб-квартирою в Брюсселі підтримує організації громадянського суспільства, рухи, незалежні ЗМІ та окремих активістів, які працюють над створенням плюралістичної, демократичної політичної системи. Згідно з мандатом, завдання ЄФД полягає в тому, щоб «надавати сприяння та підтримку процесам демократизації, а також розбудові глибокої та сталої демократії» у країнах, що перебувають у періоді переходу до демократії або мають дефіцит демократії (в регіоні Європейського суспільства та поза його межами).

Гнучкість, швидке реагування та здатність ризикувати дозволяють фонду адаптуватися до особливих потреб і непростих місцевих умов. Його особливість полягає у здатності працювати в складних, іноді небезпечних умовах і ситуаціях, котрі часто недоступні для інших донорів. Фондова підтримка базується на принципі сприяння (а не нав'язування) демократії та сприяння ініціативам місцевих продемократичних сил. Основним принципом є те, що демократія не може бути нав'язана ззовні; лише зміни, що відбу-

ваються зсередини, можуть привести до сталого та інклюзивного демократичного переходу.

Європейський фонд за демократію має десятирічний досвід надання фінансової грантової допомоги громадянському суспільству та незалежним медіа в країнах європейської політики сусідства та поза нею. За цей період організація надала майже 2200 грантів громадським діячам та незалежним ЗМІ (УМ. 2024. №12. С.6).

2. Зі Словника журналістських термінів випишіть 12-15 іншомовних слів, з'ясуйте їхню семантику та мову-джерело.

3. Підберіть із преси кілька текстів різної тематики (суспільно-політичної, економічної, соціальної, культурної тощо). Проаналізуйте лексичний склад вибраних публікацій:

- 1) підрахуйте відсоток використаної іншомовної лексики;
- 2) з'ясуйте походження запозичених слів і їхні значення;
- 3) прокоментуйте, з якої мови найбільше запозичень, а з якої – найменше, із чим це пов'язано;
- 4) визначте способи засвоєння іншомовних слів у лексичній системі української мови.

4. Підкресліть у реченнях зі ЗМІ варваризми. Поясніть, чи можна їх замінити питомо українськими словами.

1. У попередні роки для переможця була хороша винагорода – безкоштовна подорож до Європи на вікенд за кошти міської скарбниці (ВЗ. 2024. №13. С.7). 2. Запитую, чи прогнозував напередодні участі в шоу хвилю хейту в соцмережах (ВЗ. 2024. №7. С.7). 3. Завжди дивлюся людині в очі й розумію, чого вона варта. Якщо мій візаві не ховає їх, він щирий (К. 2024. №9. С.38). 4. Є бізнесвумен, які прагнуть розвиватися далі (УМ. 2024. №4. С.9). 5. Лекції проходять у доступній формі, як онлайн, так і офлайн, і не потребують спеціальної підготовки для розуміння матеріалу (УМ. 2024. №4. С.9). 6. Гамбургери, нагетси, картопля фрі, піца, чипси – знайомі та вподобані багатьма продукти фастфуду (УМ. 2024. №4. С.13). 7. Європейський фонд за демократію не оголошує конкурсів, не має дедлайнів, не має тематичних пріоритетів (УМ. 2024.

№12. С.6). 8. У нас Ви знайдете все для цього: книги, подарунки, сувеніри, продукцію *hand made*, товари для творчості та хобі, декор, текстиль, кераміка, вінтаж, іграшки, свічки (Д. 08.01.2024).

5. Випишіть із медіа 8-10 речень із прикладами вживання інтернаціоналізмів, екзотизмів, варваризмів. З'ясуйте їхнє походження та значення.

6. Відредагуйте словосполучення й запишіть правильно. Прокоментуйте помилки у вживанні іншомовних слів.

Приємний сюрприз, вільна вакансія, патріот батьківщини, пам'ятний сувенір, перший дебют, дублювати двічі, преїскурант цін, мемуарні спогади, хронометраж часу, друга альтернатива, великий мегаполіс, захисний імунітет, колега по роботі, основний лейтмотив, бурхливі овації.

Практичне заняття №24
Зміни у словниковому складі мови.
Активна і пасивна лексика

Питання для самоконтролю

1. Якій диференціації підлягає лексика української мови з погляду її вживання?
2. Які зміни можуть відбуватися у словниковому складі мови?
3. Із чим пов'язано розширення, звуження, переосмислення лексичного значення слова?
4. Схарактеризуйте активну та пасивну лексику.
5. Прокоментуйте особливості неологізмів (загальномовні, лексичні, семантичні, індивідуально-авторські) та причини виникнення їх у мові. Наведіть приклади.
6. Назвіть групи застарілої лексики та особливості їхнього функціонування.

Завдання

1. Проаналізуйте використану в тексті лексику з погляду активності її вживання. З якою метою вживається в цьому тексті застаріла лексика?

Богдан Хмельницький був сином дрібного українського шляхтича Михайла. Той спочатку служив у польського магната Станіслава Жолкевського. Згодом перевівся на службу до Яна Даниловича, який 1592-го став корсунсько-чигиринським старостою. Направили туди й Михайла, він був осадчим на Чигиринщині. У його обов'язки входило засновувати нові поселення на пустках. Згодом за свою службу він отримав хутір Суботів. На новому місці Михайло розгорнув господарську діяльність, а також близько потоваришував із місцевими козаками. З ними він боронив край від татарських нападів. Нехтуючи встановленими нормами, взяв собі за дружину козачку Агафію. У шлюбі 27 грудня 1595 року в них народився син Богдан.

Згадок про дитячі та юнацькі роки майбутнього гетьмана майже немає. Лише в пізніх джерелах знаходимо деякі відомості про те, що Богдан зростав неслухняним, упертим і потайним. Після закінчення київської школи подальшу освіту здобув у Львівській єзуїтській колегії, успішно пройшовши класи граматики, поетики й риторики. Після завершення навчання 1617-го розпочав військову службу у складі Чигиринської сотні (К. 2024. №8. С.48).

2. Випишіть застарілу лексику та вкажіть її стилістичну роль. Розмежуйте архаїзми й історизми.

1. Родина Антоновичів належала до зубожілих безземельних шляхтичів, його батьки працювали гувернерами, тобто домашніми вчителями, у багатіших дворян (В. 2024. №4. С.10). 2. Римські денарії на Бершадщині (В. 2024. №7. С.13, заголовок). 3. Закономірно, що конунги-колоністи намагалися будувати якісніші споруди, оточували свої городища не лише земляними валами, але і дерев'яними парканами. Зі свого боку, слов'янські данники готів не могли створювати укріплені поселення такого ж визначного типу, оскільки це могло сприйматися наче виклик готському пануванню (В. 2024.

№13. С.14). 4. Зимували чумаки переважно на півдні, де була достатня кількість сіна для волів (К. 2024. №3. С.44). 5. Новий поштовх до опришківського руху стався в період другого приходу Хмельницького в Галичину. Опришки тоді почали не лише нищити поміщицькі двори, але і здобувати села й містечка (К. 2024. №4. С.55). 6. Полковників та осавулів призначали зі шляхти, і лише отаманів та сотників могли самі обирати козаки (К. 2024. №8. С.49). 7. З ім'ям Мономаха середньовічна київська писемна традиція пов'язує і перенесення з Константинополя до Києва іншої дорогоцінної християнської реліквії – перста Іоанна Предтечі (Д.13.06.2024). 8. Десниця Іоанна Предтечі до початку XIII століття зберігалася у Константинополі (Д.13.06.2024).

3. Знайдіть у пресі 2-3 публікації з прикладами вживання застарілої лексики. Визначте, який вид переважає: історизми чи архаїзми. З'ясуйте, з якою метою вони функціонують у мові ЗМІ.

4. Прокоментуйте особливості новотворів, що виникли на власне українському ґрунті. Доповніть іншими словами такого типу з медіа.

Айтівець, бізнесувати, гаджетувати, затегати, клікабельний, хейтити, зомбування, цінопад, дистанційка, тролити, фейсбучний, тіктокер.

5. Укажіть у наведених реченнях неологізми. Поясніть причини появи таких слів у медіа.

1. Як перемогти у цій культуробитві? (К. 2024. №6. С.46). 2. Ця історія завірусилася у Facebook, TikTok та Telegram (УМ. 2024. №1-2. С.9). 3. 4 «їжакотелі» збудовано у парку White Cross Bay Parkdean Resorts, розташованому на північному заході Англії (ВЗ. 2024. №8. С.12). 4. Ековолонтери рятують дерева від бобрів (ВЗ. 2024. №10. С.12, заголовок). 5. Понад тисячу дітей писанкували в рамках «Великодньої веселки» від «Континентал» (ВЗ. 2024. №18. С.9, заголовок). 6. Січневі майстер-класи і казкотерапія (В. 2024. №1. С.7, заголовок). 7. Хто хоче стати дроноводом? (В. 2024. №4. С.5, заголовок). 8. Перше місце за кількістю зубрів протягом кіль-

кох років посідає Вінницька область, але цей «зуброрекорд» намагаються перевершити лісівники Львівщини (В. 2024. №6. С.7).

7. Доберіть до калькованих слів українські синоніми. З'ясуйте, чи трапляються такі лексичні помилки в мові медіа.

Благополуччя, діючий, добросовісний, економити, протиріччя, значимий, багаточисленні, виключення, існуючі, співпадати, учбовий, у тому числі, у більшості випадків.

Практичне заняття №25

Лексика української мови з погляду сфер уживання

Питання для самоконтролю

1. Як диференціюють лексику української мови з погляду сфер уживання?
2. Визначте особливості загальноновживаної та спеціальної лексики.
3. Схарактеризуйте професійну лексику.
4. На які групи за походженням та сферою вживання поділяються терміни?
5. Яка різниця між загальнонауковою та галузевою термінологією? Покажіть на прикладах.
6. У чому полягає особливість професіоналізмів щодо термінів?
7. З'ясуйте поняття територіальних і соціальних діалектів.
8. На які групи поділяються діалектизми?
9. Яка лексика належить до розмовної? Наведіть приклади.
10. У чому полягає відмінність між розмовною та просторічною лексикою?
11. Чим відрізняються жаргонізми від арготизмів? Наведіть приклади.
12. У яких стосунках з літературною мовою перебувають просторіччя, жаргонізми й арготизми? Порівняйте з розмовною лексикою.

Завдання

1. Визначте загальноновживану лексику. З'ясуйте особливості професіоналізмів у тексті.

...Заходимо на територію фруктового саду, посередині якого на досить крутому узгір'ї височить «Ломниця». Споруда справді зачаровує... На щастя, віллу досі ніхто не встиг зіпсувати локальними євроремонтами. У радянські часи тут жили нащадки архітектора Ревуцького. Були людьми не надто багатими. Це і врятувало віллу від знищення. Тож збереглося багато унікальних раритетних «родзинок».

До замку ведуть сходи з клінкерної цегли. В інтер'єрі збереглися такі автентичні деталі, як вбудовані шафи, усі п'єци з раритетними кахлями, металеві решітки з візерунками, метлахська плитка, сталеві ринви з клеймом фірми-виробника, трафаретні розписи стін, елементи скляних перегородок. Одна з печей є «бліц-курсом з історії керамічних кахлів Львова» – на ній зібрано кахлі різних виробників і часових періодів. Тут зберігається ціла колекція старовинної цегли з різними клеймами. Зберігся навіть автентичний унітаз...

Цікавий почерк автора у кладці фасаду: у суцільну червону цегляну кладку вмонтовано елементи з ломаного світлого каменю і чорної перепаленої цегли. З тильного боку – автентична скульптура Божої матері. Дах прикрашає романтична вежа, увінчана шпилем. Неподалік входу росте величезний явір, мабуть, ровесник самого будинку. У його оголене коріння вріс столик-лавочка (ВЗ. 2024. №18. С.7).

2. До яких терміносистем належать наведені терміни? Чи є серед них загальноновживані? Поясніть їхні значення.

Інтуїція, електорат, кандидат, дохід, рівнодення, кампанія, дефіцит, плісе, опортунізм, афект, здібності, презентація, вирок, орнамент, форма, самосвідомість, експорт, реформа, реклама, біжениці, асоціація, ідея, центр, натюрморт, кратер, фігура, дуалізм, трансформація, видання, терикон, угода.

3. Визначте, які з наведених лексичних одиниць є журналістськими термінами, а які – професіоналізмами. З'ясуйте їхні значення за допомогою словника-довідника «Журналістика».

Власкор, гедонізм, вичитка, коридор, синхрон, огляд, нарис, близи, підводка, респондент, стояк, вікно, текстівка, інтерв'юєр, фоліант, тираж, багатотиражка, лід, фейк, фейлетон, районка.

4. З'ясуйте, які значення мають слова в журналістиці: *берег, бордюр, вудочка, горище, колонка, консерва, ліхтарик, підвал, шапка*. До якого типу лексики вони належать?

5. Запишіть діалектизми, вживані у вашій місцевості. Визначте вид діалектизмів та їхні значення.

6. Визначте в реченнях діалектну лексику та її значення. Підберіть у мові ЗМІ приклади функціонування діалектизмів. У яких текстах вони найчастіше трапляються? З чим це пов'язано?

1. *Ведмеді люблять не лише мед, а й дармові пляцки* (ВЗ. 2024. №6. С.12, заголовок). 2. *Усюди добре, але вдома – файніше...* (ВЗ. 2024. №21. С.4). 3. *Ну як нам із цим карпатським легенем не погодитися, дорогі читачі? Йо?* (ВЗ. 2024. №21. С.4). 4. *Основний об'єкт зйомок – обійстя Палійчуків. То була давня гражда* (ВЗ. 2024. №21. С.8). 5. *Любив гуцульські страви: бануш, гуслінку, манюні голубці з квашеної капусти* (ВЗ. 2024. №21. С.8). 6. *У Карпатах складалася така ситуація, що енергійні, пасіонарно заряджені чоловіки йшли працювати пастухами на полонини* (К. 2024. №4. С.54).

7. Складіть тлумачний словничок (20 – 25 слів) молодіжного сленгу, який використовують у вашому оточенні.

8. Прочитайте, знайдіть у реченнях, взятих із медіа, жаргонізми; з'ясуйте, мовленню яких соціальних груп вони притаманні.

1. *Ото вже як таланило-везло, то й далі «поперло»* (В. 2024. №9. С.14). 2. *Вона [дружба] перемогла в цьому драйвовому поєдинку. А разом із нею – гарний настрій і креатура! Викрутаси з баскетбольними м'ячами, які виробляли гравці обох команд, просто*

вражали! (В. 2024. №12. С.13). 3. З кайфом тягне до забороненого керма (В. 2024. №12. С.13, заголовок). 4. Потім, прогнавши синичок, на «халявну» трапезу прилетіли сойки (ВЗ. 2024. №6. С.12). 5. Про хейт нового дизайну кав'ярні «Цукерня» (ВЗ. 2024. №6. С.7, заголовок). 6. Знайомий дядько, який колов дрова, почув лише одну з таких «дез» – і так легко повірив у неї (ВЗ. 2024. №10. С.2). 7. Правоохоронці припинили діяльність «рішали», яка допомагала громадянам отримувати водійські посвідчення (ВЗ. 2024. №10. С.10). 8. Гроші «злуплять» навіть із «електричок»? (ВЗ. 2024. №23. С.5, заголовок). 9. Сильно тригерить і морозить душу, що діти ростуть без мене (К. 2024. №4. С.35). 10. Віртуозно грати на цьому інструменті не так просто, як здається. Але мені подобається і вдається грати, я драйвую від цього (К. 2024. №7. С.30). 11. А в селі зазвичай найбільша зарплата – мінімалка, та й то далеко не в усіх вона є (УМ. 2024. №3. С.11). 12. Саме чоловіча «індивідуалка» відкрила змагання на сьомому етапі КС (УМ. 2024. №10. С.15).

Практичне заняття №26 **Стилістична диференціація лексики**

Питання для самоконтролю

1. Розкрийте екстралінгвальні причини формування стилістичної диференціації лексики.
2. Визначте особливості стилістично нейтральної та стилістично забарвлена лексики.
3. У чому полягає специфіка книжної лексики?
4. Прокоментуйте особливості публіцистичної лексики, ілюструючи прикладами.
5. Назвіть своєрідність лексики художнього стилю.
6. Схарактеризуйте лексику наукового стилю.
7. Визначте основні ознаки офіційно-ділової лексики.
8. Назвіть особливості розмовно-побутової лексики.
9. Наведіть приклади експресивно-емоційної лексики.

Завдання

1. Визначте в тексті стилістично нейтральну і стилістично забарвлену лексику. Схарактеризуйте їхні особливості.

Сергій Жадан уже давно перебуває на поетичному п'єдесталі. Можна сперечатися, яке місце він там посідає, але годі заперечити сам факт. І це не про емоції, читацькі чи критичні, – це про економіку. Крайня книжка його нових віршів, «Скрипниківка», упродовж року вийшла двічі, й у вихідних даних другого видання фігурує без перебільшення фантастична цифра: 12 тисяч примірників. А це означає, що будь-яка книжка зі словом «Жадан» на титулі – поза видавничим ризиком. Звісно, на поезії капіталу не сколотиш, але в нашому випадку інвестовані гроші гарантовано повернуться. Та ще й з репутаційними дивідендами.

Для зіркового автора це практично необмежена можливість розкласти вигадливі книжкові пасьянси з уже граної колоди (УМ. 2024. №13. С.13).

2. Згрупуйте подані слова і словосполучення за належністю до певного функціонального стилю.

Репортаж, водограй, багрянець, доручення, демократія, соціальна захищеність, двійко, височенний, гамселити, роззява, тропи, інтерв'ю, дивіденди, ефір, земля, часопис, асиміляція, хроніка, декларація, телереклама, серденько, державний статус, імпонувати, ухвала зборів, міжнародна асоціація.

3. Прокоментуйте, яка стилістично маркована лексика переважає в тексті. Доберіть із мови ЗМІ подібні приклади.

Громадськість має право подавати будь-які зауваження чи пропозиції, які, на її думку, стосуються планованої діяльності, без необхідності їх обґрунтування. Зауваження та пропозиції можуть подаватися в письмовій формі (у тому числі в електронній формі засобами Єдиного реєстру з оцінки впливу на довкілля, із застосуванням інших засобів електронних комунікацій або засобів інших державних веб-порталів електронних послуг).

Суб'єкт господарювання при підготовці звіту з оцінки впливу на довкілля враховує повністю, враховує частково або ґрунтовано відхиляє зауваження і пропозиції громадськості, надані в процесі

громадського обговорення обсягу досліджень та рівня деталізації інформації, що підлягає включенню до звіту з оцінки впливу на довкілля (В. 2024. №11. С.15).

4. Проаналізуйте лексику в тексті зі стилістичного погляду.

Майже дві тисячі жителів цього поселення донедавна відчували дискомфорт – бо їх постійно... об'їдали. Робив це ведмідь, який мешкав у сусідньому лісі. Півбіді, що вночі він гримав сміттєвими баками, вишукуючи там рештки їжі. Але цей непрошений гість ще й шукав собі десерт. Якось забрався у місцеву пекарню і схрумав геть усе приготовлене для продажу біското – мигдальне бісквітне печиво, двічі запечене, довгастої форми, сухе, хрустке, яке перед другою випічкою занурюють у вино *Vin Santo*. В Італії ці смаколики люблять так само, як у Галичині – пляцок «П'яна вишня».

Проблему, здавалося б, вирішили: дали ведмедеві снопійного, помістили хулігана у клітку і гелікоптером відвезли у гори, за 160 км від Роккарозо. Та ба! Мені як за тиждень волохатий ласун повернувся в уподобане містечко. Знову нишпорив по смітниках і шукав біското... (ВЗ. 2024. №6. С.3).

5. З'ясуйте, до якого стилю належить текст. Назвіть функціонально-стилістичні особливості лексики.

Наприкінці 1880-го Микола Пимоненко визначив головну тему своєї творчості – зображення життя українського села. Етапною стала його картина «Весілля в Київській губернії» 1891 року. У інших творах художник також звертався до теми народного побуту, реалістично зображав сцени праці, сватання, ворожіння, побачень. Як киянин, він увічнив міський побут кінця ХІХ – початку ХХ ст. Особливо подобалося малювати київських квіткарів, дівчат і молодичь із любої йому Пріорки.

Від літа 1881-го протягом трьох років тривали роботи з розчищення фресок і поновлення стінопису в київській Кирилівській церкві під керівництвом професора Адріана Прахова. У цих роботах брали участь викладачі й учні Київської рисувальної школи: Микола Мурашко, Іван Селезньов, Микола Пимоненко, Харитон Платонов, Іван Іжакевич та інші. Протягом 1890-х, крім Кирилівської церкви,

Пимоненко брав участь у розписах Володимирського собору в Києві. Там зобразив святих Анну, Олександру й Миколая Чудотворця.

Першою своєю самостійною картиною Пимоненко вважав «Гальорку» 1885 року. На виставці в Академії мистецтв роботу нахвалювали критики. Це полотно придбав для власної художньої галереї в Києві український цукрозаводчик Іван Терещенко. Тобто той самий меценат, який допомагав молодому Миколі. За чутками, погоджуючись на безоплатну освіту в Київській рисувальній школі Мурашка, Терещенко сказав юнакові умову: «Перша гарна картина – моя» (К. 2024. №6. С.46).

6. Схарактеризуйте особливості стилістично забарвленої лексики в тексті.

У нинішні такі п'янки, запаморочливі аромати весняних лісів і полів щедро вкраплює свої духмяні акорди, зваблює бджіл та людей терен. Куш колючий, неприступний, але скільки до нього уваги!

Згадайте дорогі серцю багатьох з нас мелодії: «Цвіте терен, цвіте терен, а цвіт опадає, хто в любові не знається, той горя не знає...». Або ж – «Чорні очка як терен, як терен, як терен – коли ж ми'ся поберем-поберем?». Чи Франкове – «Ой ти, дівчино, з горіха зерня, чом твоє серденько – колюче терня?». Ну, і ще децю з нашого мовного вжитку: через терни до зірок, терниста дорога, терновий вінець. Зрештою – Тернопіль, тернове вино...

Густий білий цвіт терну підказує сільським таздам, що пора активно братися до польових робіт. І беруться ж – бачу: орють, культивують, сіють, садять, підживлюють. Один із хліборобських афоризмів нагадує: як терен квітнем забіліє – селянин ячмінь сіє...

Терен широко застосовують у народній медицині. Зміцнює імунітет, благотворно діє на роботу кишківника, очищає печінку, проганяє безсоння, зміцнює стінки кровоносних судин (ВЗ. 2024. №15. С.1, 5).

7. Відредагуйте речення. З'ясуйте причини порушення лексичних норм у медіатекстах.

1. *На корупції викрито вінничанина, який обіцяв вплинути на екзаменаторів за успішну здачу іспиту з водіння (ВГ. 2024. №13. С.2).*

2. *За результатами досудового розслідування та висновків експер-*

тиз прийматимуться подальші процесуальні рішення (В. 2024. №1. С.11). 3. За таке правопорушення чоловікові загрожує покарання у виді позбавлення волі на строк від двох до п'яти років... (В. 2024. №3. С.14). 4. Це було приємний сюрпризом для всіх присутніх і, зокрема, для батьків-викладачів, адже в ансамблі виступали їхні діти (В. 2024. №5. С.9). 5. Вокальний ансамбль «Промінчики» постійно знаходиться у творчому пошуку (В. 2024. №5. С.9). 6. На лівому березі Південного Бугу знаходиться місто Гайворон, що теж знає своїми археологічними пам'ятками (В. 2024. №7. С.13). 7. Однак є певні ознаки, на які слід звернути увагу. До них відносяться відчуття сухості, свербіж, печіння, подразнення або слезотеча (В. 2024. №9. С.12). 8. У даний час Артему не рекомендують займатися співом, тож він повернувся до свого першого захоплення – математики (В. 2024. №12. С.5). 9. Також березень виявився багатим на ювілеї учбових музичних закладів столиці (Д. 29.02.2024).

Практичне заняття №27

Функціональні особливості лексики в медіатекстах

Питання для самоконтролю

1. З'ясуйте, які процеси простежуються в лексиці ЗМІ останнім часом та чим вони зумовлені.
2. Які групи неологічної лексики переважають у сучасних масмедіа?
3. Схарактеризуйте процес реактивації (актуалізації) лексичного складу мови ЗМІ.
4. Проілюструйте на прикладах особливості детермінологізації в медіатекстах.
5. Чи виправдане вживання діалектизмів у журналістському тексті? Обґрунтуйте свою думку.
6. Із якими суспільними процесами пов'язане вживання в мові медіа розмовної та просторічної лексики, жаргонізмів?
7. Наведіть приклади експресивної функції різних груп лексики в медіатекстах.

8. Розкрийте роль соціолінгвістичних чинників у розвитку лексичної системи української літературної мови.
9. Визначте специфіку мовотворчої діяльності журналістів, її значення у збагаченні словникового складу української мови.

Завдання

1. Прочитайте тексти і виконайте завдання до них.

№1.

Олекса був старший син селянина Василя Довбуша. Той був настільки бідний, що не мав навіть власної хати, йому доводилося винаймати кімнатку в заможного газди Гаврила Твердюка. Єдиним майном сім'ї Довбушів були вівці.

Дитинство Олекси минуло в злиднях. Майже щороку він піднімався на полонини пасти вівці. Очевидно, що Довбуш із дитинства був свідком панської сваволі, шахрайства, насильства та знущання з боку багатих орендарів землі. Молодий Олекса не лише чув від селян і гірських пастухів про опришків, а міг і зустрічати їх на полонинах.

З польських судових матеріалів відомо, що Олекса мав брата Івана й був одружений. У письмових джерелах Довбуш уперше фігурує 1738 року – він тоді вже ватажок загону. Але малоімовірно, що Олекса раніше не був опришком – вибрати ватажком могли лише досвідченого вояку. Легенди наділяють Олексу великою силою. Імовірно, що він і справді вирізнявся неабиякими фізичними даними, адже силу завжди поважали у ватагах опришків (К. 2024. №4. С.55).

1. Визначте, чи вживаються в тексті слова в переносному значенні.

2. Схарактеризуйте лексику за походженням.

3. Проаналізуйте лексику за сферами вживання.

4. Прокоментуйте особливості лексики зі стилістичного погляду.

№2.

Найбільше подобається робити навуки та дідухи. Любов до дідухів у мене також із дитинства. На Різдво батьки завжди ставили дідух. Самі вирощували, жали, сушили жито, пшеницю. Самі в'язали дідух. А ще в нас був сусід на прізвище Дідух.

Дідухи – це традиційно український виріб. Звісно, в багатьох країнах світу також є вироби із соломи, певні традиції, пов'язані з обжинками. Але це літні звичаї. У деяких європейських країнах роблять вінки, композиції із соломи. А от солом'яний дідух як символ Різдва – це наше, українське.

Щодо навуків, які в Україні виготовляють лише на Різдво як оберіг для дому, котрий захищає оселю протягом року, і сплячуть його перед наступним Різдвом, то ці вироби в деяких країнах поширеніші. Наприклад, у країнах Балтії навуків дарують на день народження, весілля, Великдень, родини чи хрещення дитини (К. 2024. №8. С.36).

1. Чи функціонують у тексті слова, здатні вступати в омонімічні відношення?
2. Проаналізуйте запозичену лексику та вкажіть мову-джерело.
3. Визначте особливості функціонування загальноновживаної та спеціальної лексики.
4. Проаналізуйте побутову лексику.

№3.

Передвесняний період – пора активного поширення інфекційно-вірусних захворювань: ГРВІ, грипу, тонзиліту, бронхітів, пневмонії, холодкових алергій та інших хвороб. І не дивно, адже зазвичай наші широти чергують і випадкові потепління, і легкі заморозки, і люті морози, і неприємну сльоту.

Рішення є доволі простим: у цей період треба не тільки більше рухатися, добре відпочивати та одягатися по погоді, а й правильно харчуватися. Завдяки збалансованому й насиченому вітамінами меню імовірність зустрічі з інфекцією стане значно нижчою, при цьому загальний стан організму точно покращиться і здоров'я зміцниться. На допомогу прийдуть звичайні продукти, які можна легко перетворювати на повноцінні прийоми їжі (УМ. 2024. №8. С.13).

1. У тексті переважають однозначні чи багатозначні слова? Поясніть думку.
2. Схарактеризуйте лексику за походженням.
3. Назвіть професіоналізми та їхні ознаки.
4. З'ясуйте особливості лексики за активністю вживання.

№4.

Дорога завжди нас змінює. І навіть якщо ці зміни зовсім невлучимі й невидимі, як і наші сліди, що ми лишаємо по собі на усіх тих численних асфальтових трасах і ґрунтових шляхах посеред полів, на стоптаних навпростець стежках крізь прим'яту траву, і вулицях, вкритих бруківкою, і напівзруйнованих бетонних тротуарах з відбитками котячих лап, зміни зріють всередині нас тендітними паростками. Бо той, хто бодай раз ступив на Велику Дорогу, завжди повертається трішки більше набаченим і начутим, трішки більше наповненим новими сенсами і спогадами, задумливим, і трішки більш щасливим. Бо дорога ніколи не питає, чого тобі треба, вона веде, виводить манівцями простісінько тобі на зустріч незнайомих людей, влаштовує перипетії й пригоди. З дорогою часто буває так, що навіть якщо усе сплануєш до найменших дрібниць, вона все одно виявиться непередбачуваною. Одне добре – незмінно й завжди – після Великої Дороги, після мережива численних стежок, пунівців, обхідних шляхів і швидкісних трас, завжди добре повертатися додому. Щоб переосмислювати, розкладати на полицях пам'яті нові спогади, вловлювати в собі зміни й планувати нову дорогу. Бо наше життя циклічне (Д. 09.05.2024).

- 1.З прямим чи переносним значенням функціонують прикметники в тексті?
- 2.Визначте в тексті синоніми та їхні особливості.
- 3.Проаналізуйте особливості лексики за походженням.
- 4.Схарактеризуйте стилістично забарвлену лексику.

№5.

«Барвінок» по праву вважається одним із найкращих колективів не лише в Україні, але й у світі, адже це єдиний колектив, у якому одні і ті ж артисти протягом однієї концертної програми виступають у кількох жанрах народного мистецтва на високому виконавському рівні. Кожен учасник танцювального ансамблю, крім хореографії, навчається ще й співати, вишивати, грати на кількох українських музичних та ударних інструментах.

Це колектив з надзвичайно високим професійним рівнем виконання зі своєю унікальною і неповторною атмосферою,

дружніми стосунками, де діти, їхні батьки та педагоги живуть однією великою сім'єю. І саме ця сім'я дає поштовх для творчості і розвитку українського мистецтва, яке й допомагає виховувати справжніх патріотів-громадян України (ВГ. 2024. №18. С.4).

1. У тексті переважають однозначні чи багатозначні слова? Поясніть думку.
2. Чи функціонують у тексті слова, здатні вступати в омонімічні або паронімічні відношення?
3. Наведіть приклади споконвічної лексики.
4. Прокоментуйте особливості лексики зі стилістичного погляду.

2. Визначте лексичний статус слів у рекламних слоганах.

1. *Silan. Аромат, в який легко закохатися.* 2. *Бетадин. Бренд №1 серед антисептиків.* 3. *Біфрен плюс – стрес мінус.* 4. *Old Spice – стійкий аромат парфумної якості.* 5. *Rexona дає тобі впевненість, тож дій!* 6. *Coca-Cola. Відчуй літо!* 7. *Jacobs. Працюй хардово, відпочивай драйвово!* (1+1, реклама).

3. Випишіть із мови ЗМІ приклади детермінологізації. Яка термінологія найчастіше піддається такому переосмисленню (суспільно-політична, економічна, медична, військова, математична тощо)?

4. Проаналізуйте функціонально-семантичні параметри лексики в реченнях.

1. *Зима суне до піку, вже далі буде не аж така задержувата* (УМ. 2024. №1-2. С.3). 2. *Лунін феєрить за «Реал» у Лізі чемпіонів, а Мудрик втратив шанс виграти дебютний трофей у «Челсі»* (УМ. 2024. №9. С.14). 3. *На двоколіснику досі можна їздити на роботу, а мед скінчився. Надто його транжирили* (К. 2024. №1. С.7). 4. *Відповів, що такого бути не може й хай не меле дурниць* (К. 2024. №1. С.4). 5. *– Прикинь, я у Штати до них змоталася. Зробила мейкап і манікюр невесті* (К. 2024. №3. С.47). 6. *Бо в півфіналі щасливішою виявилася німецька «Баварія», а Шевченко тоді вже намилився в італійський «Мілан»* (К. 2024. №4. С.9). 7. *А боснійці втомилися. І дозволили нашому форварду ще й навісити на Довбика, який головою вгатив гол, що вивів нас до «фіналу»* (К. 2024. №7.

С.7). 8. Тому в невиразній грі проти Боснії був свій плюс. Не могли наші хлопці провалити другий поєдинок (К. 2024. №7. С.7). 9. Оце життєрадісне коло спасіння, яке крутилося навколо сім'ї, було і хазяйством, і обов'язком, який виконували всі, хто складав цю сім'ю. Не можна було сачканути (К. 2024. №6. С.31). 10. Зірка, статуетка, диплом демонструють творчій спільноті: ось тут цікаво, ось тут важливо. У цьому, власне, додатковий, якщо не першочерговий сенс існування Шевченківки на нинішньому етапі. (К. 2024. №7. С.15). 11. Майже одразу коронний хорунжий прибрав до рук Мліївський ключ, а згодом починає претендувати на Суботівську слободу – родинне помістя Хмельницьких (К. 2024. №8. С.49). 12. Не зупиняють відчайдухів і серйозні дорожньо-транспортні пригоди, які час від часу трапляються за участі самокатників. Причому страждають у цих пригодах самі власники «двоколісних» (ВЗ. 2024. №23. С.11). 13. Тут заснували першу у світі авіакомпанію, яка перевозитиме гавкунів та їхніх господарів. Одне «пасажиромісце» у такому літаку під час внутрішніх рейсів коштує шість тисяч доларів, а міжнародний переліт обійдеться у вісім тисяч «зелених» (ВЗ. 2024. №23. С.12). 14. Більшість нормальних людей іще міцно спить, а я уже гасаю по хаті, роблячи купу справ водночас і не завершуючи жодної (В. 2024. №3. С.10). 15. Богдана щасливо гигає, обіцяє дуже обережно їх носити і забирає до себе в кімнату (В. 2024. №3. С.10). 16. Моя мордяка тепер нагадує за кольором не бліду перепічку, а новесенький знак «Стоп!» (В. 2024. №3. С.10). 17. Викрутаси з баскетбольними м'ячами, які виробляли гравці обох команд, просто вражали! (В. 2024. №12. С.13).

5. Прокоментуйте особливості «мовної гри» в заголовках. Знайдіть у мові масмедіа ще такі приклади.

1. Із «Дніпром-1» треба буде РУХатися... (ВЗ. 2024. №10. С.14).
 2. РУХаємося в Лігу Конференцій? (ВЗ. 2024. №21. С.13).
 3. Аргументи без аргументів (УМ. 2024. №1-2. С.7). 4. Криворукі проти рукокрилих (УМ. 2024. №4. С.10). 5. Шевченко проROCK. До 210-ліття Кобзаря в Києві звучатимуть співані поезії та вірші (УМ. 2024. №10. С.2).

6. Знайдіть 2 – 3 публікації в медіа, у яких йдеться про різні соціальні групи. Випишіть жаргонну лексику, притаманну представникам цих груп. З'ясуйте її значення.

Практичне заняття №28
Етимологія української мови

Питання для самоконтролю

1. Визначте поняття етимології.
2. З'ясуйте зв'язок етимології з іншими розділами мовознавства.
3. Поясніть поняття «внутрішня форма слова», «етимон».
4. У чому виявляються особливості народної (побутової) етимології?
5. Наведіть приклади деетимологізації.
6. Ознайомтеся з Етимологічним словником української мови.

Завдання

1. Визначте внутрішню форму слів.

Квіте́нь, липе́нь, жо́вте́нь, пролі́сок, со́няшник, підберезник, шве́ць, муля́р, гонча́р.

2. Користуючись Етимологічним словником, з'ясуйте походження слів:

Байди́ки, бі́лий, бу́яти, ві́тер, гарний, голо́ва, горди́й, гривня, до́ба, дивити́ся, до́лати, газе́та, жу́рнал.

3. Простежте етимологічний зв'язок між словами: *вода і відро, ві́кно і око, жа́ти і жме́ня, жі́нка і ге́н, зо́лото і жо́втий, зичи́ти і жи́ти, зо́нтик і со́нце, оліве́ць і оло́во, руши́ник і ру́ка, хист і хитри́й.*

4. Запишіть слова з народною етимологією, які вживаються в розмовному мовленні. Наприклад, *скоро́скопія (ксероко́пія), гу́львар (бу́львар).*

5. З'ясуйте етимологію імен давньоруського, грецького, латинського походження (див.: Скрипник Л.Г., Дзятківська Н.П. Власні імена людей: Словник-довідник. Київ: Наук. думка, 2005. 334 с.).

Завдання для самостійної роботи

1. Дослідіть природу моносемії слів. Які групи слів і чому зберігають однозначність?
2. Доберіть із преси 5-6 речень зі словами, які б утворювали один синонімічний ряд (напр., дієслова руху, мовлення, психоемоційного стану тощо).
3. Які основні тенденції простежуються в механізмі адаптації іншомовних слів у лексичній системі української мови? Схарактеризуйте особливості лексичного, фонетичного, граматичного засвоєння запозиченої лексики, ілюструючи прикладами.
4. Випишіть фрагмент медіатексту, виконайте його лексикологічний аналіз.
5. Випишіть із запропонованих медіа по 2-3 речення, які б ілюстрували приклади:
 - однозначні слова,
 - багатозначні слова (з прямим і переносним значенням),
 - основні типи переносних уживань слів (метафора, метонімія, синекдоха),
 - омоніми,
 - пароніми,
 - синоніми, їх основні типи,
 - евфемізми і перифрази,
 - загальномовні та контекстуальні антоніми,
 - лексика іншомовного походження (вказати мову-джерело),
 - інтернаціоналізми, варваризми, екзотизми,
 - неологізми, застаріла лексика,
 - спеціальна лексика – терміни, професіоналізми, діалектизми,
 - знижена лексика (жаргонізми, сленгізми, просторіччя),
 - стилістично забарвлена лексика.

Медіа для лексикологічного аналізу

1. Вінниччина.
2. Вінницька газета.
3. Україна молода.
4. Високий замок.
5. Експрес.
6. Урядовий кур'єр.
7. Голос України.
8. День.
9. Дзеркало тижня.
10. Газета по-українськи.
11. Країна.
12. Українська правда.

! Обов'язково зазначати джерело: назва видання, рік, № або дата, сторінка.

Алгоритм лексикологічного аналізу тексту

1. Визначте в тексті однозначні й багатозначні слова. З'ясуйте: в прямому чи переносному значенні вони вживаються.
2. Чи є у тексті омоніми, пароніми, синоніми, антоніми? Визначте їхню роль, тип.
3. З'ясуйте наявність споконвічної української лексики та іншомовних запозичень (вказіть мову-джерело запозичених слів).
4. Визначте співвідношення активної й пасивної лексики (історизми, архаїзми, неологізми).
5. Чи є в тексті спеціальна лексика (професіоналізми, терміни, діалектизми, жаргонізми)?
6. Чи є стилістично маркована лексика? Визначте її роль.
7. Чи є слова з емоційно-експресивним забарвленням?

Тестовий контроль знань

Варіант I

1. У якому реченні є слово з переносним значенням?

а) *Життя лише одне, і прожити його в любові з коханою людиною – це ж так прекрасно* (В. 2024. №1. С.10);

б) *Ваше гостре слово є голосом правди і голосом українського народу* (В. 2024. №12. С.11);

в) *Картоплю очистити й вимити. Бульби розрізати на четвертинки і перекласти у каструлю* (ВЗ. 2024. №12. С.13);

г) *Студенти вінницьких вишів змагались у влучності та у рівновазі в одному із найпопулярніших видів спорту* (Вінниччина. Новини Вінниччини. 09.05.2024).

2. Визначте речення з метонімією:

а) *У другій декаді лютого спостерігатимуться погодні гойдалки, а в окремі дні вночі буде морозна температура* (УМ. 2024. №6. С.3);

б) *Український уболівальник знову сподівається на дуєт Шевченка – Реброва* (К. 2024. №4. С.8, заголовок);

в) *Пекін також хотів перебрати на себе сферу торгівлі, оборони та зовнішніх відносин Тибету* (К. 2024. №5. С.7);

г) *Рух годинникових стрілок наганяє паніку* (В. 2024. №3. С.10).

3. У якому реченні є синекдоха?

а) *Іронічними, саркастичними, парадоксальними картинами він провокував увагу політиків та широкого глядача до проблем і викликів для України* (К. 2024. №4. С.10);

б) *Козятин приймав делегацію зі Словенії* (В. 2024. №2. С.4, заголовок);

в) *Чоловік ураз опинився у крижаній купелі, і чи він залишиться на цьому світі, вирішували секунди* (В. 2024. №7. С.11);

г) *«Щедрий» бухгалтер* (В. 2024. №12. С.13, заголовок).

4. Визначте помилку серед перифраз:

а) *Піднебесна – Китай*;

б) *Місто над Бугом – Вінниця*;

- в) Країна кленового листу – Канада;
- г) Туманний Альбїон – Фінляндія.

5. У якому реченні є омонім?

а) *Строки посіву насіння визначаються індивідуально і залежать від місця вирощування (теплиця, відкритий ґрунт) та від терміну дозрівання* (В. 2024. №11. С.12);

б) *Що й казати, мене супроводжувала удача* (УМ. 2024. №5. С.10);

в) *Осмислюючи її [поему], сьогоднішній читач вдихне у себе той справжній дух бунтівного шістдесятництва, від якого віє вітрами національної свободи та історичної правди* (В. 2024. №5. С.12);

г) *Але хитрі горобці розуміють, яка їх підстерігає небезпека, не вилазять зі своєї фортеці* (ВЗ. 2024. №13. С.12).

6. Визначте помилку в сполучуваності паронімів:

- а) дружний колектив;
- б) дружня праця;
- в) дружній візит;
- г) дружній погляд.

7. У реченні *Можна припустити, що коли чумаки поверталися з походу, то замовляли ці ікони в місцевих художників* (К. 2024. №3. С.44) виділене слово є:

- а) архаїзм,
- б) історизм,
- в) старослов'янізм,
- г) діалектизм.

8. У реченні *Відбувся також майстер-клас із приготування національної страви кримських татар – чіберек* (УМ. 2024. №12. С.12) виділене слово є:

- а) діалектизм,
- б) варваризм,
- в) екзотизм,
- г) арготизм.

9. У якій парі немає відповідності між іншомовним та українським словами?

- а) *гомогенний* – *однорідний*,
- б) *стратифікація* – *розподіл*,
- в) *перманентний* – *сталий*,
- г) *сибарит* – *відлюдник*.

10. У якому рядку всі латинські запозичення?

- а) *диктор, коментар, факт, аргумент*;
- б) *ефір, автограф, періодика, хроніка* ;
- в) *дискурс, резюме, монтаж, репортер*;
- г) *фрилансер, трансляція, памфлет, ньюзрум*.

Варіант 2

1. У якому реченні є метафора?

а) *Саме завдяки літературі юнак не почувався самотнім, навіть коли мати доглядала менших дітей, а батько був зайнятий у школі* (К. 2024. №1. С.49);

б) *Вінниця активно розвиває партнерські взаємини у різних напрямках із французьким містом-побратимом Нансі* (В. 2024. №12. С.5);

в) *Фактично він ставав і диригентом летючки, задаючи тон розмови* (В. 2024. №11. С.10);

г) *І саме на їхні плечі лягає обов'язок прийому, реєстрації, обробки та аналізу повідомлень про пожежі, аварії, стихійні лиха* (В. 2024. №11. С.4).

2. У якому реченні є омоформа?

а) *Повіки забезпечують рівномірний розподіл слізної плівки, а також захист ока* (В. 2024. №9. С.12);

б) *На межі XIX-XX століть була «модною» теза про повноводність та судноплавність як Сороки, так і Собу* (В. 2024. №9. С.13);

в) *Він ловив рибу на незаконну заборонену снасть – «драч»* (В. 2024. №7. С.11);

г) Їжа має бути легкою та поживною – тобто містити максимум користі на кожну калорію (ВЗ. 2024. №15. С.13).

3. У якому реченні є слова-синоніми?

а) Там, де колись вирувало людське життя, заповонила водна стихія, байдужа до людських переживань (УМ. 2024. №9. С.12);

б) Початкову роботу з топографічного дослідження теренів спонукали знахідки гончарної кераміки в західній частині села (В. 2024. №6. С.10);

в) Ми щомісяця проводимо якийсь локальний захід, товариські зустрічі, залучаємо до участі в роботі клубу унікальну молодь із різних навчальних закладів, громад (В. 2024. №5. С.4);

г) Втрачати очки «біло-блакитним» у цьому поєдинку вкрай не бажано, і динамівці зроблять усе, аби цього не сталося (ВЗ. 2024. №10. С.14).

4. Паронім є в реченні:

а) Міцний сон дуже важливий для здоров'я та гарного настрою (ВЗ. 2024. №10. С.13);

б) Протягом кількох виборчих циклів відбулося суттєве оновлення і персоналій, і партій (УМ. 2024. №5. С.4);

в) На середньому вогні розігріваємо пательню з товстим дном (УМ. 2024. №4. С.13);

г) Однак, як і в лісах напівлегендарної Гілеї, так і в зеленому масиві поблизу гирла Тьми, швидше за все, містилися античні святилища (В. 2024. №6. С.10).

5. У якому реченні вжито евфемізм?

а) Яких тільки див не витворяють брати наші менші! І брати мініатюрні (ВЗ. 2024. №21. С.12);

б) Поява цього містечка для їжаків спричинена тим, що за останні роки популяція «колючих коlobків» у Великій Британії зменшилася на 98 відсотків (ВЗ. 2024. №8. С.12);

в) Роком ще раніше за обрій земного життя пішли 1192 земляки (В. 2024. №3. С.3);

г) Щастя, коли тебе розуміють, велике щастя, коли тебе кохають, справжнє щастя – це, коли кохаєш ти (В. 2024. №1. С.10).

6. У якому рядку всі французькі запозичення?

- а) анонс, преса, макет, формат;
- б) брифінг, дайджест, інтерв'ю, стендап;
- в) анилаг, шриффт, цензура, абзац;
- г) бюлетень, газета, текст, таблоїд.

7. Слова *летючка*, *вікно*, *районка*, *телесуфлер* є журналістські:

- а) терміни;
- б) професіоналізми;
- в) арготизми;
- г) евфемізми.

8. У реченні *Така собі своєрідна фіксація статусу-кво* (УМ. 2024. №3. С.4) виділене слово є:

- а) неологізм;
- б) інтернаціоналізм;
- в) екзотизм;
- г) варваризм.

9. Архаїзм є в реченні:

а) *Химерною була подальша доля десниці Іоанна Предтечі* (Д. 13.06.2024);

б) *Підготовку проходять не тільки пілоти, а й спеціалісти з обслуговування авіамашин* (УМ. 2024. №4. С.2);

в) *Рідною прийнято вважати мову нації, мову предків, яка пов'язує людину з її народом, з попередніми поколіннями* (В. 2024. №9. С.4);

г) *«За сіллю до Криму» галайковецькі солярі-чумаки їздили волами* (В. 2024. №7. С.11).

10. У якому рядку порушено точність мовлення?

- а) громадянська мужність;
- б) громадський будинок;
- в) громадський обов'язок;
- г) громадсько-політичне об'єднання.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Основна література

1. Єрмоленко С.Я. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / За ред. С.Я. Єрмоленко. Київ: Либідь, 2001. 224 с.
2. Сучасна українська літературна мова / За ред. А.П. Грищенка. Київ: Вища шк., 2002. 439 с.
3. Сучасна українська літературна мова / За ред. М.Я. Плющ. Київ: Вища шк., 2003. 430 с.
4. Сучасна українська літературна мова: навч. посібник для студ. вищ. навч. закл. / За ред. С. О. Карамана. Київ: Літера ЛТД, 2011. 560 с.
5. Сучасна українська літературна мова: Лексикологія. Фонетика: підручник / А.К. Мойсієнко, О.В. Бас-Кононенко, В.В. Бондаренко та ін. Київ: Знання, 2010. 270с.
6. Сучасна українська мова: Підручник / За ред. О.Д. Пономарева. Київ: Либідь, 2001. 400 с.
7. Українська мова. Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О. (співголови) та ін. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2004. 824 с.
8. Шкурятяна Н.Г., Шевчук С.В. Сучасна українська літературна мова: Модульний курс: Навч. посіб. Київ: Вища шк., 2007. 823 с.

Додаткова література

1. Баган М.П. Англізація сучасного українськомовного комунікативного простору: причини, основні вияви та наслідки // Українська мова. 2020. №1. С.38–53.
2. Баландіна Н. Структура медіасередовища крізь призму лексичних інновацій // Вісник Львівського університету. Серія: Журналістика. 2024. Випуск 54-55. С. 255–270.
3. Бодик О.П., Рудакова Т.М. Сучасна українська літературна мова. Лексикологія. Фразеологія. Лексикографія: навч. посібник. Київ: ЦУЛ, 2011. 416 с.

4. Бондар О.І., Карпенко Ю.О., Микитин-Дружинець М.Л. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Лексикологія. Лексикографія: навч. посіб. Київ: ВЦ «Академія», 2006. 368 с.
5. Булах М. Перифрази в заголовках текстів мас-медіа // Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика. 2018. Вип.36. С.91–102.
6. Городенська К. Українське слово у вимірах сьогодення. Вид. 2-ге, істотно оновл. Київ: КММ, 2019. 208 с.
7. Дашенко Н. Термінологія журналістики: питоме й запозичене // Вісник Національного університету «Львівська політехніка»: Журналістика: зб. наук. пр. 2020. №4. С. 18–26.
8. Іваницька Н.Л. Повнозначне слово в його проекції на денотат // Українська мова. 2006. №3. С. 48–57.
9. Іваницька Н., Завальнюк І. Сема та її варіанти в ієрархії номінацій синонімічних рядів українських словоназв денотатів // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство): збірник наукових праць. 2021. Вип. 32. С.93–109.
10. Каленич В.М. Образність журналістського мовлення в регіональній пресі // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство): збірник наукових праць. 2023. Вип. 36. С.84–91.
11. Капелюшний А.О. Редагування в засобах масової інформації: Навчальний посібник. Львів: ПАІС, 2005. 304 с.
12. Капелюшний А.О. Стилистичні синоніми в телевізійному мовленні наживо // Вісник Львівського університету. Серія: Журналістика. 2020. Вип.48. С.143–152.
13. Карпіловська Є. Тенденції розвитку сучасного українського лексикону: чинники стабілізації інновацій // Українська мова. 2007. №4. С. 13–15.
14. Кухарчишин М. Стилистична трансформація біологічної термінолексики в сучасних ЗМІ // Культура слова. 2022. 1 (96). С.208–218.
15. Куцак Г.М. Основні тенденції у словотвірному освоєнні новітніх запозичень для позначення дій і станів в українській лі-

- тературній мові ХХІ ст. // Українська мова. 2024. №2. С.105–120.
16. Лисиченко Л.А. Лексикологія сучасної української мови. Харків: Вища школа, 2010. 133 с.
 17. Ломовцева А. Новітні англізми в українській мові і проблема лексичної варіантності // Українська мова. 2003. №1. С. 96–102.
 18. Навальна М.І. Лексика української газетної періодики початку ХХІ ст.: джерела поповнення та стилістичне використання: монографія. Переяслав-Хмельницький: Видавництво КСВ, 2018. 350 с.
 19. Навальна М.І. Особливості функціонування запозичених лексем у мові українських засобів масової інформації // Наукові записки Інституту журналістики. 2019. Т.1. С. 68–77.
 20. Пономарів О.Д. Культура слова: Мовностилістичні поради. Київ: Либідь, 1999. 240 с.
 21. Пономарів О. Українське слово для всіх і для кожного. Київ: Либідь, 2017. 360 с.
 22. Ріпей М.В. Порушення лексичної норми в сучасній газетній мові// Українська мова. 2021. №1. С.91–103.
 23. Селігей П.О. Сучасне термінотворення: симптоми та синдроми // Мовознавство. 2007. № 3. С. 48–61.
 24. Семчинський С. Про сучасну лексику української мови // Українська мова та література. 2008. №25-28. С.1–2.
 25. Скрипник Л.Г., Дзятківська Н.П. Власні імена людей: Словник-довідник. Київ: Наук. думка, 2005. 334 с.
 26. Словник журналіста: Терміни, мас-медіа, постаті / За заг. ред. Ю.М. Бідзілі. Ужгород: ВАТ «Видавництво "Закарпаття"», 2007. 224 с.
 27. Стишов О.А. Динаміка лексичного складу сучасної української мови. Лексикологія. Лексикографія : навч. посіб. Біла Церква : «Авторитет», 2019. 198 с.
 28. Стишов О. А. Українська лексика кінця ХХ століття: На матеріалі мови засобів масової інформації. Київ: Пугач, 2012. 388 с.
 29. Стратулат Н.В. Семантична неологізація як спосіб збагачення словникового складу української мови // Мовознавство. 2007.

№ 3. С. 69–77.

30. Сучасна українська мова: Лексикологія. Фонетика: підручник / А.К. Мойсієнко та ін. Київ: Знання, 2013. 340 с.
31. Тараненко О.О. Українсько-російський суржик: статус, тенденції, оцінки, прогнози // Мовознавство. 2008. №1. С.14–30.
32. Тодор О. Оказіональна соціально-політична лексика в сучасних медіатекстах// Культура слова. 2017. 1(86). С.222–228.
33. Шевченко Л.І., Сизонов Д.Ю. Нові слова та фразеологізми в українських мас-медіа: словник. Київ, 2021. Ч.4. 100 с.
34. Яцимірська М. Імпресивна мова ЗМІ: навігація до результату // Вісник Львівського університету. Серія: Журналістика. 2018. Вип.44. С. 303–308.
35. Яцимірська М.Г. Культура мови журналіста: Навч. посібник. Львів : ПАІС, 2017. 168 с.

Розділ 4

ФРАЗЕОЛОГІЯ. ЛЕКСИКОГРАФІЯ

ТЕОРЕТИЧНА ЧАСТИНА

Лекція 11. Фразеологія української мови

1. Предмет фразеології.
2. Основні типологічні ознаки фразеологічних одиниць.
3. Класифікація фразеологічного масиву.
4. Джерела української фразеології.
5. Прислів'я і приказки. Крилаті вислови.
6. Стилистичні функції фразеологічних одиниць у медіа.

Опорні поняття

Фразеологія (від гр. φράσις – вираз, зворот і λόγος – слово, вчення) – 1) розділ мовознавства, що вивчає фразеологічні одиниці мови, їхню семантику, структуру, джерела походження та функціональні особливості; 2) сукупність стійких сполучень слів, властивих мові (фразеологічні зрощення, фразеологічні єдності, фразеологічні сполучення), а також прислів'я, приказки, афоризми, крилаті слова тощо.

Фразеологічна одиниця, фразеологізм – лексично неподільне, стійке у своєму складі, цілісне за значенням сполучення слів, що відтворюється в мові: *ловити тави; кров з молоком; згаяного часу і конем не доженеш*.

Фразеологічне зрощення, ідіома (гр. ἰδιώμα – особливість, самобутній вислів) – стале словосполучення, цілісне значення якого ніяк не вмотивоване значенням його компонентів: *точити яси, як Пилип з конопель, бити баглаї, дати відкоша*. Ідіоми властиві лише певній мові, при перекладі послуговуються ідіомами-відповідниками, властивими мові перекладу.

Фразеологічна єдність – стійке семантично неподільне словосполучення, цілісне значення якого вмотивоване переносним зна-

ченням його компонентів: *прикусити язика, не за горами, цідити кризь зуби*.

Фразеологічне сполучення – це семантично подільний фразеологізм, до складу якого входять слова з вільним і фразеологічно зв'язаним значенням, а цілісне значення вмотивоване прямим значенням їхніх компонентів: *взяти слово, покласти край, подавати надію, вжити заходів*.

Прислів'я – стійкий народний вислів повчального змісту, який у стислій, влучній формі передає життєвий досвід, узагальнену думку, емоційну оцінку якогось явища: *Наука в ліс не веде, а з лісу виводить; Згода дім будує, а незгода руйнує; Що написано пером, того не виволочеш волом*.

Приказка – це стійкий вислів, який відзначається лаконічною будовою й використанням образної виразності, але не формулює певної закономірності чи правила. Приказки, як правило, є принагідними зауваженнями, що констатують предмет чи явище; на відміну від прислів'їв, вони не мають повчального характеру: *Серце – не камінь; Набалакав – і в торбу не забереши; Часом густо, а часом і пусто; Шила в мішку не сховаєш*.

Крилаті слова, афоризми – влучні та яскраві образні вислови, що походять із літературних, історичних, філософських джерел, фольклору: *І чужому навчайтесь, Йї свого не цурайтесь* (Т. Шевченко); *Митцю не треба нагород, його судьба нагородила* (Л. Костенко); *Знання – сила* (Ф. Бекон).

Джерела фразеології: спостереження за навколишнім середовищем (*показувати пазурі, розправляти крила, як горох при дорозі*), побут (*давати гарбуза, передати куті меду, розбити глек*), різні професійні сфери (*білими нитками шите, змотувати вудки, у своєму репертуарі*), античне походження (*дамоклів меч, гордіїв вузол, канути в Лету*), біблійне походження (*у поті чола, манна небесна, блудний син*), іншомовні запозичення (*синя панчоха* (англ.), *золота молодь* (франц.), *папір не червоніє* (лат.)) тощо.

Лекція 12. Лексикографія

1. Предмет і завдання лексикографії.
2. Принципи укладання словників.
3. Основні типи словників:
 - енциклопедичні;
 - лінгвістичні.
4. Словники у творчій праці журналіста.

Опорні поняття

Лексикографія (від гр. λεξικόν – словник і γράφω – пишу) – 1) розділ мовознавства, що розробляє теоретичні принципи укладання словників; 2) збирання слів певної мови, упорядкування їх, опис різного роду словникового матеріалу; 3) сукупність словників певної мови і наукових праць із цієї галузі.

Словник – упорядкований в алфавітному чи тематичному порядку список заголовних слів, лексикографічно опрацьованих.

Енциклопедичні словники, або енциклопедії (фр. encyclopédie, від гр. ἐγκυκλοπαιδεία – коло загальноосвітніх знань), подають відомості з усіх чи окремих галузей знань: опис предметів, явищ, подій, інформацію про видатних державних і політичних діячів, учених, митців тощо.

Лінгвістичні словники містять інформацію про слова в різних аспектах: тлумачення значень, відомості про написання, вимову або походження тощо. Основні різновиди словників: тлумачні, термінологічні, етимологічні, орфографічні, орфоепічні, фразеологічні, ономастичні, словники наголосів, синонімів, антонімів, паронімів, омонімів, іншомовних слів та ін.

ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА

Практичне заняття №29 *Українська фразеологія*

Питання для самоконтролю

1. Які два поняття позначає термін «фразеологія»?
2. З'ясуйте типологічні ознаки фразеологічних одиниць.
3. Проілюструйте семантичний паралелізм між лексичними та фразеологічними одиницями.
4. Визначте основні принципи класифікації фразеологічного масиву.
5. Як виявляють фразеологізми свої синтаксичні функції?
6. За яким основним принципом у мові створюються фраземи?
7. Назвіть основні джерела походження фразеологізмів. Наведіть приклади.
8. У чому полягають особливості перекладу фразем з однієї мови на іншу? Проілюструйте на прикладах.

Завдання

1. Визначте, які з наведених словосполучень є фразеологічними, лексичними, вільними синтаксичними. Аргументуйте свої думки.

І. Гнути спину, заяча капуста, висіти на волосинці, скласти зброю, соломоне рішення, петрів батіг, розбити вазу, блудний син, кам'яне вугілля, собака на сні, морська свинка, легка атлетика, білий гриб, піймати облизня, море щастя, море по коліна, нагріти боки, свій брат, кидати в жар, змотувати вудки, душа не з лопуцька, вчорашній день.

ІІ. Лити воду, вища математика, намити шию, левова частка, гора проблем, зозульчині черевички, чорна металургія, спливти за водою, легка промисловість, холодна зброя, з іншої п'єси, біла ворона, червона нитка, мати рацію, закласти фундамент, пекти раки, пекти коржі, співати дифірамби, метати бісер перед свинями, блиснути оком, не варт ламаної копійки, хоч води напийся.

2. Скласти фікуйте фразеологізми за семантичним принципом.

І. *Баглаї годувати, заключний акорд, бити бомки, розводити антимонії, справляти балачку, розводити баляси, бентежити кров, згущати барви, бити клинці, бігати очима, брати в шори, брати за душу, взяти курс, увійти в права, верстати шлях, всипати по перше число, давати раду.*

ІІ. *Бити на сполох, зійти з арені, мов бджіл у вулику, охота бере, взяти на мушку, копилити губи, витримати іспит, розводити боби, класти на вітар, попускати віжки, дерти носа, душа в п'ятах, видавити сльози, давати жару, м'яти боки, кидати на вітер, про людське око.*

3. З'ясуйте джерела походження фразеологічних одиниць.

І. *Піднести гарбуза, виходити на фінішну пряму, стріла Амура, з голодного краю, як мокре горить, взяти на озброєння, умивати руки, мати на горіхи, тримати ніс за вітром, держати язик за зубами, набивати ціну, у своєму репертуарі, око за око, стати на диби.*

ІІ. *Сізіфова праця, перейти Рубікон, наламати дров, передати куті меду, задавати тон, лакмусовий папірець, з іншої опери, блудний син, порости травою, прясти на тонку, не хлібом єдиним, розтікатися мислю по дереву, украдене щастя, тільки пил хмарою.*

4. Визначте у реченнях фразеологізми, їхню семантику та синтаксичну роль.

І. 1. *У вестибюлях концертних залів глядачі мали змогу відвідати виставку студії художньої ручної вишивки «Барвінкові візерунки»* (ВГ. 2024. №18. С.4). 2. *Сподобалися одне одному, спільну мову віднайшли під час розмови* (В. 2024. №1. С.10). 3. *Та щастя їхнього було на заячий скік, бо вже за кілька місяців прийшла з Полтавицини звістка, що Катря раптово пішла з життя і потрібно Никифору забирати матір, котра залишилася на самотині* (В. 2024. №4. С.14). 4. *Всі турботи по господарству взяла на себе – від зорі до зорі* (В. 2024. №5. С.6). 5. *Батьки прожили душа в душу гарне життя, самі все наживали, будували, виховували нас* (В. 2024. №7. С.4). 6. *А енергії у цього чоловіка стільки, що ще молодим може фору дати на ниві журналістики! У своєму кореспондентському*

арсеналі він має ще чимало різних нагород (В. 2024. №12. С.11). 7. Потужне бажання працювати та інформувати про новини з перших уст наших українців для пана Віктора справа номер один! (В. 2024. №12. С.11).

II. 1. Скандал із підрахунком голосів на шоу-проекті поставив хрест на ідеї електронного голосування під час політичних кампаній (ВЗ. 2024. №6. С.4). 2. Каже, що любов до малювання успадкувала від дідуся, який не лише був талановитим художником-самоуком, а й гарно шив. Одне слово, був майстром на всі руки (ВЗ. 2024. №6. С.5). 3. А тепер головний мешканець на цій електроопорі хазяйнує на широку ногу (ВЗ. 2024. №13. С.12). 4. Попри всі «постріли» влади й опозиції у бік Петера Мадяра, він продовжує набирати політичні бали (ВЗ. 2024. №15. С.9). 5. У баби Насті й діда Панаса мені жилося як у Бога за пазухою (К. 2024. №1. С.42). 6. А три роки тому наші вийшли з групи тільки завдяки шведам, яких потім не зовсім логічно обіграли в 1/8, щоб далі отримати ляпаса від англійців (К. 2024. №1. С.7). 7. Лондон підставляє плече і задає тон для інших партнерів на цілий рік на тлі пробуксовки західної допомоги (ICTV. Факти тижня. 14.01.2024).

5. Доберіть до калькованих фразеологізмів українські відповідники.

I. Одержати перемогу, бути на хорошому рахунку, летіти кувирком, насильно милити не будеш, збити з толку, пускати пил в очі, два чоботи пара, після дощички в четвер, як корова язиком злизала.

II. Одного поля ягода, як дві краплі схожі, яблучко від яблуні не далеко падає, узяти себе в руки, обіцяного три роки ждуть, слезами горю не поможеш, із хворої голови на здорову, залишити в спокої, отримати досвід.

6. Запишіть фразеологічні одиниці, вживані у вашому населеному пункті. Прокоментуйте їхню семантику й особливості вживання.

Практичне заняття №30
Лексико-граматичні особливості фразеологічних одиниць

Питання для самоконтролю

1. Визначте структурно-граматичні типи фразеологічних одиниць.
2. Проаналізуйте лексичний склад фразеологічних одиниць.
3. Які трансформаційні процеси можуть відбуватися в лексичному складі фразеологізмів?
4. З'ясуйте особливості полісемії та омонімії у сфері фразеологічних конструкцій.
5. Схарактеризуйте явища синонімії та антонімії у фразеології.
6. Як розрізняються фразеологізми за співвідношенням із частинами мови?

Завдання

1. Назвіть фразеологічні одиниці, вживані в реченнях. Визначте їхній структурно-граматичний тип.

1. *Є приказка: українець тримає в одній руці плуг, у другій – меч* (К. 2024. №3. С.41). 2. *І нехай у когось від усвідомлення цього масштабу опускаються руки, життєздатну державу та країну, що процвітає, збудують лише ті, кого він надихає і мотивує* (К. 2024. №4. С.23). 3. *І щодо цієї норми роз'яснення військового керівництва вкладається в народну мудрість на кшталт «ситий голодного не розуміє»* (УМ. 2024. №1-2. С.4). 4. *Однак відтоді сплило чимало часу. Збірня Ісландії й сьогодні – міцний горішок* (УМ. 2024. №13. С.15). 5. *Але, як кажуть, кожна медаль має два боки. Якщо Катериною Заботкіною більшість захоплюється, то до іншої сурдоперекладачки у глядачів є чимало запитань* (ВЗ. 2024. №6. С.9). 6. *Світло на цю таємницю пролив один із колишніх стилістів американського політика* (ВЗ. 2024. №6. С.3). 7. *Колектив із Рівного пасе задніх і є одним із двох головних кандидатів на виліт із Прем'єр-ліги, а кияни зараз на ходу* (ВЗ. 2024. №10. С.14). 8. *Можна припустити, що Марта зарано повірила в те, що перемога вже у кишені...* (ВЗ. 2024. №10. С.14). 9. *Обнова обійшлася Ганту в круглу копійчку* (ВЗ. 2024. №18. С.12). 10. *Ця трагедія сколихнула місцеву*

громаду і висвітлила багато соціальних прогалин, бо недаремно кажуть: *рветься там, де тонко* (В. 2024. №4. С.15).

2. Доберіть фразеологізми з наведеними словами. З'ясуйте їхню семантику.

Зразок: *бити* – бити на сполох, бити поклони, байдики бити.

Брати, давати, душа, голова, око, язик, дорога.

3. Визначте в реченнях фразеологізми, які можуть вступати в синонімічні й антонімічні відношення, та багатозначні фразеологізми.

1. *Креативний коворкінг-центр допомагає нашим слухачкам стати затребуваними на сучасному ринку праці, відкрити власний малий чи середній бізнес, подолати бідність і міцно стати на ноги* (УМ. 2024. №4. С.9). 2. *Утім Пушич закликав команду не падати духом і продовжувати рух уперед* (УМ. 2024. №9. С.15). 3. *Отак і моя мама. Нас із братами Петром і Миколою вона тяжко ставила на ноги сама* (К. 2024. №6. С.31). 4. *Світ створено з любові. Труднощі тимчасові. Головне – не втрачати віри й не опускає рук* (К. 2024. №8. С.39). 5. *На жаль, життя влаштоване так, що рано чи пізно людина відходить в інший світ. Як би то не було боляче та гірко, але це сувора реальність буття торік в обох громадах загальною відійшли у засвіти 894 земляки* (В. 2024. №3. С.3). 6. *Сто років тому прийшла у цей світ* (В. 2024. №6. С.6, заголовок).

4. До запропонованих слів доберіть фразеологічні синоніми. Поясніть відтінки значення компонентів синонімічного ряду.

1) *думати, говорити, мовчати, плакати, обманювати, боятися, тікати, хвилюватися, бити, сердитися, дивуватися;*

2) *худий, розумний, спритний, сумний, добрий, щирий, хитрий, дурний, радісний, гордий;*

3) *рано, пізно, швидко, повільно, далеко, близько, багато, мало, соромно, щиро.*

5. З'ясуйте значення наведених фразеологічних одиниць. Доберіть до них фразеологізми-антоніми.

Зажити доброї слави; вбити собі в голову; птиця високого польоту; натягати віжки; велике цабе; набитий гаманець; не в тім'я битий; схиляти голову; серце заговорило; хоч греблю гати; з іншого тіста; плисти за течією.

6. Доберіть 5-6 фразеологічних одиниць, визначте їхні типи:

- 1) до складу яких входять власні назви: *очей у Сірка позичати;*
- 2) до складу яких входять назви рослин: *плести смаленого дуба;*
- 3) до складу яких входять назви тварин: *крутитися мов білка в колесі;*
- 4) до складу яких входять присвійні прикметники: *лебедина пісня;*
- 5) до складу яких входять числівники: *сім верств пішки за шмат кишки;*
- 6) до складу яких входять займенники: *сам не свій;*
- 7) до складу яких входять дієприкметники: *білими нитками шитий;*
- 8) до складу яких входить застаріла лексика: *проти рожна йти;*
- 9) до складу яких входять порівняльні сполучники: *як зірок на небі;*
- 10) фразеологізми, структурно співвідносні з реченнями: *запахло смаленим.*

7. Складіть речення із фразеологізмами, визначте їхню синтаксичну роль:

- 1) *запасти в душу, рання пташка, не за горами, не ликом шитий;*
- 2) *до глибини душі, розвішувати вуха, стріляний горобець, хоч води напийся;*
- 3) *точити лясси, свіжа копійка, душа в душу, гострий на язик;*
- 4) *на один копил, без вогню варити, мозолити руки, заяча душа;*
- 5) *капустяна голова, від зорі до зорі, не лякливого десятка, погріти спину;*
- 6) *витрішки продавати, в один голос, легкий хліб, ні риба ні м'ясо;*
- 7) *у вогонь і воду, не заманити калачем, покірливе телятко, вітер у голові;*
- 8) *правити баяндраси, старий вовк, на макове зерно, з відкритим серцем;*
- 9) *під боком, зелена вулиця, як з хреста знятий, метати громи і блискавки;*

10) з головою, підводне каміння, наче на світ народитися, стати на рушник.

8. Запишіть 8–10 прислів'їв та приказок. Визначте їхні структурно-граматичні особливості.

Практичне заняття №31 **Роль фразеологічних одиниць у ЗМІ**

Питання для самоконтролю

1. Яку стилістичну вагу мають фразеологічні одиниці?
2. Із чим пов'язаний той факт, що мова ЗМІ багата на фразеологізми?
3. Яких змін зазнають фразеологічні одиниці в медіа?
4. З'ясуйте причини трансформації фразеологічних одиниць.

Завдання

1. Визначте в медіатекстах фразеологічні одиниці. З'ясуйте їхнє значення, походження та доцільність вживання.

1. *Наш земляк замість обтяженої статутними вимогами партійної організації, де «сім няньок і дитя без ока», взявся творити вільнішу як у діях, так і приступнішу для охочих громадську організацію сповідників мирного вирішення суспільних і політичних протиріч і конфліктів* (В. 2024. №3. С.12). 2. *Женя словами сипле, як горохом, а Іван зрідка вставляє схвальне слово* (В. 2024. №7. С.4). 3. *Отакий фінал в історії, де все висіло, як мовиться, на волосинці* (В. 2024. №7. С.11). 4. *Вдумливий читач мав би знизати плечима, мовляв, до чого тут воно таке доречне, як пісний борець на масницю* (В. 2024. №9. С.14). 5. *І це при тому, що чотири птахи раптом здійнялись на крило і взяли курс у південному напрямку* (В. 2024. №9. С.16). 6. *Таким способом Совко уникав небажаної привселюдної критики і успішно обстоював честь свого мундира. Нашого брата можна було критикувати на всю губу, що ми й робили з превеликим задоволення й азартом* (В. 2024. №11. С.10).

7. Львівський автобусний завод, колись найбільше підприємство в Україні з випуску автобусів, давно вже «спочив у Бозі», а «коломийки» довкола нього тривають досі (ВЗ. 2024. №15. С.3).

8. Майже 20 років я працював стоматологом. Але давно забув про бормашину і з'їв зуби на політиці (К. 2024. №5. С.26).

9. Почали під іншим кутом дивитися на багато речей (К. 2024. №5. С.45).

10. Журналісти змагалися за кількість кримінальних хронік – коли їх не вистачало, доводилося вмикати фантазію й висмоктувати новини з пальця (К. 2024. №6. С.8).

11. У межах цих чотирьох періодів він [Микола Аркас] не вигадує велосипеда й вибудовує наратив за династійним принципом – Ігор, Ольга, Святослав, Володимир, Ярослав, Ярославичі тощо (К. 2024. №6. С.18).

12. Коли дивлюсь у дзеркало на себе і згадую маму у своєму віці, то розумію, що це небо й земля, настільки вона була виснажена й розтоптана непосильною працею (К. 2024. №8. С.47).

13. Тому я йшла шляхом проб і помилок, часто наступаючи на ті ж самі граблі (УМ. 2024. №5. С.10).

14. Водночас у цьому регіоні паливо мало не на вагу золота (УМ. 2024. №5. С.7).

15. Тож очікувано, що по гарячих слідах обурені містяни прийшли з питаннями та гаслами ще й до мерії, а в соціальних мережах закипів народний гнів, де очільнику міста «насипали» по повній (УМ. 2024. №6. С.3).

16. Та вже з перших хвилин подорожі стає зрозуміло: все пішло шкереберть (УМ. 2024. №12. С.12).

17. Усі досягнення і плани пішли за водою в одну мить (УМ. 2024. №13. С.10).

18. Але українські урядовці разом із європейськими політиками шукають вихід. Чи видно світло вкінці тунелю? (1+1. ТСН Тиждень. 18.02.2024).

19. Коли будь-що потрапляє до цінностей всесвітніх, воно вже справа не лише державного значення, а весь світ має бути за це горою (1+1. ТСН Тиждень. 12.05.2024).

20. Шило в мішку не сховаєш, навіть якщо ти працював у Службі безпеки та Офісі президента (ІСТV. Факти тижня. 07.04.2024).

2. Назвіть фразеологізми, які вживаються в реченнях, з'ясуйте джерела їхнього походження.

1. Але торік, 7 червня, Максим Голенко «кинув якір» у Національному театрі імені Марії Заньковецької (ВЗ. 2024. №23. С.8).
2. Однак гроші не пахнуть. Тому в якнайшвидших перемовинах мо-

жуть бути зацікавлені чимало публічних міжнародних антагоністів (УМ. 2024. №6. С.4). 3. Проте фільм б'є рекорди касових зборів і подобається дітям (УМ. 2024. №7. С.14). 4. Тому з наближенням 9 березня все частіше звучить найголовніший Кобзаревий заповіт: «Борітеся – поборете!» (УМ. 2024. №10. С.2). 5. Підкинула хмизу у вогонь і реформа монополіста з доставки газет – Укрпошти, яка не тільки бере високу плату за розповсюдження періодики, а й масово закриває стаціонарні поштові відділення та звільняє листонош (УМ. 2024. №12. С.6). 6. А деякі наші історики зробили з цього наріжний камінь того, що Захід хотів відновлення незалежності України (К. 2024. №2. С.45). 7. Найсильніше втомилися ті, хто пороку й не нюхав (К. 2024. №4. С.25). 8. Близьке видається важливим. Історія ж розставила крапки над і (К. 2024. №6. С.19). 9. Майже 40 років знаєш людину, а скелети в її шафі навіть приблизно не здатен уявити (К. 2024. №6. С.20). 10. Але уряд ходу конем зі скасуванням ювелірної десятини ювелірам не подарував (К. 2024. №7. С.21). 11. Тато був майстер на всі руки. Любив виготовляти різноманітні, як він казав, делікатні штуки (К. 2024. №8. С.44). 12. А Спільку архітекторів як одного з ключових опонентів вивели з гри (К. 2024. №9. С.19). 13. Він пішов ва-банк і виграв. Успіх – показник того, як сильно ти чогось хочеш (К. 2024. №9. С.38). 14. Кожен ніс свій хрест (В. 2024. №4. С.14). 15. То який же вихід? Очевидно, необхідний пошук «золотої серединки» (В. 2024. №6. С.12). 16. А стріла Амура вже летіла до них (В. 2024. №7. С.4). 17. Після нас – хоч потоп? (В. 2024. №7. С.12). 18. І завершуючим акордом є пакування, що робить десерт особливим та дарує позитивні емоції (В. 2024. №8. С.16). 19. Це не лише можливість утримати нашу економіку на плаву, бо ці гроші для неї, але й ключовий іспит для самого Євросоюзу (1+1. ТСН Тиждень. 04.02.2024). 20. Здавалось, робить велику помилку, бо плитка, по якій ходять, не декоративний фасад, та в неї все вийшло. Та чи вартує шкурка вичинки? (1+1. ТСН Тиждень. 31.03.2024).

3. Визначте в реченнях фразеологізми. З'ясуйте особливості їхньої трансформації у мові медіа.

1. *Чоботар – без чобіт, а лісівник – без дров?* (В. 2024. №2. С.3, заголовок). 2. *Дерево міцне корінням, а коледж – друзями* (В. 2024. №7. С.5, заголовок). 3. *На перший погляд, задум непоганий. Але чи відміряв він, як те прислів'я вимагає, сім разів?* (В. 2024. №4. С.11). 4. *У Липівці або пахне локальною екологічною катастрофою, або наявні тут проблеми перебільшено* (В. 2024. №7. С.12). 5. *Не вівсянкою єдиною: Рецепти легких і поживних сніданків* (УМ. 2024. №1-2. С.13). 6. *З усіх зол він не здатен вибрати найменше* (УМ. 2024. №4. С.4). 7. *Але чому поляки знову наступають на свої ж граблі?* (УМ. 2024. №9. С.6). 8. *Заслужений відпочинок за горами. В Україні погіршується ситуація з пенсійними виплатами, тому працювати доведеться довше* (УМ. 2024. №10. С.3, заголовок). 9. *«Танок на граблях» відбувається як по нотах* (УМ. 2024. №12. С.4). 10. *Тож яких нових винаходів очікувати від Кирила Тимошенка на новій посаді, та так, щоб медійний комар носа не підточив, – можна лише здогадуватись* (УМ. 2024. №12. С.4). 11. *Він знав, що я дуже люблю захід сонця, тому привіз мене на острівцець посеред річки, дочекався заходу сонця та запропонував бути парою. Приїхав, побачив, переміг* (К. 2024. №2. С.34). 12. *Але буквально з першого ж дня він, замість бути слухняним виконавцем, почав перетягувати владну ковдру на себе* (К. 2024. №6. С.35). 13. *Ніщо людське клишионогим не чуже. Так, перефразувавши відомий вислів, можна сказати про апеннінського ведмедя, який живе поблизу італійського містечка Роккаразо, що за 135 км на схід від Рима* (ВЗ. 2024. №6. С.12). 14. *Для нас підтримка США має величезне значення, але все ж таки на союзників сподівайся, проте розраховуй на себе* (ICTV. Факти тижня. 14.01.2024).

4. Проаналізуйте фразеологічні одиниці в газетно-журнальних заголовках. Відновіть, де потрібно, початкову форму. З'ясуйте їхні значення й експресивну роль.

1. *Надавачі соціальних послуг підбили підсумки роботи* (ВГ. 2024. №10. С.4). 2. *Світ не без добрих людей* (В. 2024. №6. С.5). 3. *Сила, яка здатна звернути гори* (В. 2024. №11. С.7). 4. *Наддністрянський номер не пройшов...* (В. 2024. №12. С.14).

5. *Пустив «червоного півня»* (В. 2024. №13. С.15). 6. *Бориц до Брюсселя до доведе* (В. 2024. №16. С.16). 7. *«Срібло» на вагу «золота»* (ВЗ. 2024. №6. С.14). 8. *Фанати еспресо б'ють тривогу: в Італії дорожчає кава* (ВЗ. 2024. №18. С.2). 9. *Не зробив сам – і іншим не дам* (УМ. 2024. №3. С.6). 10. *Перший млинець нанівець* (УМ. 2024. №16. С.15).

5. Підберіть із преси 8 – 10 прикладів модифікованих фразеологізмів. Відтворіть їхню первісну форму.

6. Випишіть зі ЗМІ по 4 – 5 прикладів уживання прислів'їв, приказок, крилатих висловів як інтертекстуальних засобів. З'ясуйте їхню роль у тексті.

Практичне заняття №32

Лексикографія. Використання словників у журналістській практиці

Питання для самоконтролю

1. Визначте предмет і завдання лексикографії.
2. Зробіть короткий екскурс в історію становлення й розвитку української лексикографії:
 - перші лексикографічні праці;
 - лексикографія XVII-XVIII ст.;
 - тенденції розвитку лексикографії у XIX ст.;
 - сучасний етап розвитку української лексикографії.
3. Назвіть принципи укладання словників.
4. Схарактеризуйте енциклопедичні словники.
5. З'ясуйте особливості лінгвістичних словників.
6. Прокоментуйте значення енциклопедій та словників у журналістській діяльності.

Завдання

1. Проаналізуйте словники української мови:

Тлумачний словник

1. Ознайомтеся із Передмовою словника. Що становить основу реєстру цього словника?
2. За яким принципом розміщено словникові статті у словнику?
3. З'ясуйте особливості структури словникової статті.
4. Які основні умовні скорочення і для чого використовуються у словникових статтях?
5. Як у словнику зафіксовано багатозначність лексичних одиниць й омоніми?
6. Як у словнику формулюються лексичні значення іменників, дієслів, прикметників? Які граматичні особливості зафіксовані у словникових статтях таких лексем?
7. Опрацюйте словникові статті з лексемами: *блідий, вередувати, видання, волошка, день, достовірність, засипати, кран, нива*.

Фразеологічний словник

1. Ознайомтеся із Передмовою словника. Що становить основу реєстру цього словника?
2. За яким принципом розміщено фразеологізми у словнику?
3. З'ясуйте особливості структури словникової статті.
4. Які основні умовні скорочення і для чого використовуються у словникових статтях?
5. Як у словнику зафіксовано багатозначність і синоніми фразеологічних одиниць?
6. Зверніть увагу, як тлумачаться дієслівні, іменникові, прикметникові фразеологізми.
7. Опрацюйте словникові статті з фразеологізмами: *прести на тонку, стати на прю, піти нанівець, ні сном ні духом, смалити халявки, не лишити каменя на камені, жити на широку ногу*.

Словник іншомовних слів

1. Ознайомтеся із Передмовою словника. Що становить основу реєстру цього словника?
2. За яким принципом розміщено лексичні одиниці у словнику?
3. З'ясуйте особливості структури словникової статті.
4. Які основні умовні скорочення і для чого використовуються у словникових статтях?

5. Як у словнику зафіксовано багатозначність лексичних одиниць?
6. Як у словнику відзначено мову, з якої запозичено слово?
7. Опрацюйте словникові статті зі словами: *аргумент, вердикт, дискурс, імітація, культ, мізантроп, обструкція, промоція, реценція, роялі*.

2. Випишіть лексикографічні фіксації 2-3 слів (на вибір) у словниках різних типів. Порівняйте особливості словникових статей.

3. За допомогою «Великого тлумачного словника сучасної української мови» з'ясуйте всі можливі значення поданих слів. Які з цих значень широко використовуються в газетних текстах? Проілюструйте на прикладах.

Вважати, вболівати, змальовувати, знаходитися, проминати.

4. З'ясуйте значення наведених слів, користуючись «Словником паронімів української мови». Складіть з ними речення.

Змістовий – змістовний, тактовний – тактичний, визволений – визвольний, багатир – богатир, вимисел – домисел, талан – талант, цитатний – цитований, чисельний – численний – числовий, проблемний – проблематичний.

5. Зі Словника іншомовних слів доберіть лексеми з наведеними грецькими і латинськими морфемами. Складіть з ними словосполучення.

Авто (сам), анти (проти), антроп (людина), біо (життя), генез (походження), гео (земля), дикт (говорити), крат (влада), контр (проти), полі (багато), пост (після), текс(т) (з'єднувати), теле (далеко), фон (звук), цид (знищення).

Індивідуальні навчально-дослідні завдання

Підготувати повідомлення (4-5 стор.) на одне із запропонованих завдань, використовуючи лінгвістичну літературу та фразеологічні словники:

1. Дослідити семантику фразеологічних одиниць античного походження.
2. Дослідити семантику фразеологічних одиниць біблійного походження.
3. Дослідити семантику фразеологічних одиниць фольклорного походження.
4. Дослідити семантику крилатих висловів, авторство яких належить письменникам.
5. Дослідити семантику крилатих висловів, авторство яких належить суспільно-політичним діячам.
6. Дослідити етимологію фразеологізмів з різних сфер буття народу.
7. Проаналізувати вияви синонімії між фразеологічними одиницями.
8. Дослідити, як обсяг значення фразеологізму залежить від його контактів зі словами різних тематичних груп (вибір фразеологічних одиниць довільний).
9. Проаналізувати функціонування власних назв у фразеологізмах.
10. Дослідити граматичну структуру українських прислів'їв та приказок.
11. З'ясувати, які слова в сучасній українській мові виявляють фразеологічно зв'язане значення (поза фразеологічними одиницями не вживаються).
12. Дослідити особливості перекладу фразем з однієї мови на іншу.
13. Проаналізувати стан лексикографічної фіксації фразеологічних одиниць у сучасній українській мові.
14. Дослідити стилістичні функції фразеологічних одиниць.
15. Проаналізувати використання фразеологічного масиву української мови засобами масової інформації.

Тестовий контроль знань

Варіант 1

1. У якому рядку всі словосполучення фразеологічними?
 - а) бити джерелом, бити на сполох, бити коліна;
 - б) аж серце холоне, серце непокоїть, з відкритим серцем;
 - в) дати волю, дати дорогу, дати гостинці;
 - г) закривати очі, бігати очима, очима міряти.

2. Стійкий лаконічний вислів, який образно використовується в мовленні як принагідне зауваження:
 - а) фразеологічне сполучення;
 - б) прислів'я;
 - в) приказка;
 - г) ідіома.

3. У якому реченні є фразеологічне зрощення?
 - а) *До речі, це перші друковані збірки для малечі, які вийшли з-під пера автора у нашій громаді* (В. 2024. №13. С.10);
 - б) *Життя мене добре крутило й гартувало волю. Але я вух не опустил* (К. 2024. №5. С.29);
 - в) *Коли ж я все-таки зміг дістатися до місця розкопок, це була любов із першого погляду* (К. 2024. №5. С.42);
 - г) *Але по неї [арніку] також треба йти «світ за очі», вона росте лише на полонинах...* (ВЗ. 2024. №23. С.16).

4. У якому реченні є фразеологічна єдність?
 - а) *Але з вінничанином вона поєднала свою долю тільки через два десятки років* (В. 2024. №9. С.11);
 - б) *Бо очі розбігаються від диво-дивних предметів, якими насичений цей заклад...* (ВЗ. 2024. №23. С.4);
 - в) *Проблема засилля електросамокатів у місті вже давно набила оскому, але досі так і не вирішується* (ВЗ. 2024. №23. С.11);
 - г) *Усе відбувалось за принципом «маємо, що маємо»* (В. 2024. №8. С.9).

5. Визначте рядок із фразеологізмами біблійного походження:

- а) *манна небеса, у поті чола, блудний син;*
- б) *берегти як зіницю ока, на ладан дихати, танталові муки;*
- в) *співати лазаря, канути в Лету, птиця високого польоту;*
- г) *Хома невірний, ахіллесова п'ята, на сьомому небі.*

6. Визначте рядок із фраземами античного походження:

- а) *олімпійський спокій, золота середина, жити на широку ногу;*
- б) *гордіїв вузол, між Сциллою і Харибдою, око за око;*
- в) *дамоклів меч, яблуко незгоди, сізіфова праця;*
- г) *Валаамова ослиця, між молотом і ковадлом, синя панчоха.*

7. У реченні *Ми дивилися на революцію крізь рожеві окуляри* (К. 2024. №4. С.18) фразеологізм позначає:

- а) бачити тільки позитивне;
- б) сприймати щось байдуже;
- в) бути впевненим у чомусь;
- г) не вірити побаченому.

8. У якому рядку всі фразеологізми є синонімічними?

- а) *рукою подати, хоч греблю гати, не за горами;*
- б) *залити сала за шкуру, брати за живе, дістати відкоша;*
- в) *підбивати клинці, підкласти свиню, загнати на слизьке;*
- г) *замилювати очі, водити за ніс, напускати туману.*

9. Трансформований фразеологізм функціонує в реченні:

а) *Це унікальний колектив, який, окрім власних виробничих проблем, розуміючи важливість освіти, щоразу підставляє своє надійне міцне плече нам* (В. 2024. №7. С.5);

б) *Як мікрозапчастини роблять погоду у макрополітиці?* (ІСТV. Факти тижня. 28.01.2024);

в) *Та вже з перших хвилин подорожі стає зрозуміло: все пішло шкереберть* (УМ. 2024. №12. С.12);

г) *Ніхто з викладачів, майстрів, учнів і технічних працівників ліцею не стоїть осторонь загальної справи* (В. 2024. №12. С.7).

10. Який компонент трансформованого фразеологізму замінений в реченні: *Але не безсонням єдиним. У певному віці відбуваються зміни й у структурі сну* (ВЗ. 2024. №10. С.11)?

- а) сон;
- б) хліб;
- в) земля;
- г) віра.

Варіант 2

1. У якому реченні є фразеологізм?

- а) *Залишилося закоханим лише бути щасливими, але щастя не захотіло до них посміхатися вічно* (В. 2024. №1. С.10);
- б) *Одного вечора в чудовій компанії я приготував декілька страв за його [буряка] участі в головній ролі* (В. 2024. №7. С.16);
- в) *Приборкати вогню стихію пожежникам вдалося лише через 60 годин після займання* (УМ. 2024. №8. С.6);
- г) *Хлопці з дитинства тримаються разом, стоять один за одного горою* (ВЗ. 2024. №12. С.1).

2. У якому рядку всі фразеологічні зрощення?

- а) *дати драла, розводити теревені, піймати облизня;*
- б) *точити яси, кров з молоком, завдати удару;*
- в) *біла ворона, брати на сміх, мати рацію;*
- г) *бити бомки, дати перевагу, блимати очима.*

3. У якому рядку всі фразеологічні єдності?

- а) *врізати дуба, збити з пантелику, товкти воду в ступі;*
- б) *прикусити язика, міняти шило на мило, як мокре горить;*
- в) *не за горами, на руку ковінька, бити клинці;*
- г) *камінь спотикання, смалити халявки, брати за душу.*

4. Фразеологізми іншомовного походження:

- а) *папір не червоніє, буря в склянці води, іти ва-банк;*
- б) *місце під сонцем, дамоклів меч, поставити крапки над і;*
- в) *солом'яна вдова, після нас хоч потоп, стріляний горобець;*

г) *проходити червоною ниткою, нести хрест, стати на рушник.*

5. Які з фразеологізмів не є антонімічними?

- а) *викинути з голови – зарубати на носі;*
- б) *грати першу скрипку – плентатися у хвості;*
- в) *лізти на рожен – обминати гострі кути;*
- г) *позичати у Сірка очей – ламати шапку.*

6. «Щоб не плакати, я сміялась», – напевне, й про цей випадок писала ... (УМ. 2024. №11. С.4)

- а) Марко Вовчок;
- б) Ольга Кобилянська;
- в) Леся Українка;
- г) Ліна Костенко.

7. Із професійної сфери походять фразеологічні одиниці:

- а) *від зорі до зорі, на сьомому небі, пустити за вітром;*
- б) *брати рушники, народитися в сорочці, прости на тонку;*
- в) *без клепки в тім 'ї, збити з пантелику, мати олію в голові;*
- г) *білими нитками шитий, на один копил, тріщати по всіх швах.*

8. У якому реченні є фразеологічне сполучення?

- а) *Тож тепер кожна спортивна арена має пройти перевірку для можливості проведення матчів із наявністю глядачів* (УМ. 2024. №3. С.15);
- б) *Усі досягнення і плани пішли за водою в одну мить* (УМ. 2024. №13. С.10);
- в) *До одного собачки прикипів душею найбільше* (В. 2024. №1. С.10);
- г) *Навіщо ж ще далі розширювати суспільство і підливати оливи у вогонь?* (В. 2024. №9. С.6).

9. У заголовку Ахмад Талжа виводить станцію Оратів на нові орбіти (В. 2024. №8. С.9) фразема зазнала трансформації компонентів:

- а) скорочення;
- б) розширення;
- в) усічення;
- г) заміна.

10. У заголовку *«Всякому місту – звичай і права, всяка тримає свій ум голова»* (УМ. 2024. №6. С.7) використано:

- а) прислів'я;
- б) приказка;
- в) крилатий вислів;
- г) фразеологічний вислів.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Основна література

1. Єрмоленко С.Я. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / За ред. С.Я. Єрмоленко. Київ: Либідь, 2001. 224 с.
2. Сучасна українська літературна мова / За ред. А.П. Грищенка. Київ: Вища шк., 2002. 439 с.
3. Сучасна українська літературна мова / За ред. М.Я. Плющ. Київ: Вища шк., 2003. 430 с.
4. Сучасна українська літературна мова: навч. посібник для студ. вищ. навч. закл. / За ред. С. О. Карамана. Київ: Літера ЛТД, 2011. 560 с.
5. Сучасна українська літературна мова: Лексикологія. Фонетика: підручник / А.К. Мойсієнко, О.В. Бас-Кононенко, В.В. Бондаренко та ін. Київ: Знання, 2010. 270с.
6. Сучасна українська мова: Підручник / За ред. О.Д. Пономарева. Київ: Либідь, 2001. 400 с.
7. Українська мова. Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О. (співголови) та ін. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2004. 824 с.
8. Шкуратяна Н.Г., Шевчук С.В. Сучасна українська літературна мова: Модульний курс: Навч. посіб. Київ: Вища шк., 2007. 823 с.

Додаткова література

1. Венжинович Н. Концептуальна й семантична репрезентація стійких словосполучень в українській мові // Українська мова. 2008. №1. С.17–24.
2. Венжинович Н. Ф. Фраземіка української літературної мови в контексті когнітології та лінгвокультурології. Ужгород, 2018. 464 с.
3. Воронова М. Варіанти фразеологізмів у журналістському творі // Урок української. 2004. № 3. С. 24–26.
4. Каленич В.М. Медіафразеологія в газеті «Дзеркало тижня» // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного універ-

- ситету імені Івана Огієнка: Філологічні науки. 2019. Вип. 48. С.154–158.
5. Каленич В. Фразеологічна експресивність у вінницькій пресі // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство) : збірник наукових праць. 2024. Вип. 38. С.57–64.
 6. Коваль А.П. Спочатку було Слово: Крилаті вислови біблійного походження в українській мові. Київ: Либідь, 2001. 312 с.
 7. Коваль А.П., Коптілов В.В. Крилаті вислови української літературної мови. 3-є доп. вид. Київ: Ярославів Вал, 2011. 704 с.
 8. Колоїз Ж. Порушення фразеологічних норм як один із способів інтенсифікації виразності у мові засобів масової інформації // Мандрівець. 2004. №2. С.34–39.
 9. Лакомська І. Специфіка використання фразем у медійних заголовках: психолінгвістичний аспект// Діалог: Медіастудії. 2019. Вип. 25. С.99–115.
 10. Пашинська Л. Напрями дослідження неофраземіки в сучасній лінгвістиці // Українська мова. 2012. №2. С.87–96.
 11. Сизонов Д.Ю. Медійна фразеологія та категорія експресивності: стилістичні взаємозалежності// Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика. 2019. Вип.38. С. 94–108.
 12. Сизонов Д.Ю. Фразеологізм-заголовок як маніпулятивна домінанта медіа тексту // Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика. 2020. Вип.40. С.58–70.
 13. Сизонов Д. Фразеологізм та культурна пам'ять: система кореляцій у медіа // Культура слова. 2022. Вип.1. С.82–92.
 14. Ужченко В.Д., Ужченко Д.В. Фразеологія сучасної української мови. Київ: Знання, 2007. 494 с.
 15. Фіголь Н. М., Файчук Т.Г. Модифіковані фраземи в сучасних медіа // Наукові записки Інституту журналістики. 2020. Т.1. С.147–156.
 16. Цимбалюк-Скопненко Т. Фраземна норма та джерела української фразеології українською мовою: кодифікаційний та узуальний аспекти// Культура слова. 2018. Вип.2. С.189–196.
 17. Шаповал О.В. Фразеологізми та перифрази як засіб вторинної номінації у газетно-журнальній публіцистиці // EX PROFESSO: 36. наук. праць / Ред. кол.: В. Д. Демченко (відп.

- редактор) та ін. Вип. 3. Дніпропетровськ: Вид-во Дніпропетр. ун-ту, 2001. С. 473–478.
18. Шевченко Л.І., Сизонов Д.Ю. Нові слова та фразеологізми в українських мас-медіа: словник. Київ: Київський університет, 2017. 114с.
19. Широков В.А. Феноменологія лексикографічних систем. Київ: Наук. думка, 2004. 327с.

Словники

1. Бирик С.П., Єрмоленко С.Я., Пустовіт Л.О. Словник епітетів української мови. Київ: Довіра, 1998. 431 с.
2. Великий тлумачний словник української мови / Авт., кер. проєкту та гол. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2004. 1440 с.
3. Вирган І.О., Пилинська М.М. Російсько-український словник сталих виразів. Харків : Прапор, 2002. 864 с.
4. Волощак М.Й. Довідник для журналістів: Мовні поради. Львів: Б/в, 1995. 112 с.
5. Волощак М.Й. Неправильно-правильно. Довідник з українського слововживання: За матеріалами ЗМІ. Київ: Просвіта, 2000. 128 с.
6. Головащук С.І. Словник наголосів: Понад 20 000 слів. Київ: Наук. думка, 2003. 320 с.
7. Головащук С.І. Словник-довідник з українського літературного слововживання. Київ: Наук. думка, 2004. 448 с.
8. Гринчишин Д.Г., Сербенська О.А. Словник паронімів української мови. Київ: Освіта, 2008. 310 с.
9. Демська О., Кульчицький І. Словник омонімів української мови. Львів: Фенікс, 1996. 224 с.
10. Дмитровський З.Є. Словник телевізійних термінів і понять. Львів: ЛНУ, 2001. 44 с.
11. Довідник з культури мови / За ред. С.Я. Єрмоленко. Київ: Вища шк., 2005. 399 с.
12. Енциклопедія сучасної України. У 25 т. Т.1-3. Київ: ЕСУ, 2001-2004.
13. Етимологічний словник української мови: В 7 т. / Гол. ред.

- О.С. Мельничук. Т.1-4. Київ: Наук. думка, 1982-2004.
14. Журналістика: словник-довідник / авт.-уклад. І.Л. Михайлин. Київ: Академвидав, 2013. 320 с.
 15. Калашник В.С., Колоїз Ж.В. Словник фразеологічних антонімів української мови. Київ: Довіра, 2001. 284 с.
 16. Капелюшний А.О. Стилїстика й редагування: Практичний словник-довідник журналіста. Львів : ПАІС, 2002. 576 с.
 17. Орфографічний словник української мови. Київ: Довіра, 1999. 990 с.
 18. Орфоепічний словник української мови: У 2 т. Т.1-2. Київ: Довіра, 2001-2003.
 19. Полюга Л.М. Словник антонімів української мови. Київ: Довіра, 1999. 275 с.
 20. Полюга Л.М. Словник синонімів української мови. Київ : Довіра, 2001. 477 с.
 21. Російсько-український словник: 160 тис. слів. Київ: Абрис, 2003. 1424 с.
 22. Семотюк О.П. Сучасний словник іншомовних слів. Харків: Веста, Вид-во «Ранок», 2008. 688с.
 23. Словник іншомовних слів: тлумачення словотворення та слововживання / За ред. С.Я. Єрмоленко. Харків: Фоліо, 2006. 623 с.
 24. Словник синонімів української мови: У 2 т./ [А.А. Бурячок, Г.М. Гнатюк, С.І. Головащук та ін.]. Київ: Наук. думка, 1999.
 25. Словник української мови: В 11 т. Т. 1-11. Київ: Наук. думка, 1970-1980.
 26. Словник фразеологізмів української мови/ Уклад. В.М. Білоноженко та ін. Київ: Наук. думка, 2003. 1104с.
 27. Ставицька Л. Короткий словник жаргонної лексики української мови. Київ: Критика, 2003. 336 с.
 28. Яцимірська М.Г. Сучасний медіатекст: Словник-довідник. Львів : ПАІС, 2005. 128 с.

Питання
для самоконтролю рівня засвоєння навчального матеріалу
з дисципліни «Українська мова в ЗМІ» (I курс)

1. Предмет, мета і завдання дисципліни «Українська мова в ЗМІ», її значення для підготовки журналістів.
2. Мова і суспільство. Походження української мови, її зв'язки з іншими слов'янськими мовами.
3. Функції мови. Мова і мовлення.
4. Мова ЗМІ як предмет наукового вивчення. Медіалінгвістика.
5. Літературна мова та загальнонародна мова. Територіальні та соціальні діалекти.
6. Державний статус української мови. Законодавче регулювання мови медіа.
7. Мовна ситуація та мовна політика в Україні.
8. Мовно-культурна ситуація в Україні. Ознаки культури мови.
9. Стилї літературної мови. Медіастиль.
10. Нормування української мови. Поняття мовної норми, різновиди мовних норм.
11. Порушення мовних норм в ЗМІ: причини та шляхи їх подолання.
12. Фонетика як розділ мовознавства, зв'язок фонетики з мовознавчими розділами.
13. Фонетичне членування мовного потоку. Основні одиниці фонетики.
14. Звук. Аспекти вивчення мовних звуків.
15. Звуковий склад української мови. Класифікація голосних і приголосних звуків.
16. Зміни звуків у потоці мовлення.
17. Фонетична транскрипція. Фонематична транскрипція.
18. Склад. Основні правила складоподілу.
19. Поняття про фонему та її варіанти. Функції фонем.
20. Чергування голосних в українській мові.
21. Чергування приголосних в українській мові.
22. Наголос. Особливості наголосу в українській мові.
23. Фонетика та орфоепія і культура усного мовлення в ЗМІ.
24. Орфоепічні норми сучасної української літературної мови.

- 25.Поняття графіки й орфографії. Принципи українського правопису.
- 26.Уживання м'якого знака й апострофа.
- 27.Правопис префіксів та суфіксів.
- 28.Подовження та подвоєння приголосних.
- 29.Уживання великої букви.
- 30.Правопис складних слів.
- 31.Правопис слів іншомовного походження.
- 32.Сучасний український правопис, його загальна характеристика.
- 33.Предмет лексикології. Слово як мовна одиниця.
- 34.Типи лексичних значень слів. Однозначні та багатозначні слова.
- 35.Основні типи переносного вживання слів.
- 36.Омоніми, їхні типи, особливості використання.
- 37.Синоніми, їхні типи, особливості використання.
- 38.Антоніми, їхні типи, особливості використання.
- 39.Явище паронімії в мові.
- 40.Лексика сучасної української мови за походженням.
- 41.Споконвічна українська лексика.
- 42.Ознаки власне української лексики.
- 43.Іншомовні слова в українській мові: джерела та способи засвоєння.
- 44.Особливості вживання запозичень у медіа.
- 45.Особливості лексики, запозиченої з європейських мов.
- 46.Склад лексики сучасної української літературної мови з погляду її вживання.
- 47.Загальновживана і спеціальна лексика.
- 48.Зміни у словниковому складі мови. Активна і пасивна лексика.
- 49.Стилістична диференціація лексики української мови.
- 50.Стилістично маркована лексика в медіа.
- 51.Експресивні функції різних груп лексики в медіатекстах.
- 52.Функціональні особливості лексики в медіатекстах.
- 53.Роль соціолінгвістичних чинників у формуванні й розвитку лексичної підсистеми мови.
- 54.Етимологія української мови.
- 55.Фразеологія як розділ мовознавства. Класифікація фразеологізмів.

56. Джерела української фразеології. Прислів'я і приказки. Крилаті вислови.
57. Лексико-граматичні особливості фразеологічних одиниць.
58. Роль фразеологізмів у журналістському тексті.
59. Лексикографія. Типи словників.
60. Роль медіа в динаміці мовних процесів.

ЗМІСТ

Передмова.....	3
Інформаційний обсяг навчальної дисципліни «Українська мова в ЗМІ» І курс	5
Розділ 1. Вступ. Фонетика. Фонологія.....	14
Теоретична частина.....	14
Практична частина.....	25
Завдання для самостійної роботи.....	46
Тестовий контроль знань.....	47
Список рекомендованої літератури.....	52
Розділ 2. Орфоепія. Графіка та орфографія.....	55
Теоретична частина.....	55
Практична частина.....	61
Індивідуальні навчально-дослідні завдання.....	81
Тестовий контроль знань.....	82
Список рекомендованої літератури.....	87
Розділ 3. Лексикологія.....	91
Теоретична частина.....	91
Практична частина.....	104
Завдання для самостійної роботи.....	145
Тестовий контроль знань.....	147
Список рекомендованої літератури.....	152
Розділ 4. Фразеологія. Лексикографія.....	156
Теоретична частина.....	156
Практична частина.....	159
Індивідуальні навчально-дослідні завдання.....	172
Тестовий контроль знань.....	173
Список рекомендованої літератури.....	178
Питання для самоконтролю рівня засвоєння навчального матеріалу з дисципліни «Українська мова в ЗМІ» (І курс).....	182

Навчальне видання

Каленич Володимир Миколайович

**УКРАЇНСЬКА МОВА
В ЗАСОБАХ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ**

Частина I

Друкується в авторській редакції

Підписано до друку 25.09.2024 р.
Формат 64х90/16. Папір офсетний.
Друк цифровий. Гарнітура Times New Roman
Ум. друк. арк. 11,63. Наклад 100 прим. Зам. № 6926

Віддруковано з оригіналів замовника.
ФОП Корзун Д.Ю.
21027, а/с 8825, м. Вінниця, вул.Немирівське шосе, 62а.
Тел.: (0432) 69-67-69, 603-000.
E-mail: info@tvoru.com.ua, <http://www.tvoru.com.ua>